

*«Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների կիրառման նվազեցումը
Հայաստանում՝ եվրոպական ստանդարտների համաձայն» ծրագիր*

**ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԶՐԿԵԼՈՒ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ
ՊԱՏԻՇՆԵՐԻ ԵՎ ԱՅԼ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ
ՆՎԱԶԵՑՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

ԳՆԱՀԱՏՈՂԱԿԱՆ ԶԵԿՈՒՅՑ

Յուլիանա Կարբունարու և Ջերարդ դե Յոնգ¹

Երևան, 2013թ.

¹ I-IV մասերը մշակել է Մասսոբիխտի համալսարանի (Նիդերլանդներ) Քրեակատարողական իրավունքի պատվավոր պրոֆեսոր Ջերարդ դե Յոնգը: V մասը մշակել է Ռումինիայի արդարադատության նախարարության Պրոբացիայի վարչության ղեկավար Յուլիանա Կարբունարուն: Նրանք պատասխանատու են ողջ տեքստի բովանդակության համար:

Բովանդակություն

Հապավումների ցանկ	5
Համառոտ ակնարկ	6
ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ	9
Բանտերի գերբեռնվածությունը՝ որպես քրեական արդարադատության համակարգի բարեփոխման դրդապատճառ	9
Մեթոդաբանությունը	10
Զեկույցի կառուցվածքը	10
ՄԱՍ 1. ՄԻՆՉԴԱՏԱԿԱՆ ԿԱԼԱՆՔԻ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔՆԵՐ. ՆԵՐՀՈՍՔԻ ՀՄԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆ.....	12
1.1. Գործող իրավական դրույթները	12
1.1.1. Մինչդատական վարույթի նկարագրությունը	12
1.1.2. Ազատությունից զրկելու հետ չկապված խափանման միջոցները.....	14
1.2. Ներկայիս պրակտիկան	16
1.2.1. Վիճակագրական տվյալներ	16
1.2.2. Հունգարիայի հելսինկյան կոմիտեի նկատառումները	16
1.2.3. Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության նկատառումները	17
1.2.4. «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ նկատառումները	18
1.3. Միջազգային ստանդարտներ, նախադեպեր և հաջողված փորձ	18
1.3.1. Միջազգային ստանդարտներ.....	18
1.3.2. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպերը	20
1.3.3. Հաջողված փորձ	21
1.4. Ներկայիս իրավական դրույթներն ու պրակտիկան.....	21
1.5. Առաջարկություններ.....	23
ՄԱՍ 2. ԱՊԱՔՐԵԱԿԱՆԱՑՈՒՄ, ԴԵՊԵՆԱԼԻԶԱՑԻԱ ԵՎ ՊԱՏԺՈՂԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....	25
2.1. Գործող իրավական դրույթները	25
2.2. Ներկայիս պրակտիկան	27
2.2.1. Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության նկատառումները	27
2.3. Միջազգային ստանդարտներ, ՄԻԵԴ նախադեպեր և հաջողված փորձ	27
2.3.1. Միջազգային ստանդարտներ.....	27
2.3.2. ՄԻԵԴ դերակատարությունը.....	30
2.3.3. (Հաջողված) փորձը.....	31
2.4. Իրավիճակի գնահատականը.....	36
2.5. Առաջարկություններ.....	36
ՄԱՍ 3. ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԶՐԿԵԼՈՒ ՀԵՏ ԶԿԱՊՎԱԾ ՊԱՏԻԺՆԵՐ ԵՎ ՄԻԶՈՑՆԵՐ	38
3.1. Գործող իրավական դրույթները	38
3.1.1. Պատժի տեսակները	38
3.1.2. Պատժի կիրառման ձևերը. պայմանական չկիրառում, պատժի կատարման հետաձգում կամ պատժից ազատում.....	40
3.1.3. Ազատությունից զրկելու հետ չկապված և պայմանական / հետաձգված պատիժներ	42
3.2. Ներկայիս պրակտիկան	43
3.2.1. Վիճակագրություն	43
3.2.2. Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության նկատառումները	44
3.2.3. «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ նկատառումները	45
3.3. Միջազգային ստանդարտներ և հաջողված փորձ.....	45
3.3.1. Միջազգային ստանդարտներ.....	45
3.3.2. Հաջողված փորձը.....	47
3.4. Իրավիճակի գնահատականը.....	48

3.5. Առաջարկություններ.....	49
ՄԱՍ 4. ՎԱՂԱԺԱՄԿԵՏ ԱԶԱՏՈՒՄԸ ԵՎ ՊԱՏԻԺՆԵՐԻ ՓՈԽԱՐԻՆՈՒՄՆ ԱՎԵԼԻ ՄԵՂՍ ՊԱՏԺՈՎ - ԱՐՏԱՀՈՍՔ.....	51
4.1. Գործող իրավական դրույթները	51
4.2. Ներկայիս պրակտիկան	55
4.2.1. Վիճակագրություն.....	55
4.2.2. Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտի նկատառումները.....	55
4.2.3. Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության նկատառումները	57
4.2.4. «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ նկատառումները	58
4.3. Միջազգային ստանդարտներ, նախադեպեր և հաջողված փորձ.....	58
4.3.1. Միջազգային ստանդարտներ.....	58
4.3.2. ՄԻԵԴ նախադեպերը	61
4.3.3. Լավագույն փորձը	62
4.4. Իրավիճակի գնահատականը.....	64
4.5. Առաջարկություններ.....	65
ՄԱՍ 5. ՊՐՈԲԱՑԻԱ	66
5.1. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ	67
5.1.1. Ներկա իրադրությունը.....	67
5.1.2. Առաջարկություններ.....	69
5.2. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՄՆԵՐ.....	70
5.2.1. Ներկա իրադրությունը և առաջարկություններ	70
5.3. ՎԱՐՉԱԿԱՆ/ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԲԱՐԵՓՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԲԱՇԽՈՒՄ	82
5.3.1. Ներկա իրադրությունը.....	82
5.3.2. Առաջարկություններ.....	83
5.4. ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ	85
5.4.1. Ներկա իրադրությունը և առաջարկություններ	85
5.5. ԵՆԹԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ	89
5.5.1. Ներկա իրադրությունը.....	89
5.5.2. Առաջարկություններ.....	90
5.6. ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ	91
5.6.1. Ներկա իրադրությունը.....	91
5.6.2. Առաջարկություններ.....	91
5.7. ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՀԱՎԱՔԱԳՐՈՒՄ ԵՎ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ	92
5.7.1. Ներկա իրադրությունը.....	92
5.7.2. Առաջարկություններ.....	92
5.8. SWOT վերլուծություն	93
5.9. Առաջարկություններ՝ կապված այլ երկրների պրոբացիոն ծառայության փորձն ուսումնասիրելու հետ.....	95
Իռլանդիայի պրոբացիոն ծառայությունը	95
Ռումինիայի պրոբացիոն ծառայությունը.....	96
Ամփոփիչ նկատառումներ	97
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1. ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ.....	99
Մինչդատական կալանք.....	99
Ապաքրեականացում, դեպենալիզացիա և պատժողական քաղաքականություն.....	100
Ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժներ և միջոցներ	100
Վաղաժամկետ ազատում	101
ՊՐՈԲԱՑԻՈՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆ	101
Քաղաքականություն և զաղափարախոսություն	101
Իրավական բարեփոխումներ.....	102

Վարչական/կառուցվածքային բարեփոխումներ և ռեսուրսների բաշխում.....	103
Վերապատրաստումներ և կարողությունների զարգացում	103
Ենթակայություն	104
Գործունեության համակարգում.....	104
Տվյալների հավաքագրում և վերլուծություն	104
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2. ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐԻՆ ՄԱՍՆԱԿՑԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ՑԱՆԿ.....	106
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 3. ՊԱՏԺԻՑ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՎԱՂԱԺԱՄԿԵՏ ԱԶԱՏՄԱՆ ԿԱՄ ՊԱՏԺԻ ՉԿՐԱԾ ՄԱՍՆ ԱՎԵԼԻ ՄԵՂՄ ՊԱՏԺԱՏԵՍԱԿՈՎ ՓՈԽԱՐԻՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՆԵՐԿԱՅԱՑՎՈՂ ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼԻ ԵՎ ՆՐԱ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՉԱՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐ	107
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 4. ՆԱԽԱՏԵՍՎՈՂ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՉԱՓՄԱՆ ՀՈՒՇԱԹԵՐԹԻԿ	112

Հասպատումների ցանկ

ԱՆ	ՀՀ արդարադատության նախարարություն
ԱՊԿԲ	ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչության այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժին
ԵԱՀԿ	Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն
ԵԽ	Եվրոպայի խորհուրդ
ԷՄ	Էլեկտրոնային մոնիթորինգ
ՀԿ	Հասարակական կազմակերպություն
ՄԻԵԴ	Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան
ՄԻԵԿ	Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիա
ՊԾ	ՀՀ պրոբացիոն ծառայություն
ՊՎԱՀ	Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցերով անկախ հանձնաժողով
ՔԴՕ	Քրեական դատավարության օրենսգիրք
ՔԿՎ	ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչություն
ՔԿՕ	ՀՀ քրեակատարողական օրենսգիրք
ՔՕ	ՀՀ քրեական օրենսգիրք
SWOT	Ուժեղ և թույլ կողմերի, հնարավորությունների և սպառնալիքների վերլուծություն

Համառոտ ակնարկ

Սույն զեկույցում ներկայացված է Հայաստանի Հանրապետությունում մինչդատական, դատական և հետդատական փուլերում ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների և այլ միջոցների կիրառման ներկայիս վիճակի նախնական գնահատականը: Բացի այդ, զեկույցում ներկայացված են առաջարկություններ այն մասին, թե ինչպես է հնարավոր ընդլայնել *ներկայումս գործող* ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների և այլ միջոցների կիրառումը, և թե ազատությունից զրկելու հետ չկապված ինչպիսի *նոր* պատիժներ ու այլ միջոցներ կարող են նախատեսվել օրենքով: Ինստիտուցիոնալ առումով հատուկ ուշադրություն է դարձվել պրոբացիոն ծառայության առաջիկա ստեղծմանը, որը, ինչպես ակնկալվում է, նշանակալի դերակատարություն կունենա ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների ու այլ միջոցների իրականացման գործում:

Ձեկույցի **I մասն** առնչվում է **մինչդատական կալանքի** այլընտրանքներին: Թեպետ Եվրոպայի խորհրդի սույն գնահատողական նախաձեռնությունն ուղղված է միայն հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ ազատագրկման հետ կապված *պատիժների* կիրառումը նվազեցնելուն, սակայն առաքելության ընթացքում պարզվեց մի հանգամանք ևս. այն, որ մինչդատական կալանավորմանը, որպես *խափանման միջոցի*, հիմնականում հաջորդում է ազատագրկման հետ կապված պատիժ: Մինչդատական կալանքի այլընտրանքները կարող են նպաստել ազատագրկման հետ կապված պատիժների և այլ միջոցների կիրառումը նվազեցնելուն (բանտային համակարգ դատապարտյալների ներհոսքին), ուստի այդ խնդիրն այստեղ ևս քննության է առնվել:

Ձեռք բերված տվյալները ցույց են տալիս, որ մինչդատական կալանքը Հայաստանում կիրառվում է ոչ որպես ծայրահեղ միջոց՝ ի հակասություն միջազգային ստանդարտների: Հակառակը, մինչդատական կալանքի միջնորդությունները, ինչպես նաև այդ միջնորդությունների բավարարումը օրինաչափություն են համարվում: Գրեթե բացառվում է մինչդատական կալանքից ազատելը՝ նախքան դատաքննությունն սկսելը, և անձը կալանքի տակ պահվում է մինչև վերջնական դատավճռի կայացումը: Գրավը կամ ազատությունից զրկելու հետ չկապված խափանման այլ միջոցները հազվադեպ են կիրառվում: Ներկայիս պրակտիկան որոշ չափով կարող է բացատրվել Քրեական դատավարության օրենսգրքում (ՔԴՕ) կալանքի գործուն այլընտրանքների սակավությամբ և ազատությունից զրկելու հետ չկապված խափանման միջոցների պայմանները մեղադրյալների կողմից պահպանելու նկատմամբ հսկողություն իրականացնող մարմնի կամ կազմակերպության բացակայությամբ (այդպիսի մարմին կարող է լինել պրոբացիոն ծառայությունը): Մյուս կողմից, դատախազներն ու դատարանները հակված կամ ի գորու չեն իրենց գործելակերպը համապատասխանեցնել մինչդատական կալանքի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (ՄԻԵԴ) վճիռներին ու Եվրոպայի խորհրդի հանձնարարականներին: Ամեն ինչ խոսում է այն մասին, որ այս թերի վիճակը չի կարող փոխվել, քանի դեռ չեն ձևավորվել իրավական կամ այլ խթաններ՝ քրեական արդարադատության համար պատասխանատու գերատեսչությունների գործելաձևը փոխելու համար:

Սույն զեկույցի **II մասն** անդրադառնում է **ապաքրեականացմանը (դեկրիմինալիզացիա), սանկցիաներից ազատագրկումը հնարավորինս բացառելուն կամ դրա առավել կարճ ժամկետներ նախատեսելուն (դեպենալիզացիա) և պատժողական քաղաքականությանը:**

Մոսկ ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների կիրառման ընդլայնումը և (կամ) նոր «այլընտրանքային պատիժների» սահմանումը բավարար չեն գերբեռնված բանտային համակարգի խնդիրները լուծելու համար: Այս միջոցառումներին զուգահեռ հարկավոր է ապաքրեականացնել որոշակի հանցագործություններ, իջեցնել պատիժների առավելագույն շեմերը, հրաժարվել պատժաչափի նվազագույն պարտադիր շեմ սահմանելուց և հետևողական պատժողական քաղաքականություն վարել, ինչը կարող է նպաստել ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների ու այլ միջոցների կիրառումը նվազեցնելուն:

Ապաքրեականացումը և դեպենալիզացիան տեղ են գտել *Դատական և իրավական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրի (այսուհետ՝ Ռազմավարական ծրագիր)* ծրագրի նպատակների թվում, սակայն այդ նպատակներին հասնելու որոշակի նախաձեռնություններ նախատեսված չեն: Հայաստանյան քրեական արդարադատության համակարգի բարեփոխումների վերաբերյալ առկա նյութերում պատժողական քաղաքականություն մշակելու մասին խոսք չի գնում, սակայն Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցությունն իր հետազոտությունում ահագանգում է պատժողական քաղաքականության մասին՝ որպես «նշանակալի հիմնախնդիր»: Ձեկույցի այս մասում տեղ գտած հանձնարարականներով իշխանություններին կոչ է արվում հիշյալ խնդիրները նկատի առնել Քրեական և Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքերը մշակելիս:

Ձեկույցի III մասը վերաբերում է ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժներին ու այլ միջոցներին:

Քրեական օրենսգիրքն ազատությունից զրկելու հետ չկապված որոշ պատիժներ նախատեսում է, այն նախատեսում է նաև ազատագրկման ձևով պատիժը պայմանական չկիրառելու հնարավորություն (պրոբացիա): Ձեռքի տակ եղած տվյալներից պարզ է դառնում, որ այդ տարբերակները կամ չեն կիրառվում, կամ կիրառվում են ոչ լիարժեք: Այս թերացումը բացատրվում է այնպիսի պրոֆեսիոնալ կազմակերպության բացակայությամբ, որը կկարողանար իրականացնել ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժները և այլ միջոցները. հենց այս հանգամանքն է դատարաններին ստիպում գերծ մնալ այդ պատիժների և այլ միջոցների կիրառումից:

Թեպետ Արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչության այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժինը (ԱՊԿԲ) պատասխանատու է ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների իրականացման, ինչպես նաև ազատագրկման ձևով պատժի պայմանական չկիրառումն ապահովելու համար, գործնականում այդ աշխատանքը սահմանափակվում է հանցանքը կատարած անձանց՝ վերոհիշյալ բաժնի տեղական ստորաբաժանումներ ներկայանալու կանոնավորությունը վերահսկելով: ԱՊԿԲ-ը, որի անձնակազմը չի տիրապետում քրեական ոլորտում սոցիալական աշխատանքի հետ կապված գիտելիքների, ի գործու չէ ուղղորդելու և աջակցելու իրենց հսկողությանը հանձնված դատապարտյալներին:

IV մասում քննարկվում են վաղաժամկետ ազատման հիմնախնդիրները: Մինչև 2006 թվականը պատժից վաղաժամկետ ազատման հարցը շատ արագ էր կարգավորվում, սակայն ոստիկանության ներկայացուցիչների գլխավորությամբ գործող, այսպես կոչված «անկախ» հանձնաժողովների ստեղծումն իրական խոչընդոտներ առաջացրեց այդ գործընթացի համար: Ներկայիս վաղաժամկետ ազատման համակարգը բանտերի անձնակազմին

հնարավորություն է տալիս շահարկելու բանտարկյալների դրությունը, քանի որ վաղաժամկետ ազատման միջնորդությունը *մերժելու* համար կարևոր հանգամանք է տեղին կամ անտեղի կիրառված կարգապահական տույժերի առկայությունը:

Ազատ հասարակություն վերադառնալուն դատապարտյալներին նախապատրաստելու նպատակով իրականացվող ծրագրերի և բանտից թույլատրվող արձակումների հավասարակշռված համակարգի բացակայության հետևանքով տեսականորեն որևէ դատապարտյալի հետ ազատմանը նախապատրաստելուն ուղղված որևէ աշխատանք չի տարվում՝ ընդհուպ մինչև քրեակատարողական հիմնարկից ազատվելու օրը:

Վաղաժամկետ ազատման գործող համակարգն այն աստիճան անարդար է և ոչ արդյունավետ, որ ներկայիս եռաստիճան գործընթացի բարեփոխումն անխուսափելի է: Բանտերի վարչակազմերի տրամադրության տակ առկա գնահատման ձևաթուղթը կամայական է, անկախ հանձնաժողովների կողմից կիրառվող չափանիշները խիստ գաղտնի են պահվում, իսկ դատարանները լուրջ դերակատարություն չունեն այս կամ այն անձին պայմանական ազատելու կամ չազատելու գործում: Մինչև նոր Քրեական օրենսգրքի ուժի մեջ մտնելը և դրանում վաղաժամկետ ազատման թափանցիկ ընթացակարգ սահմանելը հարկավոր է գործող Քրեական օրենսգրքում, Քրեակատարողական օրենսգրքում և հարակից ենթաօրենսդրական ակտերում փոփոխություններ կատարելու միջոցով փոփոխել ներկայիս ընթացակարգը: Պայմանական վաղաժամկետ ազատման (պատիժը պայմանական չկիրառելու) վերաբերյալ ԵԽ թիվ Rec(2003)22 հանձնարարականի² համաձայն պարտադիր վաղաժամկետ ազատման համակարգի ներդրումը կարող է լավագույն մոդելը հանդիսանալ, ուստի հարկավոր է այն ևս նկատի ունենալ:

Սույն զեկույցի **V մասն** անդրադառնում է քրեական համակարգի նախատեսվող բարեփոխումների խոշորագույն բաղադրիչներից մեկին՝ **պրոբացիոն ծառայության** ստեղծմանը, որը կհանդիսանա անկախ ստորաբաժանում Արդարադատության նախարարության (ԱՆ) կազմում և առանձնացված կլինի քրեակատարողական ծառայությունից: «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագիծը փորձագետներին տրամադրվեց գնահատման առաքելության ավարտից հետո, ուստի այս զեկույցում դրան անդրադարձ չէր կարող կատարվել: Փոխարենը զեկույցն այդ նախագծի հեղինակներին առաջարկում է մանրամասն առաջարկություններ, որոնք նրանց կարող են մտորելու տեղիք տալ: Որպես հիմնական ուղերձ կցանկանայինք նշել, որ ակնկալիքները պետք է լինեն իրատեսական, քանզի պատշաճ գործող պրոբացիոն ծառայության ձևավորման համար պահանջվում են ծավալուն պլանավորում, ժամանակ և դրամական միջոցներ:

² <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=70103&Site=CM>

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԶՐԿԵԼՈՒ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ՊԱՏԻՇՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՆՎԱԶԵՑՈՒՄԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Բանտերի գերբեռնվածությունը՝ որպես քրեական արդարադատության համակարգի բարեփոխման դրդապատճառ

Ղատական և իրավական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրի հիմնական նպատակներից մեկը համայնքային բնույթի պատիժներ և ազատությունից զրկելու այլընտրանք հանդիսացող այլ միջոցներ սահմանելու միջոցով բանտերի ներկայիս գերբեռնվածությունը նվազեցնելն է:

Գերբեռնվածության իրավիճակն առկա է այն դեպքերում, երբ փաստացի պահվող անձանց թիվը գերազանցում է քրեակատարողական հիմնարկում պահվող անձանց թույլատրելի (պաշտոնական) առավելագույն թիվը: Գերբեռնվածության աստիճանը կարելի է հաշվարկել՝ խցերում և հանրակացարաններում առկա անձնական տարածության (մեկ անձին հասանելիք տարածքի մակերեսը՝ քառակուսի մետրերով) ընդհանուր թիվը բաժանելով բանտարկյալների ընդհանուր թվին: Եթե արդյունքում պարզվի, որ մեկ բանտարկյալին փաստացի հասանելիք մակերեսը պակաս է պաշտոնապես սահմանված թվից, ապա գերբեռնվածության իրավիճակն առկա է: Գերբեռնվածության աստիճանը հաշվարկվում է պաշտոնական նորմատիվներից շեղման %-ային արտահայտությամբ:

Հայաստանում բանտարկյալների բնակելի տարածության օրինական նորմատիվն «առնվազն 4մ² է» (Քրեակատարողական օրենսգրքի 73-րդ հոդված)³: Այս նորմատիվը կրկնված է «*Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության քրեակատարողական հիմնարկների տեսակները, լրակազմերը, ինչպես նաև կալանավորվածների և դատապարտյալների համար մեկ անձի հաշվարկով բնակելի տարածքները սահմանելու մասին*» Արդարադատության նախարարի 2012թ. փետրվարի 28-ի թիվ 30 հրամանում, համաձայն որի՝ կալանավորվածների և դատապարտյալների համար բնակելի տարածքները մեկ անձի հաշվարկով կազմում են նվազագույնը՝ 4մ²:

ԱՆ քրեակատարողական վարչության կողմից տրամադրված վիճակագրության համաձայն՝ 2009 թվականից ի վեր գերբեռնվածությունը կտրուկ նվազել է: 2009թ. հունվարի 1-ի դրությամբ քրեակատարողական հիմնարկների գերբեռնվածությունը կազմել է 90%, 2010թ. նույն օրվա դրությամբ՝ 98%, 2011թ.՝ 17%, 2012թ. հունվարի 1-ի դրությամբ՝ 3%, իսկ 2013թ. հունվարի 1-ի դրությամբ նկատվել է քրեակատարողական հիմնարկների գերբեռնվածության թեթևակի աճ՝ 8%⁴:

2011 թվականին արձանագրված գերբեռնվածության կտրուկ նվազումը պայմանավորված էր դրան նախորդող տարում հայտարարված լայնածավալ համաներմամբ: Դրանով բանտային համակարգի բեռը որոշ չափով թեթևացավ, սակայն խնդիրը նրանում է, թե որքանով կարող է

³ Այդ մակերեսը պետք է 6մ² լինի ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձանց պարագայում (Խոշտանգումների և անմարդկային կամ դաժան վերաբերմունքի կամ պատժի եվրոպական կոմիտեի կողմից 2011թ. դեկտեմբերի 5-ից 7-ը Հայաստան կատարած այցի արդյունքում Հայաստանի կառավարությանը ներկայացված զեկույց, Ստրասբուրգ, 3-ը հոկտեմբերի, 2012թ., անգլերեն տարբերակի պարբերություն 23).

⁴ Տվյալները տրամադրել է Քրեակատարողական վարչությունը՝ 2013 թվականին.

բանտերում պահվող անձանց թվի նվազեցումը շարունակական լինել, եթե քրեական արդարադատության համակարգը չփոխի իր նախկին գործելաոճը:

Ինչպես տեղեկացանք Արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչությունից (ՔԿՎ), 2009 թվականին ՀՀ կառավարության արձանագրային որոշմամբ հաստատվել է քրեակատարողական համակարգի ենթակառուցվածքային բարեփոխումների ծրագիրը, և գերբեռնվածության դեմ պայքարելու նպատակով մինչև 2018 թվականը նախատեսվում է կառուցել նոր քրեակատարողական հիմնարկներ: Այդուհանդերձ, քանի դեռ բանտերի գերբեռնվածությունը կառուցվածքային ու համակարգային բնույթ է կրում, լրացուցիչ քրեակատարողական հիմնարկների կառուցումը կարող է թանկարժեք, ժամանակավոր, և, ի վերջո, ոչ արդյունավետ լուծում լինել, եթե գերբեռնվածության պատճառ հանդիսացող քրեական արդարադատության համակարգը շարունակի իր գործունեությունը նույն ոգով: Ավելորդ է հիշեցնել, որ գերբեռնվածության կապակցությամբ ՄԻԵԿ 3-րդ հոդվածի խախտումներն անխուսափելի են: Այդ է պատճառը, որ *Orchowski v. Poland* գործով իր վճռում ՄԻԵԿ-ն ասում է. «Եթե Պետությունն ի գործու չէ ապահովել բանտային պայմանների համապատասխանությունը Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի պահանջներին, ապա պետք է հրաժարվի իր խիստ քրեական քաղաքականությունից՝ ազատությունից զրկված անձանց թիվը կրճատելու և պատժի այլընտրանքային միջոցների համակարգ ստեղծելու միջոցով»⁵:

Մեթոդաբանությունը

Այս գեկույցում արծարծված հարցերի վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկատվությունը ձեռք է բերվել. ա) մինչդատական կալանքի, պատիժների նշանակման պրակտիկայի, ազատագրկման և պայմանական վաղաժամկետ ազատման (պատիժը պայմանական չկիրառելու) համակարգի մասին վիճակագրական տվյալներ հավաքելու⁶, բ) ներպետական իրավական բնույթի և ոլորտում իրականացվող քաղաքականությանն առնչվող փաստաթղթեր ուսումնասիրելու, գ) հայաստանյան քրեական արդարադատության համակարգի վերաբերյալ ներպետական և միջազգային կազմակերպությունների գեկույցներն ուսումնասիրելու և դ) ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի, Քրեակատարողական վարչության, Գլխավոր դատախազության (Պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողության վարչության), դատական համակարգի, Ոստիկանության, Փաստաբանների պալատի և քրեական արդարադատության ոլորտում գործունեություն ծավալող երկու ՀԿ-ների ներկայացուցիչների հետ հանդիպումների արդյունքում⁷:

Ձեկույցի կառուցվածքը

Սույն գնահատողական գեկույցը բաղկացած է 5 առանձին, սակայն փոխկապակցված մասերից. I) Մինչդատական կալանքի այլընտրանքներ, II) Ապաքրեականացում, դեպենալիզացիա և պատժողական քաղաքականություն, III) Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների և այլ միջոցների այլընտրանքներ, IV) Վաղաժամկետ ազատում և պատժի փոխարինում ավելի մեղմ պատժով և V) Պրոբացիա:

⁵ ECtHR 22 October 2009, *Orchowski v. Poland*, appl. no. 17885/04, par. 153.

⁶ Հեղինակների կողմից պատրաստված հարցաշարերի օգնությամբ.

⁷ Հարցազրույցներում ներգրավված անձանց ցանկը ներկայացված է Հավելված 2-ում.

I - IV մասերը հիմնականում նույն կառուցվածքն ունեն. դրանք բոլորն սկսվում են խնդրո առարկայի իրավական շրջանակի, անհրաժեշտության դեպքում՝ իրավական բարեփոխումների ծրագրերի նկարագրությամբ: Դրան հաջորդում է ներկայիս գործելակերպի կամ իրավիճակի նկարագրությունը՝ որքանով դա հնարավոր էր ձեռքի տակ եղած վիճակագրական տվյալների, ներպետական և միջազգային կազմակերպությունների զեկույցների և անցկացված հարցազրույցների հիման վրա: Այնուհետ նկարագրվում են համապատասխան միջազգային ստանդարտները, նախադեպերը (առկայության դեպքում) և լավագույն փորձը:

Զեկույցի V մասը, որն առնչվում է Պրոբացիոն ծառայության ստեղծմանը, տարբերվում է մնացած մասերից, քանի որ հնարավոր չէր գնահատել ներկայումս դեռևս գոյություն չունեցող ծառայությունը:

Բոլոր մասերը համալրված են մեկ կամ մի քանի պարբերություններով, որոնցում գնահատվում է գործող իրավական դրույթների և պրակտիկայի թերություններն ու ներկայացվում առաջարկություններ բարեփոխումների վերաբերյալ:

Զեկույցը համարված է 4 հավելվածներով.

- Հավելված 1. Առաջարկությունների ցանկ,
- Հավելված 2. Հարցազրույցներում ներգրավված անձանց ցանկ,
- Հավելված 3. Պայմանական վաղաժամկետ ազատման նպատակով դատապարտյալի և նրա վարքագծի գնահատման չափորոշիչներ,
- Հավելված 4. Նախատեսված բարեփոխումների արդյունքների գնահատական.

ՄԱՍ 1. ՄԻՆԶԴԱՏԱԿԱՆ ԿԱԼԱՆՔԻ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔՆԵՐ. ՆԵՐՀՈՍՔԻ ՀՄԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանում պրոբացիոն ծառայության ստեղծման մասին *ԵԱՀԿ/«Սոցիալական արդարություն» ՀԿ* զեկույցը⁸ հայաստանյան իրադրությունը նկարագրում է հետևյալ կերպ. «Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ քրեական գործերի մինչդատական քննության փուլում մեղադրյալի նկատմամբ որպես խափանման միջոց մեծամասամբ կիրառվում է կալանավորումը: (...) Հատկանշական է, որ կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելու դեպքում, որպես կանոն, ամբաստանյալը չի խուսափում ազատագրվում պատժատեսակից (...): Ասվածից բխում է, որ մինչդատական կալանքի այլընտրանքների կիրառման ընդլայնումը կարող է նպաստել ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների և այլ միջոցների (բանտային համակարգի ներհոսքի) նվազեցմանը, ուստի այստեղ կուսումնասիրենք այս խնդիրը ևս: Կալանավորվածներին պահելու վայրեր կալանավորված անձանց ներհոսքի ողջամիտ և հետևողական կարգավորումը բանտային համակարգի գերբեռնվածության դեմ պայքարի հիմնական գործոններից է:

1.1. Գործող իրավական դրույթները

1.1.1. Մինչդատական վարույթի նկարագրությունը

Մինչդատական կալանքի վերաբերյալ Հայաստանի ներպետական օրենսդրությունը հստակ ամփոփել է ՄԻԵԴ-ը՝ *Poghosyan v. Armenia* գործով կայացրած վճռի 26-41-րդ պարբերություններում⁹: Քրեական դատավարության օրենսգրքի համապատասխան հոդվածները նկարագրված են հետևյալ կերպ.

«26. Համաձայն 65 հոդվածի, մեղադրյալն իրավունք ունի ներկայացնել միջնորդություններ:

27. Համաձայն 134 հոդվածի 1-ին և 4-րդ մասերի, խափանման միջոցները հարկադրանքի միջոցներ են, որոնք կիրառվում են կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ: Դրանք, ի թիվս այլ խափանման միջոցների, ներառում են կալանավորումը և գրավը: Գրավը համարվում է կալանավորման այլընտրանքային խափանման միջոց և կիրառվում է միայն այն դեպքում, երբ ստացվել է դատարանի որոշումը մեղադրյալին կալանավորելու մասին:

28. Համաձայն 136 հոդվածի 2-րդ մասի՝ կալանավորումը, գրավը կիրառվում են միայն դատարանի որոշմամբ՝ քննիչի կամ դատախազի միջնորդությամբ կամ սեփական նախաձեռնությամբ՝ դատարանում քրեական գործը քննելիս: Գրավը կալանավորման փոխարեն դատարանը կարող է կիրառել նաև պաշտպանության կողմի միջնորդությամբ:

29. Համաձայն 137 հոդվածի 4-րդ մասի՝ կալանավորման մասին որոշում կայացնելու հետ միաժամանակ դատարանը լուծում է մեղադրյալին գրավով կալանքից ազատելու հնարավորության հարցը և, ճանաչելով նման ազատման հնարավորությունը, նշանակում է գրավի գումարը:

30. Համաձայն 137 հոդվածի 5-րդ մասի՝ կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելու մասին դատարանի որոշումը կարող է բողոքարկվել վերադաս դատարան:

⁸ ԵԱՀԿ, «Հայաստանի Հանրապետությունում պրոբացիայի ծառայության ստեղծման խնդիրներն ու առանձնահատկությունները» հետազոտություն. Հետազոտությունն իրականացրել է «Սոցիալական արդարություն» հայաստանյան ՀԿ-ն, Երևան, էջ 39.

⁹ Case of Poghosyan v. Armenia, 20/11/2011, appl. no. 44068/07

31. Համաձայն 138 հոդվածի (Կալանքի տակ պահելու ժամկետը) 1-ին մասի՝ մեղադրյալին կալանքի տակ պահելու ժամկետը հաշվվում է ձերբակալելիս անձին փաստացի արգելանքի վերցնելու պահից, իսկ եթե նա չի ձերբակալվել, ապա այդ խափանման միջոցն ընտրելու մասին դատարանի որոշումը կատարելու պահից:

32. Համաձայն 138 հոդվածի 3-րդ մասի՝ քրեական գործով մինչդատական վարույթում կալանքի տակ պահելու ժամկետը չի կարող լինել 2 ամսից ավելի, բացառությամբ սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերի: Քրեական գործով մինչդատական վարույթում կալանքի տակ պահելու ժամկետի ընթացքը կասեցվում է այն օրը, երբ դատախազը քրեական գործն ուղարկում է դատարան, կամ կալանավորումը՝ որպես խափանման միջոց, վերացվում է:

33. Համաձայն 138 հոդվածի 5-րդ և 6-րդ մասերի՝ քրեական գործով մինչդատական վարույթում մեղադրյալին կալանքի տակ պահելու ժամկետը չի կարող գերազանցել մեկ տարին: Դատարանում գործի քննության ընթացքում մեղադրյալին կալանքի տակ պահելու առավելագույն ժամկետ չի սահմանվում:

34. Համաձայն 139 հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասերի՝ մեղադրյալին կալանքի տակ պահելու ժամկետը երկարացնելու անհրաժեշտության դեպքում քննիչը, դատախազը, ոչ ուշ, քան կալանքի տակ պահելու ժամկետը լրանալուց 10 օր առաջ, պետք է դատարան ներկայացնեն պատճառաբանված միջնորդություն: Մեղադրյալին կալանքի տակ պահելու ժամկետը երկարացնելու մասին որոշում կայացնելիս դատարանը կալանքի տակ պահելու ժամկետը երկարացնում է սույն օրենսգրքով նախատեսված սահմաններում՝ յուրաքանչյուր դեպքում 2 ամսից ոչ ավելի ժամանակով:

35. Համաձայն 141 հոդվածի (10-րդ կետ)՝ կալանավորվածներին պահելու վայրի վարչակազմը պարտավոր է անհապաղ ազատ արձակել առանց դատարանի համապատասխան որոշման կալանավորված, ինչպես նաև դատարանի որոշմամբ կալանքի տակ պահելու սահմանված ժամկետը լրացած անձանց:

36. Համաձայն 285 հոդվածի 2-րդ մասի՝ կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելու վերաբերյալ միջնորդություն հարուցելու մասին որոշումը ենթակա է քննության դատարանում՝ միջնորդություն ներկայացրած անձի մասնակցությամբ, եթե նա մասնակցում է գործին:

37. Համաձայն 288 հոդվածի 1-ին մասի՝ որպես խափանման միջոց կալանքն ընտրելու կամ չընտրելու, ինչպես նաև կալանքի տակ պահելու ժամկետը երկարացնելու կամ երկարացնելուց հրաժարվելու օրինականության և հիմնավորվածության դատական ստուգումը կատարվում է վերաքննիչ դատարանի կողմից:

38. Համաձայն 291 հոդվածի՝ դատարան մուտք արված քրեական գործը դատավորները սահմանված կարգով իրենց վարույթ են ընդունում, որի մասին կայացվում է որոշում:

39. Համաձայն 292 հոդվածի՝ քրեական գործն իր վարույթ ընդունած դատավորը հետազոտում է գործի նյութերը և քրեական գործը վարույթ ընդունելու պահից 15 օրվա ընթացքում, ի թիվս այլ որոշումների, կայացնում է դատական քննությունն նշանակելու մասին որոշում:

40. Համաձայն 293 հոդվածի 2-րդ մասի՝ դատական քննություն նշանակելու մասին որոշման մեջ պետք է բովանդակվեն դրույթներ խափանման միջոցները վերացնելու, փոխելու կամ ընտրելու մասին:

41. Համաձայն 381 հոդվածի 1-ին մասի՝ վերաքննիչ բողոքը պետք է բովանդակվի՝ 1) այն դատարանի անվանումը, որին հասցեագրվում է բողոքը. 2) տվյալներ՝ բողոք բերած անձի մասին՝ նշելով նրա դատավարական կարգավիճակը, բնակության կամ գտնվելու վայրը. 3) դատական ակտը, որը բողոքարկվում է, և այն կայացրած դատարանի անվանումը. 4) նշում այն մասին, թե դատական ակտը բողոքարկվում է ամբողջությամբ, թե՛ մի մասով. 5) բողոքի հիմքերը և պահանջը. 5¹) վերաքննիչ բողոքում նշված նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմերի խախտման, ինչպես նաև գործի ելքի վրա դրանց ազդեցության վերաբերյալ հիմնավորումները, կամ որոնք են նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքների հետևանքով գործի վերանայման հիմքերը. 6) առկայության դեպքում՝ այն ապացույցները, որոնցով դիմողը հիմնավորում է իր պահանջները, և որոնք պետք է հետազոտվեն վերաքննիչ դատարանում, այդ թվում՝ նաև առաջին ատյանի դատարանում նախօրոք չհետազոտված ապացույցները. 7) բողոքին կցվող նյութերի ցանկը. 8) բողոք ներկայացնող անձի ստորագրությունը: Համաձայն 381 հոդվածի 2-րդ մասի՝ այն դեպքում, երբ վերաքննիչ բողոքը չի համապատասխանում սույն հոդվածով սահմանված պահանջներին, կամ այդ բողոքը բերել է այն անձը, ով չունի այդ իրավունքը, վերաքննիչ դատարանի որոշմամբ այն թողնվում է առանց քննության:

Մինչդատական կալանքի իրավական հիմքերն աչքի անցկացնելիս կարելի է նկատել, որ մինչդատական կալանքի նշանակման իրավական շեմը բավականին ցածր է.

ՔԴՕ 135 հոդվածի 2-րդ մասում ասվում է. «Կալանավորումը և դրա այլընտրանքային խափանման միջոցը մեղադրյալի նկատմամբ կարող են կիրառվել միայն այնպիսի հանցագործության համար, որի համար նախատեսվող ազատագրկման ձևով պատժի առավելագույն ժամկետը մեկ տարուց ավելի է, կամ բավարար հիմքեր կան ենթադրելու, որ մեղադրյալը կարող է կատարել սույն հոդվածի առաջին մասով նախատեսված գործողությունները»:

Այդ գործողություններն են. 1) քրեական վարույթն իրականացնող մարմնից թաքնվելը. 2) մինչդատական վարույթում կամ դատարանում գործի քննությանը խոչընդոտելը՝ քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց վրա անօրինական ազդեցություն գործադրելու, գործի համար նշանակություն ունեցող նյութերը թաքցնելու կամ կեղծելու, քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով առանց հարգելի պատճառների չներկայանալու կամ այլ ճանապարհով. 3) քրեական օրենքով չթույլատրված արարք կատարելը. 4) քրեական պատասխանատվությունից և նշանակված պատիժը կրելուց խուսափելը. 5) դատարանի դատավճռի կատարմանը խոչընդոտելը:

1.1.2. Ազատությունից զրկելու հետ չկապված խափանման միջոցները

Մինչդատական կալանքի (կալանավորման) այլընտրանքները թվարկված են ՔԴՕ 134 հոդվածի 2-րդ մասում.

– **Գրավը.**

Գրավը համարվում է կալանավորման այլընտրանքային խափանման միջոց և կիրառվում է միայն այն դեպքում, երբ ստացվել է դատարանի որոշումը մեղադրյալին կալանավորելու մասին (ՔԴՕ 134 հոդվածի 4-րդ մաս):

Գրավը ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցագործության համար մեղադրվողին կալանքից ազատելու համար դրամի, արժեթղթերի, այլ արժեքների ձևով դատարանի դեպոզիտ մեկ կամ մի քանի անձանց կատարած ներդրումն է՝ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի տրամադրության տակ մեղադրյալի գտնվելն ապահովելու նպատակով: Դատարանի թույլտվությամբ որպես գրավ կարող է ընդունվել անշարժ գույքը (ՔԴՕ 143 հոդվածի 1-ին մաս):

Դատարանի նշանակած գրավի չափը չի կարող պակաս լինել՝

1) նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկի չափից՝ ոչ մեծ ծանրության հանցանք կատարելու մեջ մեղադրվելիս.

2) նվազագույն աշխատավարձի հինգհարյուրապատիկի չափից՝ միջին ծանրության հանցանք կատարելու մեջ մեղադրվելիս (ՔԴՕ 143 հոդվածի 4-րդ մաս):

– **Ստորագրությունը՝ չհեռանալու մասին.**

Չհեռանալու մասին ստորագրություն տված կասկածյալը կամ մեղադրյալը չի կարող առանց հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի կամ դատարանի թույլտվության մեկնել այլ տեղանք կամ փոխել բնակության վայրը: Նա պարտավոր է ներկայանալ հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի և դատարանի կանչով և նրանց հայտնել իր բնակության վայրը փոխելու մասին (ՔԴՕ 144 հոդվածի 1-ին մաս):

– **Անձնական երաշխավորությունը.**

Անձնական երաշխավորությունը վստահություն վայելող անձանց գրավոր պարտավորությունն է այն մասին, որ նրանք իրենց խոսքով և մուծվող դրամական գումարով երաշխավորում են կասկածյալի կամ մեղադրյալի պատշաճ վարքագիծը, քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով նրա ներկայանալը և այլ դատավարական պարտականություններ կատարելը (ՔԴՕ 145 հոդվածի 1-ին մաս):

– **Կազմակերպության երաշխավորությունը.**

Կազմակերպության երաշխավորությունը վստահություն վայելող իրավաբանական անձի գրավոր պարտավորությունն է այն մասին, որ այն իր հեղինակությամբ և մուծվող դրամական գումարով երաշխավորում է կասկածյալի կամ մեղադրյալի պատշաճ վարքագիծը, քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով նրա ներկայանալը և այլ դատավարական պարտականություններ կատարելը (ՔԴՕ 146 հոդվածի 1-ին մաս):

– **Հսկողության հանձնելը.**

Խափանման այս միջոցը կիրառվում է անչափահասների նկատմամբ: Հսկողության հանձնելն այն է, երբ անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի ծնողների, խնամակալների, հոգաբարձուների կամ փակ մանկական հիմնարկների վարչակազմի վրա, որտեղ նա պահվում է, պարտականություն է դրվում ապահովել կասկածյալի կամ մեղադրյալի պատշաճ վարքագիծը, քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով նրա

ներկայանալը և այլ դատավարական պարտականություններ կատարելը (ՔԴՕ 148 հոդվածի 1-ին մաս):

– **Հրամանատարության հսկողությանը հանձնելը.**

Հրամանատարության հսկողությանը հանձնելն այն է, երբ զորամասի, զորամիավորման հրամանատարի, զինվորական հիմնարկի պետի վրա, որտեղ ծառայում է կամ զորահավաքներ կամ վարժահավաքներ է անցնում կասկածյալը կամ մեղադրյալը, պարտականություն է դրվում ապահովել վերջինիս պատշաճ վարքագիծը, քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով ներկայանալը և այլ դատավարական պարտականություններ կատարելը (ՔԴՕ 149 հոդվածի 1-ին մաս):

Սույն հոդվածի երկրորդ մասով նախատեսված խախտման միջոցները չեն կարող կիրառվել մեկը մյուսի հետ կապակցված (ՔԴՕ 134 հոդվածի 4-րդ մաս):

Բրավական բարեփոխումներ

Վերը հիշատակված *Ռազմավարական ծրագրի* կարևոր բաղադրիչներից մեկը Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի մշակումն է, որի բովանդակությանը սույն զեկույցի հեղինակները ծանոթ չէին:

1.2. Ներկայիս սրակտիկան

1.2.1. Վիճակագրական տվյալներ

2013թ. հունվարի 1-ի դրությամբ Հայաստանի բոլոր քրեակատարողական հիմնարկներում պահվում էր 4756 անձ, որից 1228-ը կամ 28%-ը՝ կալանավորված անձինք: Այս հարաբերակցությունը վերջին 5 տարիներին շատ չի տատանվել. բանտերում պահվող անձանց մեկ քառորդից քիչ ավելին կազմում են կալանավորվածները, ովքեր սպասում են իրենց գործով վերջնական դատավճռի կայացմանը:

1.2.2. Հունգարիայի հելսինկյան կոմիտեի նկատառումները

Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և նախկին Խորհրդային Միության տարածաշրջանի 16 երկրներում *Հունգարական հելսինկյան կոմիտեի* վերջին հետազոտությունը¹⁰, ի թիվս այլ բացահայտումների, ցույց տվեց, որ հետազոտության մեջ ներգրավված բոլոր երկրներում (Հայաստանն այդ երկրների թվում չէր) որևէ անձի կալանավորելու համար օրենքով պահանջվում է պատճառաբանված որոշում: Այդուհանդերձ, գործնականում ոչ միշտ է, որ այդ պարտականությունը կատարվում է:

Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և նախկին Խորհրդային Միության տարածաշրջանի երկրներում իրավական սահմանափակումները խիստ տարբեր են: Որոշ երկրներում մինչդատական կալանքը կարող է սահմանվել այն անձանց նկատմամբ, ովքեր մեղադրվում են ազատագրվմամբ պատժվող հանցանք կատարելու մեջ: Որոշ երկրներում էլ տվյալ արարքի համար նախատեսված ազատագրվման տևողությունը պետք է լինի մեկ, երկու, չորս կամ հինգ տարի:

¹⁰ Հունգարիայի հելսինկյան կոմիտե, *Մինչդատական կալանքի համակարգի բարեփոխումների խթանումը և դրական փորձի ընդօրինակումը Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և նախկին Խորհրդային Միության տարածաշրջանի երկրներում. դրական փորձի նկարագրություն*, 2013թ.

Հունգարիայի հելսինկյան կոմիտեի զեկույցն ամփոփվում է հետևյալ կերպ. «Առանց վարանելու կարելի է հետևյալ եզրակացության հանգել. Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և նախկին Խորհրդային Միության տարածաշրջանի երկրներում մինչդատական կալանքի տակ գտնվող անձինք շարունակում են բանտերում պահվող անձանց ընդհանուր թվի էական մասը կազմել. 2011 թվականին տոկոսային հարաբերակցությունը տատանվել է 10-ից 40%: *Մինչդատական կալանքի այլընտրանքները տարածաշրջանում բավարար չափով չեն կիրառվում* (շեղատառերով ընդգծումը հեղինակներինն է), չնայած այն հանգամանքին, որ մինչդատական կալանքն այնքան ծախսեր է պահանջում պետական բյուջեներից: *Նկատվում է խորապես մտահոգիչ միտում (...). այն, որ դատարանները գրեթե ավտոմատ կերպով հաստատում են մինչդատական կալանք նշանակելու վերաբերյալ ռստիկանների և դատախազների միջնորդությունները՝ առանց ուսումնասիրելու տվյալ գործի առանձնահատկությունները* (շեղատառերով ընդգծումը հեղինակներինն է): Ուսումնասիրված բոլոր երկրներում միջնորդությունների 80%-ից ավելին, իսկ որոշ երկրներում՝ 90% և ավելին բավարարվում է»:

1.2.3. Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության նկատառումները

Հայաստանում մինչդատական կալանքի կիրառման պրակտիկայի վերաբերյալ լրացուցիչ տեղեկատվություն է տրամադրում *Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության* հետազոտությունը¹¹: Դրանում մինչդատական կալանքի վերաբերյալ հիմնական նկատառումները հետևյալն են.

«Մինչդատական կալանք կիրառելու հարցը դատարանները պետք է վճռեն անձին արգելանքի վերցնելուց պահից 72 ժամվա ընթացքում. անձը կալանքից պետք է ազատվի առավելագույնը երկու ամիս անց կամ կալանքի ժամկետը պետք է երկարացվի, բայց ոչ ավելի, քան մեկ տարին՝ մինչդատական վարույթում: Դատարանները սկսում են ավելի հաճախ ուշադրություն դարձնել կալանքի օրինականության փաստացի հիմքերին և կալանավորված անձանց՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ և Եվրոպական կոնվենցիայով նախատեսված իրավունքների պաշտպանությանը: Այդուհանդերձ, *մինչդատական կալանքը կիրառվում է դեպքերի մեծամասնությունում, իսկ այդ որոշումները հավուր պատշաճի չեն հիմնավորվում: Գրավը և ազատությունից զրկելու հետ չկապված խափանման այլ միջոցներն օրենքով նախատեսված են, սակայն հազվադեպ են կիրառվում* (շեղատառերով ընդգծումը հեղինակներինն է)»:

«Մինչդատական վարույթի ընթացքում կալանավորված անձանց կալանքը գրեթե բոլոր դեպքերում շարունակվում է դատաքննության փուլում: Ամբաստանյալները կարող են անորոշ ժամկետով կալանքի տակ պահվել դատաքննությունն սկսվելուն պես»:

«Կալանքի որոշման պարբերական վերանայումն օրենքով պահանջվում է միայն մինչդատական վարույթում: Իրականում, սակայն, կալանավորման որոշումը կայացնելուց հետո այդ որոշման վերանայումը ձևական բնույթ է կրում, և *մինչդատական կալանքը գրեթե բոլոր դեպքերում երկարաձգվում է՝ համապատասխան միջնորդության հիման վրա* (շեղատառերով ընդգծումը հեղինակներինն է): Դատաքննությունն սկսվելուն պես

¹¹ Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցություն, *Ազատագրկման ընթացակարգի գնահատման գործիք՝ Հայաստանի համար*, Վաշինգթոն DC, 2010թ. ապրիլ.

ամբաստանյալը կարող է բռնաբերվել կալանքի որոշումը, սակայն պարտադիր վերանայման գործընթաց սահմանված չէ»:

1.2.4. «Մոցիալական արդարություն» ՀԿ նկատառումները

Հայաստանում պրոբացիոն ծառայության ստեղծման մասին զեկույցում հեղինակներն ընդգծում են, որ քրեական գործերի մինչդատական քննության փուլում մեղադրյալի նկատմամբ որպես խափանման միջոց մեծամասամբ կիրառվում է կալանավորումը: Հեղինակների կարծիքով, «(...) պրոբացիայի ծառայության ներդրումը կնպաստի (...) մեղադրյալների նկատմամբ կալանավորումը՝ որպես խափանման միջոց ընտրելու դեպքերի նվազմանը և կնվազեցնի քրեակատարողական հիմնարկների գերբնակեցվածությունը»:

Հեղինակները մինչդատական կալանքի կիրառումը նվազեցնելու կարևոր գործիք են համարում պրոբացիոն ծառայության կողմից մինչդատական եզրակացությունների մշակումը՝ առաջարկելով հետևյալ գործընթացը. «Մինչդատական փուլում դատախազը կամ դատավորը *կարող են* (շեղատառերով ընդգծումը հեղինակներինն է) գրավոր դիմել Պրոբացիայի ծառայությանը՝ կասկածյալի կամ մեղադրյալի վերաբերյալ մինչդատական զեկույց տրամադրելու հարցով: (...) Մինչդատական զեկույցը պետք է տրամադրվի այն քրեական գործերով, որոնց դեպքում վարույթն իրականացնող մարմինը պատրաստվում է դիմել դատարան՝ կալանքը որպես խափանման միջոց նշանակելու միջնորդությամբ: Այն պետք է *պարտադիր* (շեղատառերով ընդգծումը հեղինակներինն է) լինի անչափահասների վերաբերյալ ցանկացած գործով (...)»¹²:

1.3. Միջազգային ստանդարտներ, նախադեպեր և հաջողված փորձ

1.3.1. Միջազգային ստանդարտներ

- *Կալանքի կիրառման, կալանքը կիրառելու պայմանների և չարաշահումներից պաշտպանության երաշխիքների մասին ԵՄ թիվ Rec(2006)13 հանձնարարական*

Հանձնարարականի ընդհանուր սկզբունքների 3-րդ հոդվածով սահմանված է.

[1] Հաշվի առնելով թե՛ անմեղության կանխավարկածը, և թե՛ կանխավարկածը՝ հոգուտ ազատության, հանցագործություն կատարելու մեջ կասկածվող կամ մեղադրվող անձանց կալանավորումը պետք է բացառություն, այլ ոչ՝ նորմ հանդիսանա:

[2] Չպետք է սահմանվի հանցագործություն կատարելու մեջ կասկածվող կամ մեղադրվող անձանց (կամ նման անձանց որոշակի խմբերին) կալանավորելու պարտադիր պահանջ:

[3] Առանձին դեպքերում կալանավորումը պետք է կիրառվի խիստ անհրաժեշտության պարագայում՝ որպես ծայրահեղ միջոց. այն չպետք է կիրառվի պատժիչ նկատառումներով:

[4] Կալանավորման ոչ պատշաճ կիրառումից խուսափելու նպատակով պետք է տրամադրության տակ ունենալ այլընտրանքային, կասկածյալի կամ մեղադրյալի վարքագծի նկատմամբ նվազ սահմանափակող բնույթի միջոցների շարք:

Հանձնարարականի 3-րդ հոդվածում նշված «նվազ սահմանափակող բնույթի միջոցները» նույնն են, ինչ նույն այդ փաստաթղթի 2-րդ հոդվածում տեղ գտած «այլընտրանքային միջոցներին» օրինակները. դատական մարմնի պահանջով սահմանված կարգով և

¹² *Նույն հղումը, ինչ թիվ 11 ծանոթագրությունում.*

Ժամկետներում ներկայանալու պարտավորությունը, արդարադատության գործընթացին չմիջամտելը և որոշակի գործունեությամբ զբաղվելը, այդ թվում՝ մասնագիտություն ձեռք բերելը կամ աշխատանք գտնելը, դատական մարմնին, ոստիկանությանը կամ այլ մարմիններին ամենօրյա կամ այլ պարբերականությամբ հաշվետվություն ներկայացնելը, դատական մարմնի կողմից նշանակված գերատեսչության կամ կազմակերպության հսկողության պահանջները պահպանելը, էլեկտրոնային մոնիթորինգը, բնակության սահմանված հասցեում բնակվելը՝ դրանում անցկացնելիք ժամանակի հետ կապված սահմանափակումներով կամ առանց դրա, առանց թույլտվության որոշակի վայրերը կամ շրջանները լքելու կամ այդ վայրերում կամ շրջաններում հայտնվելու սահմանափակումները, առանց թույլտվության որոշակի անձանց հանդիպելու սահմանափակումները, անձնագիրը կամ անձը հաստատող այլ փաստաթղթերը հանձնելու պահանջը, մինչև գործի դատական քննությունը վարքագծի պատշաճությունն ապահովող ֆինանսական կամ այլ երաշխիքները:

Այս հանձնարարականով մինչդատական կալանքի տևողության սահմանափակումներ *չեն դրվում*, սակայն 22-րդ հոդվածն ընդգծում է, որ տևողությունը չպետք է գերազանցի տվյալ հանցագործության համար նախատեսված պատժի չափը և պետք է համարժեք լինի դրան, ինչպես նաև այն, որ կալանքի հետևանքով չպետք է խախտվի ողջամիտ ժամկետում դատարանի առջև կանգնելու՝ կալանավորվածի իրավունքը: Այնուհետ ընդգծվում է, որ կալանքը շարունակելու անհրաժեշտությունը որոշակի պարբերականությամբ պետք է վերանայվի:

- *Եվրոպայի խորհրդի թիվ CM/Rec(2010)1 հանձնարարականը Եվրոպայի խորհրդի պրոբացիոն կանոնների վերաբերյալ*

Վերահսկողական միջոցներ

53. Ներպետական օրենսդրությանը համապատասխան, պրոբացիոն գործակալությունները կարող են վերահսկողությունն իրականացնել մինչև դատաքննությունը, դրա ընթացքում և դրանից հետո. այդպիսի վերահսկողությունը կարող է ներառել դատաքննության ընթացքում պայմանական ազատման դեպքում իրականացվող վերահսկողությունը, գրավը, քրեական պատասխանատվությունից պայմանական ազատելը, պայմանական դատապարտումը կամ պատժի կատարման հետաձգումը և վաղաժամկետ ազատումը:

54. Նպատակահարմարությունն ապահովելու նպատակով վերահսկողության ընթացքում հարկավոր է լիովին հաշվի առնել իրավախախտների անհատականության բազմազանությունը և նրանց բազմազան կարիքները:

55. Վերահսկողությունը պետք է դիտվի ոչ միայն որպես բացառապես հսկիչ գործառնություն, այլև որպես իրավախախտներին խորհրդատվություն տրամադրելու, օժանդակություն ցուցաբերելու և նրանց շահագրգռելու միջոց: Համապատասխան դեպքերում այն պետք է համակցված լինի պրոբացիոն կամ այլ գործակալությունների կողմից իրականացվող միջամտությունների հետ, ինչպիսիք են՝ վերապատրաստումը, հմտությունների կատարելագործումը, աշխատանք գտնելու հնարավորությունները և բուժումը:

- *Եվրոպական միության անդամ երկրների միջև նախնական կալանքի փոխարեն հսկողության այլընտրանքային միջոցներ կիրառելու մասին որոշումների փոխադարձ ճանաչման մասին ԵՄ ԽՈՐՀՐԴ 2009թ. հոկտեմբերի 23-ի թիվ 2009/829/JHA ՇՐՁԱՆԱԿԱՅԻՆ ՈՐՈՇՈՒՄ*

Այս շրջանակային որոշման 8-րդ հոդվածի 1-ին պարբերությունում թվարկված են մինչդատական կալանքի այլընտրանք հանդիսացող հսկողության միջոցները. (ա) բնակության վայրի որևէ փոփոխության մասին տվյալ միջոցի իրականացումն ապահովող պետության իրավասու մարմնին հայտնելու՝ անձի պարտավորությունը՝ քրեական գործով դատական նիստերին մասնակցելու վերաբերյալ ծանուցումներ ստանալու նպատակով, (բ) որոշումը կայացնող կամ նշանակված միջոցը կիրառող պետության կողմից որոշված որոշակի տեղանքներ, վայրեր կամ տարածքներ մուտք չգործելու պարտավորությունը, (գ) որոշակի վայրից (անհրաժեշտության դեպքում՝ օրվա որոշակի ժամերին) չհեռանալու պարտավորությունը (դ) նշանակված միջոցի կիրառումն ապահովող երկրի տարածքում բնակվելու հետ կապված սահմանափակումները, (ե) որոշակի ժամանակահատվածում որոշակի մարմնին հաշվետվություն ներկայացնելու պարտավորությունը, (զ) ենթադրյալ հանցագործությունը կատարելուն առնչվող որոշակի անձանց հետ շփվելու սահմանափակումները: Որպես մոնիթորինգի լրացուցիչ գործիք, այս հոդվածի երկրորդ պարբերությունը նախատեսում է. (ա) ենթադրյալ հանցագործությանը (հանցագործություններին) առնչվող գործունեության որոշակի տեսակներով զբաղվելու սահմանափակումները, որոնք կարող են վերաբերել որոշակի մասնագիտությունների ու զբաղվածության ոլորտների, (բ) ավտոմեքենա վարելու արգելքը, (գ) դրամական որոշակի գումարի ավանդագրումը կամ այլ երաշխիքի տրամադրումը, որը կարող է ավանդագրվել կամ տրամադրվել մաս-մաս կամ միանվագ, (դ) թերապևտիկ բուժում կամ կախվածություններից բուժում անցնելու պարտավորությունը, (ե) ենթադրյալ հանցագործությունը կատարելուն առնչվող որոշակի առարկաներ գործածելու կամ պահելու սահմանափակումները:

1.3.2. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպերը

Հայաստանի դեմ ներկայացված գործերով ՄԻԵԴ քանիցս արձանագրել է 5 § 1 հոդվածի խախտում, քանի որ մինչդատական կալանքը նշանակված չի եղել դատարանի որոշման¹³ կամ հիմնավոր կասկածի հիման վրա¹⁴: Դատարանը քանիցս եզրակացրել է, որ ներպետական դատարանները չեն պատճառաբանել մինչդատական կալանքի նշանակումը (երկարաձգումը)՝ փոխարենը բերելով վերացական և կարծրատիպային պատճառաբանություններ և հավուր պատշաճի հաշվի չառնելով այնպիսի այլընտրանք, ինչպիսին գրավն է՝ դրանով իսկ խախտելով Կոնվենցիայի 5 § 3 հոդվածը¹⁵: Այն, որ այստեղ հիշատակվում են միայն Հայաստանի դեմ ներկայացված դիմումները, չի նշանակում, որ դա Հայաստանին բնորոշ խնդիր է¹⁶:

¹³ Case of Poghosyan v. Armenia, 20/11/2011, appl. no. 44068/07. Տես նաև՝ Case of Sefilyan v. Armenia, 02/10/2012, appl. no. 22491/08; case of Piruzyan v. Armenia, 26/06/2012, appl. no. 33376/07. In the cases of Muradkhanyan v. Armenia (05/06/2012, appl. no.12895/06) and Asatryan v. Armenia, 09/02/02/2010, appl. no. 24173/06, *մինչդատական կալանքի երկարաձգումն անօրինական էր համարվել*.

¹⁴ Case of Khachatryan v. Armenia, 27/11/2012, appl. no. 23978/06

¹⁵ Case of Malkhasyan v. Armenia, 26/06/2012, appl. no. 6729/07

¹⁶ Տես՝ Եվրոպայի խորհուրդ, Խորհրդարանական վեհաժողով, Ստրասբուրգյան դատարանի կենսական կարևորությունը. Անդամ երկրներում առկա կառուցվածքային թերացումները, Doc. 13087, 07 January 2013, § 3.2.4. *Անօրինական կալանավորումը և կալանքի չափազանց երկար տևողությունը*.

Այս առումով հիշատակության արժանի են *Malkhasyan* գործով դատարանի կայացրած վճռի 75-րդ պարբերությունում շարադրված նկատառումները. «Թե՛ առաջին աստիճանի, և թե՛ Վերաքննիչ դատարանները բավարարվել են այդ հիմքերն իրենց որոշումներում հիշատակելով վերացական և կարծատիպային կերպով՝ առանց պատճառաբանելու, թե ինչի հիման վրա են հիմնավոր համարել կասկածները, որ դիմողը կխուսափի քննությունից կամ ճնշում կգործադրի վկայի նկատմամբ: Դատարանները չեն էլ փորձել հերքել դիմողի ներկայացրած փաստարկները: Դիմողին վերագրվող հանցագործության լրջության ընդհանրական հիշատակումը չի կարող ենթադրվող ռիսկերի բավարար հիմնավորում հանդիսանալ: Պարզ չէ նաև, թե որքանով է դիմողի հանցակցի կալանքի տակ գտնվելու հանգամանքը հիմնավորում դիմողի խուսափելու ռիսկը, ինչի հիման վրա Վերաքննիչ դատարանը մերժել է գրավով ազատ արձակելու միջնորդությունը:

Դատարանը գտնում է, որ եթե երկարատև քրեական դատական վարույթի արդյունքում անձը զրկվում է անձնական ազատությունից, իշխանությունները պարտավոր են անել ամեն ինչ, որպեսզի մինչդատական կալանքի տևողությունը հասցվի հնարավոր նվազագույնի *և քննարկվի նվազ խստություն ենթադրող այլընտրանքների կիրառման հնարավորությունը* (շեղատառերով ընդգծումը հեղինակներինն է)¹⁷:

1.3.3. Հաջողված փորձ

Մինչդատական կալանքի հետ կապված հաջողված փորձ ունեցող որևէ երկիր առանձնացնելը բարդ է: Հաջողված փորձի մասին վկայող գործոններ են՝ մինչդատական կալանքի արդյունավետ այլընտրանքների առկայությունը, ձերբակալված կամ կալանավորված կասկածյալների կամ մեղադրյալների համար իրավական օգնության անմիջական մատչելիությունը, իրավական պաշտպանության և կալանավորման որոշումների բողոքարկման արդյունավետ միջոցները, կալանավորման որոշումների նվազագույն երկարացումները և արագ դատաքննությունը: Կալանավորված և դատապարտված անձանց թվերի համադրությունը ևս կարող է մատնացույց անել, թե որքանով է մինչդատական կալանավորման կիրառումը համատարած բնույթ կրում:

Մինչդատական կալանքի կիրառումը նվազեցնելու կամ առնվազն խափանման այդ միջոցի միատեսակ կիրառման երաշխիքներ ապահովելու միջոցներից մեկը դատախազների համար ուղենիշների կամ ցուցումների մշակումն է, որոնցում շարադրված կլինի, թե որ դեպքերում մինչդատական կալանքը կարելի է կիրառել կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ, և որ դեպքերում կարելի է երկարացնել դրա տևողությունը: Նման փաստաթուղթ գործում է Նիդերլանդներում, որտեղ Գլխավոր դատախազության կազմում գործող հանձնաժողովն իրավասու է նման ուղենիշներ ու ցուցումներ հրապարակել¹⁸:

1.4. Ներկայիս իրավական դրույթներն ու պրակտիկան

Փաստահավաք առաքելության ընթացքում զեկույցի հեղինակները տեղեկացան, որ կալանավորումը որպես խափանման միջոց չափազանց հաճախ է կիրառվում՝ հիմք ընդունելով ՔՂՕ 135-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 8-րդ կետը, որում ասվում է. «Խափանման միջոց

¹⁷ Case of Baksza v. Hungary, 23/4/2013, appl. no. 59196/08

¹⁸ Օրինակ՝ College van Procureurs-generaal, *Aanwijzing voorwaardelijke vrijheidsstraffen en schorsing van voorlopige hechtenis onder voorwaarden* (2013A004), 28 januari 2013, Stcrt. 2013, Nr. 5108 (Պայմանական պատիժների և մինչդատական կալանքի չկիրառման վերաբերյալ հրահանգ).

կիրառելու անհրաժեշտության և կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ դրա տեսակն ընտրելու հարցը լուծելիս հաշվի են առնվում (...) բնակության մշտական վայրի առկայությունը»: Դատարանն այս դրույթը մեկնաբանում է այնպես, որ կասկածյալը կամ մեղադրյալը պետք է մշտական բնակության վայր ունենա այն շրջանում, որտեղ ձերբակալվել կամ կալանավորվել է: Քանի որ շատերը գյուղական վայրերից փոխադրվել են քաղաք, իսկ նրանց գրանցման հասցեները թերի են կամ ժամկետանց, շատ հաճախ կասկածյալները կամ մեղադրյալները, մշտապես Երևանում բնակվելով հանդերձ, չեն կարողանում ապացուցել այդ հանգամանքը՝ դրանով իսկ համապատասխան մարմիններին հիմք տալով մինչդատական կալանքի որոշումներ կայացնելու համար:

Փաստահավաք առաքելությունն իրականացնող խորհրդատուի դիտարկմանը, թե ՔԴՕ 135-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված 1 տարվա սահմանափակումը («կալանավորումը (...) մեղադրյալի նկատմամբ կարող են կիրառվել միայն այնպիսի հանցագործության համար, որի համար նախատեսվող ազատագրկման ձևով պատժի առավելագույն ժամկետը մեկ տարուց ավելի է») խիստ ցածր է, պատասխանողները կարծիք հայտնեցին, որ այդ շենք կարող է բարձրացվել մինչև 3 կամ 5 տարի՝ կախված ենթադրյալ հանցագործության տեսակից և կասկածյալի կամ մեղադրյալի նախկին դատվածության հանգամանքից: Որպես մինչդատական կալանքի արդյունավետ այլընտրանքներ՝ նշվեցին տնային կալանքը և էլեկտրոնային մոնիթորինգը, որոնք Հայաստանում չեն իրականացվում:

Մինչդատական կալանքի չափից ավելի հաճախ կիրառման խնդիրն արդեն իսկ հիշատակվել է Վճռաբեկ դատարանի կողմից, սակայն անարդյունք: Իրողությունն այն է, որ ՄԻԵԿ 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասի խախտման վերաբերյալ մոտ 12 դիմում է ներկայացվել ստրասբուրգյան դատարան: Չնայած այդ դիմումների բավարարման հանգամանքին, առաջին ատյանի դատարանները կարծես անտեսում են ՄԻԵԿ վճիռները և շարունակում են հաճախակի կիրառել մինչդատական կալանքը: ՔԴՕ 134-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշված կալանքի այլընտրանքները գրեթե երբևէ չեն կիրառվում. ներկայացված կալանքի միջնորդությունների 97,7%-ը դատարանները բավարարում են՝ առանց գրավոր հիմնավորումներ ներկայացնելու: Այդ իրավիճակը հանգեցրեց նրան, որ փաստաբանները 2012թ. հունիսի 11-ին գործադուլ հայտարարեցին: Առաքելության ընթացքում մեզ հետ զրուցած անձանցից ոմանք նշեցին, որ այլընտրանքների մասով օրենսդրությունում ամեն ինչ կարգին է, մինչդեռ գործնական կիրառությունը բավարար չէ:

Խորհրդատուներին նաև տեղեկացրին, որ նոր ՔԴՕ-ով ներկա խնդիրները լուծում կստանան՝ մինչդատական կալանքի այնպիսի այլընտրանքներ նախատեսելու միջոցով, ինչպիսիք են՝ տնային կալանքը և վարչական վերահսկողությունը/հսկողությունը: Այդուհանդերձ, առանց պատշաճ պրոբացիոն ծառայության՝ դատարանները հազիվ թե գործնականում կիրառեն այդ այլընտրանքները:

Ձեռք բերված տվյալները ցույց են տալիս, որ մինչդատական կալանքը Հայաստանում, ի հակասություն միջազգային ստանդարտների, կիրառվում է ոչ որպես ծայրահեղ միջոց: Հակառակը, կալանքի միջնորդություն ներկայացնելը և այդ միջնորդությունների բավարարումը համատարած բնույթ են կրում: Գրեթե բացառվում է մինչդատական կալանքից ազատելը՝ նախքան դատաքննությունն սկսելը, և անձը կալանքի տակ պահվում է մինչև վերջնական դատավճռի կայացումը: Գրավը կամ ազատությունից զրկելու հետ չկապված խափանման այլ միջոցները հազվադեպ են կիրառվում: Ներկայիս գործելակերպը

որոշ չափով կարող է բացատրվել Քրեական դատավարության օրենսգրքում (ՔԴՕ) կալանքի գործուն այլընտրանքների սակավությանը և ազատությունից զրկելու հետ չկապված խափանման միջոցների պայմանները մեղադրյալների կողմից պահպանելու նկատմամբ հսկողություն իրականացնող մարմնի կամ կազմակերպության բացակայությամբ (ինչպիսին, օրինակ, կարող է լինել պրոբացիոն ծառայությունը): Մյուս կողմից, դատախազներն ու դատարանները հակված կամ ի գորու չեն իրենց գործելակերպը համապատասխանեցնել մինչդատական կալանքի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (ՄԻԵԴ) վճիռներին ու Եվրոպայի խորհրդի հանձնարարականներին: Ամեն ինչ խոսում է այն մասին, որ այս թերի վիճակը չի կարող փոխվել, քանի դեռ չեն ձևավորվել իրավական կամ այլ խթաններ՝ քրեական արդարադատության համար պատասխանատու գերատեսչությունների գործելաոճը փոխելու համար:

Նոր ՔԴՕ մշակումը լավ հնարավորություն է՝ մինչդատական փուլում կիրառվող, ազատությունից զրկելու հետ չկապված նոր միջոցներ սահմանելու համար: «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի մշակումը նախատեսված է *Դատական և իրավական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրով*, ինչով ճանապարհ է հարթվում այնպիսի Պրոբացիոն ծառայության համար, որը կկարողանա մշակել մինչդատական եզրակացություններ¹⁹, որոնք էլ, իրենց հերթին, վճռորոշ նշանակություն կունենան մեղադրյալին կալանավորելու կամ չկալանավորելու մասին որոշում կայացնելիս: Նոր ՔԴՕ-ով պետք է հստակ սահմանվի, թե որ դեպքերում դատախազը կամ դատավորը կարող են Պրոբացիոն ծառայությունից նման եզրակացություն պահանջել: «Պրոբացիոն ծառայության մասին» ապագա օրենքով պետք է սահմանվի, թե պրոբացիոն ծառայողներն ինչպես պետք է մինչդատական վարույթում վերահսկեն, անհրաժեշտության դեպքում՝ աջակցեն և ուղղորդեն իրենց հսկողությանը հանձնված անձանց:

1.5. Առաջարկություններ

- Կալանավորվածներին պահելու վայրերում պահվող անձանց թիվը նվազեցնելու նպատակով անհրաժեշտ է քննության առնել ոչ մեծ ծանրության հանցանք կատարած անձանց ազատ արձակելու հնարավորությունը: Դատախազությունը կարող է ձեռնարկել այս միջոցը՝ մեղադրյալներին ազատ արձակելու հարցով դատարան միջնորդություն ներկայացնելով կամ կալանքի ժամկետը երկարաձգելու մասին միջնորդություն չներկայացնելով: Եթե անհրաժեշտ է մինչև դատական քննությունը հսկողություն իրականացնել այդ անձանց նկատմամբ, ապա դա կարելի է ապահովել տվյալ անձի մասին դատախազին կամ դատարանին պարբերաբար տեղեկատվություն տրամադրելու հարցում տվյալ տարածքի ոստիկանության վրա պարտականություն դնելու միջոցով:
- Հարկավոր է մշակել ցուցումներ դատախազների համար, որոնցով կսահմանվեն, թե որ դեպքերում պետք է կիրառել կալանավորումը, և որ դեպքերում դրա կիրառումը նպատակահարմար չէ:
- Հարկավոր է վերապատրաստումներ կազմակերպել դատախազների, դատավորների և փաստաբանների համար (համատեղ կամ առանձին)՝ կալանքի և այս խափանման միջոցի ներկայիս և ապագա այլընտրանքների դատավարական ասպեկտների վերաբերյալ:

¹⁹ Պետք է դրանք հստակ տարանջատել պատժի նշանակումից առաջ կազմվող եզրակացություններից:

- Դատական համակարգի ներկայացուցիչների համար կազմակերպել աշխատաժողովներ՝ կալանավորման լավ պատճառաբանված և անհատականացված որոշումներ կայացնելու վերաբերյալ:
- Կազմակերպել հատուկ սեմինարներ՝ դատախազներին ու դատական համակարգի ներկայացուցիչներին մինչդատական կալանքի որոշումների վերաբերյալ ՄԻԵԴ նախադեպերի հետևանքների և ԵԽ հանձնարարականների մասին իրազեկելու և հրահանգավորելու նպատակով:
- Նոր ՔԴՕ-ով հարկավոր է սահմանել կալանք նշանակելու հստակ հիմքերը՝ հաշվի առնելով անմեղության կանխավարկածը:
- Նոր ՔԴՕ-ում ներառել դրույթներ՝ կասկածյալի կամ մեղադրյալի անձի և սոցիալական դրության մասին մինչդատական եզրակացություններ պահանջելու հարցում դատախազների և դատարանների լիազորությունների վերաբերյալ:
- Նոր ՔԴՕ-ով դատախազներին և դատարաններին պարտավորեցնել մանրակրկիտ հիմնավորել կալանավորման բոլոր միջնորդություններն ու դրանք բավարարելու որոշումները: Կալանավորման միջնորդություն ներկայացնելիս դատարանը պարտավոր է բոլոր դեպքերում պարզաբանել, թե ինչու ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցի կիրառումը նպատակահարմար չի համարվել:
- Նոր ՔԴՕ-ով պետք է սահմանվի դրույթ կալանքի պարբերական պարտադիր (*ex officio/ex lege*) վերանայման մասին:
- Նոր ՔԴՕ-ը պետք է ազատությունից զրկելու հետ չկապված ավելի շատ այլընտրանքներ նախատեսի, քան գործող օրենսգիրքը: Այդ նպատակով որպես ուղեցույց կարող է ծառայել Կալանքի կիրառման մասին ԵԽ թիվ Rec(2006)13 հանձնարարականի 2-րդ հոդվածը²⁰:

²⁰ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1041281&Site=CM>

ՄԱՍ 2. ԱՊԱՔՐԵԱԿԱՆԱՑՈՒՄ, ԴԵՊԵՆԱԼԻԶԱՑԻԱ ԵՎ ՊԱՏԺՈՂԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ազատությունից զրկելու հետ չկապված գոյություն ունեցող պատիժների կիրառման ընդլայնումը և (կամ) նոր այլընտրանքային պատիժների սահմանումը կարող է թեթևացնել գերբեռնված բանտային համակարգի բեռը, սակայն դա բավարար չէ տևական արդյունքի հասնելու համար: Այս միջոցառումներին զուգահեռ հարկավոր է ապաքրեականացնել որոշակի հանցագործություններ, իջեցնել պատիժների առավելագույն շեմերը, հրաժարվել պատժաչափի նվազագույն պարտադիր շեմ սահմանելուց և հետևողական պատժողական քաղաքականություն վարել, ինչը կարող է նպաստել ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների ու այլ միջոցների կիրառումը նվազեցնելուն և, դրանով իսկ, նվազեցնել բանտերի գերբեռնվածությունը:

Հանցանք համարվող գործողությունների և անգործության տեսակները սահմանված են Քրեական օրենսգրքով (ՔՕ): Ինչպես և բոլոր օրենքները, ՔՕ-ը կենդանի փաստաթուղթ է: Այն կարող է փոխվել ցանկացած պահի, երբ օրենսդիրը դա անհրաժեշտ համարի. կարող են նոր հանցատեսակներ սահմանվել²¹, սահմանված հանցատեսակները կարող են վերացվել կամ վերաձևակերպվել: Նույնը վերաբերում է այն պատիժներին ու այլ միջոցներին, որոնք կարող են նշանակվել այդ հանցագործությունների համար: Շատ դեպքերում օրենսդիրներն ավելի շատ հակված են քրեական օրենսգրքում նոր հանցատեսակներ ավելացնելուն, քան օրենսգրքից այս կամ այն հանցատեսակը վերացնելուն: Քրեականացնելը կարծես ավելի հեշտ է, քան ապաքրեականացումը: Ավելի ծանր պատիժներ սահմանելու գաղափարը քաղաքական իմաստով ավելի հեշտ է «իրացնել», քան գոյություն ունեցող պատիժների ծանրությունը նվազեցնելը: Որոշ իրավական համակարգերում դատախազներին ու դատավորներին հստակ սահմանված պատժողական քաղաքականություն վարել պարտավորեցնելն անընդունելի է համարվում, քանի որ դրանով սահմանափակվում է դատախազների հայեցողական շրջանակը և դա անհամատեղելի է դատական համակարգի անկախության հետ:

Ռազմավարական ծրագրի՝ քրեական արդարադատությանը վերաբերող հատվածի իրականացումը լավ հնարավորություն է՝ նախքան նոր քրեական օրենսգրքի մշակումը և մշակման ընթացքում բոլոր այս խնդիրները հաշվի առնելու համար:

2.1. Գործող իրավական դրույթները

ՔՕ 9-րդ հոդվածը կարող է ուղեցույց հանդիսանալ նոր ՔՕ մշակողների համար, երբ վերջիններս սահմանելու լինեն, թե որ դեպքերում այս կամ այն գործողությունը կամ անգործությունը կարող է (ոչ թե՝ «պետք է») հանցագործություն համարվել. «Անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության միայն հանրության համար վտանգավոր այնպիսի գործողության կամ անգործության և հանրության համար վտանգավոր հետևանքների համար, որոնց վերաբերյալ նրա մեղքը հաստատված է իրավասու դատարանի կողմից»: *Քրեականացման* չափանիշը հանրության համար արարքի վտանգավորությունն է.

²¹ Օրինակ՝ նոր հանցատեսակները, որոնք 15-20 տարի առաջ գոյություն չուներին, ասենք՝ կիբեռ հանցագործությունները.

հասկացություն, որը կարող է տարբեր լինել՝ կախված արարքի կատարման ժամանակից ու վայրից:

ՔՕ առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ Հատուկ մասում որոշակի ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար *ազատագրկման պարտադիր նվազագույն* շեմ է սահմանված՝ դրանով իսկ սահմանափակելով համապատասխան պատիժ նշանակելու հարցում դատարանի ազատությունը: Մյուս կողմից, ՔՕ 64-րդ հոդվածը դատարանին թույլ է տալիս տվյալ հանցագործության համար օրենքով նախատեսվածից *ավելի մեղմ պատիժ* նշանակել, ինչը հնարավորություն է ընձեռում ընտրելու ազատագրկման փոխարեն ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժ: Սակայն պարզ չէ, թե որքանով է այս դրույթը դատարանին թույլ տալիս պարտադիր նվազագույն շեմից ցածր պատիժ նշանակել:

Մեկ այլ մեխանիզմ է (պատժի իրականացման փուլում) պատժի չկրած մասը «ավելի մեղմ պատժով» փոխարինելու հնարավորությունը (ՔՕ 77 հոդված):

Գործող ՔՕ-ը որևէ դրույթ չի պարունակում *ընդհանուր պատժողական քաղաքականության* վերաբերյալ: Օրենսգրքում, սակայն, նախատեսված են գործոններ, որոնք պետք է հաշվի առնվեն պատժի վերաբերյալ *անհատական* որոշումներ կայացնելիս: Դրանք շարադրված են 10-րդ գլխում (Պատիժ նշանակելը): Պատիժ նշանակելու ընդհանուր սկզբունքները թվարկված են 61-րդ հոդվածում:

(...)

«2. Պատժի տեսակը և չափը որոշվում են հանցագործության՝ հանրության համար վտանգավորության աստիճանով և բնույթով, հանցավորի անձը բնութագրող տվյալներով, այդ թվում՝ պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանքներով:

3. Հանցագործության համար նախատեսված պատիժներից առավել խիստը նշանակվում է, եթե նվազ խիստ տեսակը չի կարող ապահովել պատժի նպատակները»:

Մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները թվարկված են 62-րդ և 63-րդ հոդվածներում:

ՔԴՕ 358-րդ հոդվածով պահանջվում է, որպեսզի դատարանի բոլոր դատավճիռները լինեն հիմնավորված. «Պատճառաբանման ենթակա են դատարանի կողմից դատավճռում շարադրվող բոլոր հետևությունները և որոշումները»: ՔԴՕ 360-րդ հոդվածն ավելացնում է. «1. Դատավճիռ կայացնելիս դատարանը ներկայացված հաջորդականությամբ լուծում է հետևյալ հարցերը. (...) 7) ինչ պատիժ պետք է նշանակվի ամբաստանյալի նկատմամբ. 8) ամբաստանյալն արդյո՞ք պետք է կրի իր նկատմամբ նշանակված պատիժը (...):

Վճռաբեկ դատարանը կարող է նպաստել տարբեր դատարանների կողմից պատիժ նշանակելու վերաբերյալ միատեսակ դատավճիռների կայացմանը՝ ՔՕ և ՔԴՕ վերը նշված դրույթներին հակասող դատավճիռները բեկանելու միջոցով: Կարևոր է նման դատավճիռները և դրանց վերաբերյալ անկախ գիտնականների կարծիքները հրապարակել դատական պարբերականներում:

Իրավական բարեփոխումներ

Ռազմավարական ծրագրի 4.1 պարբերությունում ապաքրեականացման և դեպենալիզացիայի ուղղությամբ ձեռնարկվելիք միջոցներն ամփոփված են հետյալ կերպ. «Քրեաիրավական հարկադրանքից խուսափելը պետք է իրականացվի նաև ապագա օրենսգրքի հատուկ մասի հոդվածների սանկցիաներից ազատագրվումը հնարավորինս բացառելու կամ ազատագրվման առավել կարճ ժամկետներ նախատեսելու միջոցով (դեպենալիզացիա): Ապագա քրեական օրենսգրքում անհրաժեշտ է իրականացնել նաև որոշ հանցագործությունների ապաքրեականացում՝ մի մասի համար ընդհանրապես բացառելով քրեական պատասխանատվությունը, իսկ մյուս մասը տեղափոխելով վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ նոր օրենսգիրք (օրինակ՝ սեփականության և տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված առանձին հանցագործությունների պարագայում)»:

2.2. Ներկայիս պրակտիկան

2.2.1. Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության նկատառումները

«Ազատագրվման ընթացակարգի գնահատման գործիք՝ Հայաստանի համար» իր զեկույցում Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցությունն ասում է²².

«Հարցվածները (...), որպես մեծ խնդիր, նշեցին պատիժների նշանակմանը միատեսակ մոտեցումների բացակայությունը: Նրանք պնդեցին, որ պատժի տևողությունը հաճախ չի համապատասխանում հանցանքի ծանրությանը, և նույնանման իրավիճակներում ամբաստանյալների նկատմամբ հաճախ չեն նշանակվում նույնանման պատիժներ: (...) Հարցվածներից շատերը համաձայնեցին, որ անհրաժեշտ է մշակել պատիժների նշանակման ուղեցույց կամ, առնվազն օրենսդրական փոփոխությունների միջոցով, նվազեցնել պատիժներից յուրաքանչյուրի համար սահմանված տարիների միջակայքը՝ այդ խնդիրների սրությունը մեղմելու նպատակով»: «Դատական համակարգի համար հստակ ուղեցույցի բացակայությունը, պատիժներ նշանակելիս դատավորների գործողությունների անկանխատեսելիությունն ու նույնանման իրավիճակներում տարբեր որոշումների կայացումը ևս նշվեցին որպես հիմնախնդիրներ, հատկապես՝ փաստաբանների կողմից: Պարզ չէ, թե պատիժը նշանակելիս ինչ ազդեցություն են ունենում մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները, կամ թե դատավորներն ինչ չափով պետք է կարևորեն այս կամ այն հանգամանքը: Հարցված դատավորները նշեցին, որ խնդիրն օրենսդրական ուղեցույցի բացակայության մեջ չէ, և որ յուրաքանչյուր գործի ցուցաբերվում է յուրահատուկ մոտեցում»:

2.3. Միջազգային ստանդարտներ, ՄԻԵԴ նախադեպեր և հաջողված փորձ

2.3.1. Միջազգային ստանդարտներ

Վերջին ժամանակներս չեն ընդունվել միջազգային փաստաթղթեր, որոնք քաղաքականություն մշակողներին և օրենսդիրներին կուղղորդեին ապաքրեականացման, դեպենալիզացիայի և պատժողական քաղաքականության հետ կապված հարցերում: Երկու փաստաթուղթ կա, երկուսն էլ՝ թողարկված Եվրոպայի խորհրդի հանցավորության հարցերով եվրոպական կոմիտեի կողմից՝ անցյալ հարյուրամյակի ութսունական թվականներին: Դրանք են՝ *Ապաքրեականացման մասին զեկույցը* (1980թ.) և

²² Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցություն, *Ազատագրվման ընթացակարգի գնահատման գործիք՝ Հայաստանի համար*, Վաշինգթոն DC, 2010թ., էջ 17 և 44.

Անհամաչափությունը պատժման գործընթացում. պատճառներ և լուծումներ (1989թ.): Կանադացի փորձագետ, վաղուց ընդունված, բայց դեռևս արժեքավոր փաստաթուղթ՝ Եվրոպայի խորհրդի *Թիվ (92)17 հանձնարարականը՝ պատժման գործընթացի միատեսակության վերաբերյալ:*

▪ *Ապաքրեականացման մասին զեկույց*²³

Այս զեկույցը դեռևս բավականաչափ ասելիք ունի քաղաքականություն մշակողների, օրենսդիրների և քրեական արդարադատության ասպարեզում աշխատող այլ մասնագետների համար: Այս փաստաթուղթը ոչ միայն տալիս է *ապաքրեականացում* տերմինի տեսական ու գործնական բացատրությունը, այլև առնչվում է *դեպենսիզացիա* հասկացությանը:

Ապաքրեականացում ասելով հեղինակները հասկանում են «այն գործընթացը, որով որոշակի վարքագծի պարագայում վերացվում է տվյալ վարքագծի համար պատիժներ կիրառելու՝ քրեական արդարադատության համակարգի «իրավասությունը»: Դա կարող է արվել օրենսդրական ակտի կամ դատական համակարգի կողմից օրենսդրության մեկնաբանության եղանակով»:

Տարբերություն կա *de jure* և *de facto* ապաքրեականացման միջև: *De jure* ապաքրեականացումը նշանակում է, որ որոշ հանցագործություններ դուրս են բերվում քրեական օրենքից: *De facto* ապաքրեականացում առկա է այն իրավիճակներում, երբ այս կամ այն արարքը պաշտոնապես պատժելի է, սակայն գործնականում քրեական հետապնդման կամ պատժի չի ենթարկվում:

Զեկույցում *ապաքրեականացման* հասկացությունը սահմանվում է որպես «քրեական արդարադատության համակարգում տեղի ունեցող ցանկացած մեղմացում»: Այնուհետ ասվում է. «Այս առումով արարքը «հանցագործությունից» «զանցանքի» վերածելը կարող է ապաքրեականացում համարվել: Նույնը վերաբերում է ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժները նվազ բացասական հետևանքներ ենթադրող պատիժներով փոխարինելուն, ինչպիսիք են՝ տուգանքները, պրոբացիան, դատարանի հատուկ կարգադրությունները և այլն»: Հայաստանի քրեական օրենսգրքի իմաստով հանցագործությունների դասակարգումը «առանձնապես ծանրից»՝ «ծանր», «ծանրից»՝ «միջին ծանրության» կամ «միջին ծանրությունից»՝ «ոչ մեծ ծանրության» իջեցնելը կարող է որպես ապաքրեականացում դիտարկվել: Պատժատեսակի առավելագույն չափի կրճատումը և պարտադիր նվազագույն պատժաչափի վերացումը, ինչպես նաև՝ ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժներն ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժներով փոխարինելը ևս կարող են ապաքրեականացում համարվել:

Մի հասկացություն ևս, որ դեռևս չի արծարծվում հայաստանյան քրեական արդարադատության բարեփոխումների համատեքստում, *գործերի արտադատական լուծումն է (diversion)*: Այս զեկույցը գործերի արտադատական լուծումը սահմանում է որպես «քրեական գործով վարույթի կասեցումը կամ կարճումն այն դեպքերում, երբ քրեական արդարադատության համակարգը պաշտոնապես իրավասու է»: Գործնականում սա նշանակում է, որ հանցանքը կատարած անձը փոխանցվում է այնպիսի մի գերատեսչություն,

²³ Եվրոպայի խորհուրդ, Հանցավորության հարցերով եվրոպական կոմիտե, *Ապաքրեականացման մասին զեկույց*, Ստրասբուրգ, 1980թ., էջ 275 (մեջբերումները՝ անգլերեն տարբերակի 13-17-րդ էջերից)։

ինչպիսին պրոբացիոն ծառայությունն է՝ հանցավորության հանգեցրած խնդիրները լուծելու հարցում նրան աջակցելու նպատակով²⁴: Գործերի արտադասական լուծումը կարող է դրսևորվել *մեդիացիայի* ձևով, որի մասին դրական է արտահայտվում նաև Ռազմավարական ծրագրում, որում ասված է. «Ապագա քրեական օրենսգիրքը մշակելիս անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նաև քրեական պատասխանատվությանն այլընտրանք հանդիսացող միջոցների, մասնավորապես, մեդիացիայի նախատեսման հնարավորությունը»:

▪ *ԵՆ - Անհամաչափությունը պատժման գործընթացում. Պատճառներ և լուծումներ*²⁵

Պատժման գործընթացում անհամաչափություններից խուսափելուն նվիրված այս գեկույցների և գիտաժողովների արդիականությունը չի նվազել դրանց հրապարակման օրվանից, հատկապես երբ այն դիտարկվում է Պատժման գործընթացի միատեսակության վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի *Թիվ (92)17 հանձնարարականի հետ միաժամանակ* (տես ստորև):

Ակներև է, որ նույնաման գործերով նշանակվող պատիժների անբացատրելի տարբերությունները կարող են խաթարել սոցիալական անդորրը՝ «ճիշտ այն չափով, որքանով այդ անդորրը խաթարել է տվյալ հանցագործությունը» (գեկուցող Յարեբորգի խոսքից): Զեկուցող Վան Դույնեն ասել է. «(...) քրեական հետապնդման և (կամ) պատժի հետևանքները շատ առումներով կասկածի տեղիք են տալիս»:

Պատիժ նշանակելիս անհիմն տարբերակումներ սահմանելն է՛լ ավելի է բարդացնում դատապարտյալների կողմից իրենց պատիժն ընդունելու հարցը: Անբացատրելի պատիժները կարող են հանգեցնել անսպասելի փոփոխությունների բանտերում պահվող անձանց կազմում, ինչպես նաև դատապարտյալների հետ աշխատող գերատեսչությունների, ասենք՝ պրոբացիոն ծառայության աշխատանքային ծանրաբեռնվածության առումով: Քրեական հետապնդման և պատժի նշանակման գործընթացի կանխատեսելիությունը կարող է քրեական արդարադատության համակարգի կայունության և հուսալիության նախապայման հանդիսանալ:

Իր աշխատությունում Օքսֆորդի համալսարանի պրոֆեսոր Էշուորթը հիշատակել է պատիժների սուբյեկտիվ անհամաչափությունը նվազեցնելու երեք հիմնական եղանակները. ա) դատական հայեցողության ինքնակարգավորում, բ) պատժողական քաղաքականության օրենսդրական ուղղորդում և գ) ուղենիշների համակարգեր: Այս եղանակների թեր և դեմ կողմերը վերլուծելով՝ նրա նախընտրությունը կանգ է առել երրորդի՝ Հյուսիսային Ամերիկայում կիրառվող *ուղեցույցների համակարգերի* վրա, որի պայմաններում Պատիժների նշանակման հարցերով հանձնաժողովներն ուղենիշներ են սահմանում բոլոր ծանր հանցագործությունների համար: Այս եղանակը որդեգրված է նաև Անգլիայում և Ուելսում (տես ստորև):

▪ *ԵՆ թիվ (92)17 հանձնարարականը՝ պատժման գործընթացի միատեսակության վերաբերյալ*²⁶

²⁴ Տես նաև *ԵՆ թիվ(99)19 հանձնարարականը՝ քրեական գործերով մեդիացիայի վերաբերյալ*.

²⁵ Եվրոպայի խորհուրդ, Հանցավորության հարցերով եվրոպական կոմիտե, *Անհամաչափությունը պատժման գործընթացում. պատճառներ և լուծումներ*, Զեկույցները ներկայացվել են ութերորդ քրեաբանական գիտաժողովին (1987թ.), Քրեաբանական հետազոտություններ, հատոր XXVI, Ստրասբուրգ, 1989թ., էջ 156 (մեջբերումները՝ 55, 92, 103-113 էջերից).

Այս հանձնարարականը հիմնված է 8-րդ քրեաբանական գիտաժողովի եզրակացությունների, մասնավորապես՝ Էշուորթի աշխատության վրա: Մեր զեկույցի այս մասի առումով՝ ամենակարևոր առաջարկությունները հետևյալն են.

B. Պատժի կառուցվածքը

(...)

3.a. Այն դեպքերում, երբ դա նպատակահարմար է իրավական համակարգի կառուցվածքի և ավանդույթների տեսակետից, անհրաժեշտ է քննարկել պատիժների նշանակման միատեսակությունն ապահովող լրացուցիչ եղանակներ մշակելու հնարավորությունը:

b. Գործնական կիրառության արժանացած նման երկու եղանակներ են «պատիժների նշանակման կողմնորոշիչները» և «մեկնարկային կետերը»:

c. Պատիժների նշանակման կողմնորոշիչները ցույց են տալիս հանցագործության տարբեր դրսևորումների համար նշանակվող պատիժների միջակայքը՝ ելնելով տարբեր ծանրացնող կամ մեղմացնող հանգամանքների առկայությունից կամ բացակայությունից, սակայն դատարանն իր հայեցողությամբ է որոշում՝ առաջնորդվել կողմնորոշիչներով, թե՛ ոչ:

d. Մեկնարկի կետերի պարագայում նշվում է հանցագործության տարբեր դրսևորումների համար սահմանված հիմնական պատիժը, որից դատարանը կարող է շեղվել դեպի վեր կամ դեպի վար՝ ծանրացնող կամ մեղմացնող հանգամանքներն արտացոլելու նպատակով:

(...)

5. a. Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժները պետք է ծայրահեղ պատժատեսակ համարվեն, և, հետևաբար, պետք է կիրառվեն այն դեպքերում, երբ գործի այլ հանգամանքները և հանցանքի ծանրությունը հաշվի առնելով՝ այլ պատժատեսակը միանշանակ նպատակահարմար չէ (...):

(...)

E. Պատիժները պատճառաբանելը

1. Դատարաններն ընդհանուր առմամբ պետք է նշեն կոնկրետ պատճառներ՝ նշանակվող պատժի վերաբերյալ: Մասնավորապես, ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժներ նշանակելիս պետք է նշվեն այդ պատժի հիմք հանդիսացած հատուկ պատճառները: Այն դեպքերում, երբ առկա են պատիժների նշանակման կողմնորոշիչներ կամ մեկնարկային կետեր, առաջարկվում է, որպեսզի պատժի նշված միջակայքից շեղվելու դեպքում դատարանները պատճառաբանեն իրենց որոշումները:

2. «Պատճառն» այս դեպքում այն շարժառիթն է, որով նշանակված պատժատեսակը տեղավորվում է տվյալ հանցանքի տեսակին բնորոշ միջակայքում և բխում է պատիժ նշանակելու ընդունված հիմնավորումներից:

2.3.2. ՄԻԵԴ դերակատարությունը

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի վերաբերյալ ՄԻԵԴ նախադեպերը պատասխանում են այն հարցին, թե ինչը կարող է համարվել «քրեական մեղադրանք», սակայն անձանց այս կամ այն

²⁶ Եվրոպայի խորհուրդ. *Պատժման գործընթացի միատեսակության վերաբերյալ թիվ (92)17 հանձնարարական.*

վարքագիծը քրեականացնելու կամ ապաքրեականացնելու հարցը թողնվում է ներպետական օրենսդիրների հայեցողությանը: Եվ Դատարանն այդ առնչությամբ ստանդարտներ կարող է սահմանել այն դեպքերում, երբ այդ արարքի քրեականացումը կհանգեցնի Կոնվենցիայով նախատեսված իրավունքների ու ազատությունների ոտնահարման: Նույնը վերաբերում է քրեական պատիժներին ու միջոցներին. Դատարանը նշանակված պատիժը վերացնելու մասին կլիտսեր միայն այն դեպքում, եթե այդ պատիժը հանգեցնեք Կոնվենցիայի խախտման: Այդ իսկ պատճառով վերը քննարկված *դեպենսիզացիան* ՄԻԵԴ-ին առնչվող խնդիր չի համարվում:

Պատժողական քաղաքականությունը, որպես քրեական արդարադատության համապարփակ քաղաքականության բաղադրիչ, որոշ առումով կարող է Դատարանի մտահոգության առարկա դառնալ, եթե քրեական արդարադատության ոլորտում առկա թերությունները հանգեցնեն մեղադրյալների և դատապարտյալների կողմից Դատարան ներկայացվող չափազանց մեծ թվով (նույնաբովանդակ) դիմումների²⁷:

2.3.3. (Հաջողված) փորձը

Տարբեր երկրներում հետևյալ երկու հարցերին տարբեր պատասխաններ կտրվեն՝ կախված տեղի սոցիալական և մշակութային առանձնահատկություններից. ա) ո՞ր արարքն է քրեական (հանրորեն անցանկալի կամ վտանգավոր) հանցանք համարվում և բ) քրեական արդարադատության համակարգն ի վիճակի՞ է արդյոք ողջամիտ մոտեցում ցուցաբերել այդ արարքների առնչությամբ: Օրինակ, աբորտներին, էվթանազիային և թմրանյութերի վաճառքին ու օգտագործմանն առնչվող հակասական հարցերում ազատական, աշխարհիկ երկրներում մոտեցումներն էապես տարբեր կլինեն գերազանցապես կրոնական բնույթի երկրներում առկա մոտեցումներից: Այս պատճառով դժվար է ասել, թե որն է «հաջողված» համաշխարհային կամ անգամ եվրոպական փորձը, երբ խոսքը գնում է (ապա)քրեականացմանը, դեպենսիզացիային և պատժողական քաղաքականությանը: Ստորև ներկայացված օրինակները կարող են վկայել այդ մասին:

Քրեականացում

2000թ. սեպտեմբերի 11-ին Նյու Յորքի երկվորյակ աշտարակների վրա կատարված հարձակումները Եվրամիությանը դրդեցին մշակելու Ահաբեկչության դեմ պայքարի շրջանակային որոշում²⁸, որով բոլոր անդամ երկրներ պարտավորեցվում էին իրենց քրեական օրենսդրություններում ամրագրել «ահաբեկչության հետ կապված հանցագործությունները» և ապահովել, որպեսզի այդ ահաբեկչական հանցագործությունները պատժվեն ազատությունից զրկելու հետ կապված ավելի խիստ պատիժներով, քան նմանատիպ հանցագործությունների համար նախատեսված է ներպետական օրենսդրությամբ, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ ներպետական օրենսդրությամբ նախատեսված պատիժներն արդեն իսկ սահմանված են առավելագույն չափով: Սա հանրորեն վտանգավոր արարքի համատարած քրեականացման և պենալիզացիայի հաջող օրինակ է: Որոշ երկրներում (ինչպես, ասենք, Նիդերլանդներում),

²⁷ Խորհրդարանական վեհաժողով, Իրավական հարցերի և մարդու իրավունքների կոմիտե, Ստրասբուրգյան դատարանի կենսական կարևորությունը. Անդամ երկրներում առկա կառուցվածքային թերացումները, գեկույց թիվ 1, Doc. 13087, Ստրասբուրգ, 7-ը հունվարի, 2013.

²⁸ Ահաբեկչության դեմ պայքարի ԵՄ խորհրդի շրջանակային որոշում, 13-ը հունիսի, 2002թ. (2002/475/JHA).

դա հանգեցրեց ահաբեկչության մեջ մեղադրվող կամ դրա համար դատապարտված անձանց համար նախատեսված հատուկ բանտերի ստեղծման: Քրեականացման այս եղանակը լայն աջակցություն ստացավ տարբեր անդամ երկրների կողմից՝ մի շարք ոչ էական քննադատություններով հանդերձ:

Ապաքրեականացում

Թվում է, թե գործող քրեական օրենքում նոր հանցագործություններ ավելացնելն արարքներն ապաքրեականացնելուց ավելի հեշտ է, սակայն կան հիշատակության արժանի մի քանի պատմական և համեմատաբար ավելի թարմ օրինակներ:

Մինչև 1981 թվականը աբորտը Նիդերլանդներում պատժելի հանցանք էր համարվում: Ներկայումս աբորտի համար քրեական պատասխանատվություն չի նախատեսվում, եթե աբորտը կատարվել է Հղիության ընդհատման մասին օրենքով նախատեսված կարգով այդ նպատակով հավաստագրում անցած բժշկի կամ բուժհաստատության կողմից: Այն, թե որքան հակասական կարող է լինել աբորտի ապաքրեականացումը, կարող ենք տեսնել Բելգիայի օրինակով, որտեղ 1990 թվականին Թագավորը մերժել էր վավերացնել նույնանման օրենքը, ինչը հանգեցրել էր խոշոր սահմանադրական ճգնաժամի:

Շատ ավելի վիճահարույց օրինակ է Ուրուգվայի կառավարության կողմից հաշիշի օրինականացման նախաձեռնությունը: «*Էկոնոմիստ*» պարբերականն այս կապակցությամբ գրել է.

«Ուրուգվայի կոնգրեսի ստորին պալատը հուլիսի 31-ին քվեների աննշան մեծամասնությամբ քվեարկեց մարիխուանայի (հաշիշի) արտադրումը, վաճառքն ու սպառումն օրինականացնող նախագծի օգտին: Նախագիծն ուղարկվել է Սենատ, ուր նախատեսվում է, որ օրենքը կընդունվի ձայների մեծամասնությամբ: (...) Թմրանյութերի վերաբերյալ օրենքի բարեփոխման կողմնակիցները նախագծի հաջողությունը «պատմական» են որակում: Սակայն բազմաթիվ այլ երկրներ ևս՝ Պորտուգալիայից մինչև Միացյալ Նահանգներ, վերջին տարիներին ազատականացրել են թմրանյութերի վերաբերյալ իրենց օրենքները: Ինչո՞վ է առանձնանում Ուրուգվայի օրենսդրական առաջարկը: Շատ երկրներում ապաքրեականացվել է առնվազն մի շարք թմրանյութերի գործածությունը: Այս հարցում վաղեմի առաջատար համարվող Պորտուգալիան դեռևս 2001-ին է ապաքրեականացրել բոլոր տեսակի, այդ թվում՝ ամենազգրելի թմրանյութեր պահելը և անձնական գործածությունը: Սակայն օրենսդրությունն ու իրականությունը տարբեր են: Պորտուգալիայում ոստիկանությունը դեռևս կարող է կանգնեցնել թմրանյութ գործածողին, ազգրավել նրա մոտ առկա թմրանյութերը և նրան ուղեկցել հակաթմրանյութային հանձնաժողով: Նիդերլանդներում տասնամյակներ շարունակ հավաստագրված սրճարաններում թույլատրվում է հաշիշի վաճառքը (...): Անցյալ տարի Կոլորադոն և Վաշինգտոնը քվեարկել են մարիխուանայի մշակումը, վաճառքն ու գործածումն օրինականացնելու օգտին»²⁹:

Դեպենալիզացիա

Թմրանյութերի հետ կապված հանցագործությունների հեռահար ծրագրերի մասին իր վերջին ելույթներից մեկում խոսել է ԱՄՆ արդարադատության նախարար (Attorney General)

²⁹ Աղբյուրը՝ <http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2013/08/economist-explains-1> (կայքէջից օգտվելու ամսաթիվը՝ 19/08/2013).

Հովիտները՝ Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության 2013թ. տարեկան ժողովի ժամանակ: Նա ասել է³⁰.

«1980 թվականի համեմատ ԱՄՆ ողջ բնակչության թիվն աճել է շուրջ մեկ երրորդով, մինչդեռ դաշնային բանտերում պահվող անձանց թիվն ավելացել է շմեցուցիչ չափով՝ 800 տոկոսով (...): Մենք սկսելու ենք հիմնավորապես վերանայել թմրանյութերի հետ կապված հանցագործությունների համար սահմանված նվազագույն պարտադիր շեմերը: Մի շարք օրենքներ, որոնք պարտադիր պատիժ են նախատեսում՝ առանց հաշվի առնելու տվյալ գործով առկա հանգամանքները, սահմանափակում են դատախազների, դատավորների և ատենակալների հայեցողության շրջանակը: Նրանք հաճախ ստիպված են լինում անտեղի երկարատև պատիժներ նշանակել, ինչն անդրադառնում է համակարգի հանդեպ հարգանքի վրա: (...) Այդ պատճառով ես այսօր թույլատրել եմ վերանայել Արդարադատության դեպարտամենտի քաղաքականությունը, որպեսզի հնարավոր լինի ոչ մեծ և բռնությամբ չզուգորդված թմրանյութային հանցագործությունների համար չառաջադրել այնպիսի մեղադրանք, որը կհանգեցնի դրակոնյան պարտադիր նվազագույն պատիժների նշանակման, հատկապես եթե անձը կապված չէ խոշոր կազմակերպությունների, ավագակախմբերի և կարտելների հետ: Նրանց այժմ կառաջադրվի այնպիսի մեղադրանք, որոնց համար նախատեսված պատիժներն առավել համապատասխանեցված կլինեն նրանց արարքին, և նրանց նկատմամբ չեն նշանակվի այնպիսի պատիժներ, որոնք նշանակվում են բռնություն գործադրած կամ թմրանյութերի բիզնեսով զբաղվող ազդեցիկ հանցագործների նկատմամբ: Առավել խիստ պատիժները թմրանյութերի խոշոր վաճառքով զբաղվող կամ բռնություն գործադրած անձանց նկատմամբ նշանակելով մենք կարող ենք է՛լ ավելի նպաստել հանրային անվտանգությանը, հանցագործությունների կանխմանը և վերականգնմանը՝ միաժամանակ նվազեցնելով մեր ծախսերը և առավել արդյունավետ դարձնելով դրանք:»:

Պատժողական քաղաքականություն

Որոշ իրավական համակարգերում պատիժների պլանավորումը քրեական արդարադատության համակարգին բնորոշ երևույթ է: Այս մասին կարող են վկայել եվրոպական տարածաշրջանից բերված այս երկու օրինակները:

Անգլիա և Ուելս³¹

Անգլիայի և Ուելսի համար ստեղծվել է **Պատիժների հետ կապված հարցերի խորհուրդ**՝ պատիժներ նշանակելու թափանցիկությունն ու միատեսականությունն ապահովելու նպատակով՝ միաժամանակ պահպանելով դատական համակարգի անկախությունը: Խորհրդի առաջնային նպատակը **պատժի նշանակման ուղենիշների** սահմանումն է, որով դատարանները պետք է առաջնորդվեն այնքանով, որքանով դա չի հակասում արդարադատության շահերին:

Պատիժների հետ կապված հարցերի խորհուրդն Արդարադատության նախարարության անկախ, ոչ գերատեսչական հանրային մարմին է: Պատիժների հետ կապված հարցերի խորհուրդը պատասխանատու է հետևյալ հարցերի համար.

³⁰ Աղբյուրը՝ <http://www.justice.gov/iso/opa/ag/speeches/2013/ag-speech-130812.html> (կայքէջից օգտվելու ամսաթիվը՝ 19/08/2013).

³¹ Աղբյուրը՝ <http://sentencingcouncil.judiciary.gov.uk/about-us.htm> (կայքէջից օգտվելու ամսաթիվը՝ 19/08/2013).

- Պատիժների նշանակման ուղենիշների սահմանում և դրանց կիրառման մոնիթորինգ,
- Պատժողական պրակտիկայի վրա ուղենիշների ազդեցության գնահատում: Կառավարության խնդրանքով Խորհուրդը կարող է ուսումնասիրել պատիժների նշանակմանն առնչվող քաղաքականության և օրենսդրական առաջարկների ազդեցությունը,
- Բարձրացնել հանրության իրազեկությունը պատիժների նշանակման ոլորտում տիրող իրավիճակի մասին և տեղեկատվություն հրապարակել Քրեական գործերով ստորին ատյանի դատարանի (Magistrates' Court) և Քրեական գործերով բարձր ատյանի դատարանի (Crown Court) ընդունված պատիժների նշանակման պրակտիկայի մասին:

Վերը նշված գործառնություններից բացի, Խորհուրդը պարտավոր է.

- Ուսումնասիրել պատիժների նշանակման որոշումների ազդեցությունը տուժողների վրա,
- Մոնիթորինգի ենթարկել ուղենիշների կիրառումը՝ դրանց ազդեցությունն ավելի լավ կանխատեսելու նպատակով,
- Զգալի մասնակցություն ունենալ պատիժների նշանակման և քրեական արդարադատության համակարգի մասին հանրության ընկալումներին նպաստելու և հանրության իրազեկությունը բարձրացնելու գործին:

Որոշակի հանցագործությունների կապակցությամբ պատիժներ նշանակելու ուղենիշները հրապարակվել են Խորհրդի կայքէջում և պարբերաբար թարմացվում են: Ուղենիշներից յուրաքանչյուրում ներկայացված են այն գործոնները, որոնք պետք է հաշվի առնվեն նշանակվելիք պատժի տեսակն ու ծանրությունը որոշելիս՝ մատնացույց անելով «մեկնարկային կետերը» և «պատիժների նշանակման միջակայքը»: Խորհրդի կողմից սահմանված ուղենիշի հետևյալ օրինակը կարող է պարզեցնել միտքը.

Փողոցային կողոպուտը

Փոքր բիզնեսներից կատարվող շորթումը

Նվազ ծանրության առևտրային շորթումները

Կողոպուտը (շորթումը) ծանր հանցագործություն է՝ սահմանված Քրեական արդարադատության մասին 2003թ. օրենքի 225-րդ և 227-րդ բաժիններով

Առավելագույն պատիժը՝ ցմահ ազատազրկում ՉԱՓԱՀԱՍ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Գործողության տեսակը/բնույթը. Հանցանքը կատարվել է ուժի նվազագույն գործադրմամբ կամ գործադրման սպառնալիքով և գույքի հափշտակմամբ.

Մեկնարկային կետը. 12-ամսյա ազատազրկում.

Պատժի նշանակման միջակայքը. Մինչև 3 տարի ժամկետով ազատազրկում.

Գործողության տեսակը/բնույթը. Զենք է հանվել կամ զենքի գործադրման սպառնալիք է հնչել, և (կամ) ուժ է գործադրվել, որի արդյունքում տուժողին վնաս է պատճառվել.

Մեկնարկային կետը. 4 տարի ժամկետով ազատազրկում.

Պատժի նշանակման միջակայքը. 2-7 տարի ժամկետով ազատազրկում.

Գործողության տեսակը/բնույթը. Տուժողին պատճառվել է լուրջ մարմնական վնասվածք՝ էական ուժ և (կամ) զենք գործադրելու հետևանքով.

Մեկնարկային կետը. 8 տարի ժամկետով ազատազրկում.

Պատժի նշանակման միջակայքը. 7-12 տարի ժամկետով ազատազրկում.

Պատիժ նշանակելիս հաշվի առնվող ծանրացնող և մեղմացնող հանգամանքները հետևյալն են.

Ծանրացնող հանգամանքներ. 1. Հանցանքը մեկից ավելի անձանց ներգրավմամբ կատարելը, 2. Հանցավոր խմբի ղեկավարումը, 3. Տուժողի ազատությունը սահմանափակելը, տուժողին ազատությունից զրկելը կամ տուժողի նկատմամբ հավելյալ նվաստացումներ գործադրելը, 4. Հանցանքը նախապես ծրագրելը, 5. Քողարկիչ հանդերձանք կրելը, 6. Հանցանքը գիշերային ժամերի կատարելը, 7. Հանցանքը խոցելի վիճակում գտնվող տուժողի նկատմամբ կատարելը, 8. Հափշտակությունը, որի առարկան խոշոր չափի դրամական գումարները կամ արժեքավոր իրերն են, 9. Ջենքի առկայությունը, որը չի գործադրվել:

Մեղմացնող հանգամանքները. 1. Չծրագրված/պատահական, 2. Ոչ էական ներգրավվածությունը հանցագործությանը, 3. Հափշտակված գույքը կամովին վերադարձնելը, 4. Գործուն գոջալը, 5. Ոստիկանության հետ համագործակցելու պատրաստակամությունը:

Նիդերլանդներ

Նիդերլանդների քրեական արդարադատության համակարգում պատիժների պլանավորումը երկու եղանակով է կատարվում: Այնտեղ սահմանված են ա) **ուղենիշներ** դատախազների համար և բ) **պատիժների նշանակման կողմնորոշիչներ** դատական համակարգի համար: Դատախազների համար նախատեսված ուղենիշները (որոնք մշակվում են Գլխավոր դատախազության խորհրդի կողմից) նախևառաջ սահմանում են, թե ինչ հանգամանքների առկայության դեպքում պետք է քրեական հետապնդում իրականացվի կամ չիրականացվի³², և երկրորդ՝ գործերը դատարան բերվելիս դրանք սահմանում են, թե ինչ պատիժներ կարող են պահանջվել տվյալ հանցագործության համար: Պատիժների նշանակման կողմնորոշիչները (որոնք մշակվում են դատական համակարգի ներսում) հանցագործությունների որոշ տեսակների դեպքում սահմանում են կոնկրետ «կողմնորոշիչները» և ծանրացնող ու մեղմացնող այն հանգամանքները, որոնք պետք է հաշվի առնվեն քրեական գործերով դատարանների կողմից: Այս համակարգը կարելի է համեմատել Պատիժների հետ կապված հարցերի բրիտանական խորհրդի հետ: Բոլոր ուղենիշները, մեկնարկային կետերն ու պատիժների նշանակման կողմնորոշիչները համացանցի միջոցով հասանելի են ողջ հանրության համար:

³² Օրինակ՝ թեպետ հաշիչ պահելը քրեորեն հետապնդելի արարք է, մինչև 5 զրամ ունենալը քրեորեն չի հետապնդվում, սակայն թմրանյութը կարող է առգրավվել:

Միացյալ Թագավորության հետ համեմատելու համար ստորև ներկայացված են Նիդերլանդներում չափահասների կողմից կատարված **կողոպուտի** (որի համար նախատեսված է առավելագույնը 12-ից 15 տարի ազատազրկում՝ տուժողի մահվան դեպքում)³³ **համար սահմանված պատիժների նշանակման կողմնորոշիչները**.

- Խանութի (բանկի, լիցքավորման կայանի, փոստային գրասենյակի) կողոպուտ՝ ուժի (սպառնալիքի) նվազագույն գործադրմամբ՝ 2 տարի ժամկետով ազատազրկում, ուժի էական գործադրմամբ՝ 3 տարի ժամկետով ազատազրկում.
- Դրամ փոխադրող տրանսպորտային միջոցի կողոպուտ՝ ուժի (սպառնալիքի) նվազագույն գործադրմամբ՝ 30 ամիս ժամկետով ազատազրկում, ուժի էական գործադրմամբ՝ 4 տարի ժամկետով ազատազրկում.
- Բեռնատարի կողոպուտ՝ ուժի (սպառնալիքի) նվազագույն գործադրմամբ՝ 30 ամիս ժամկետով ազատազրկում, ուժի էական գործադրմամբ՝ 4 տարի ժամկետով ազատազրկում.
- Մասնավոր տան կողոպուտ՝ 3 տարի ժամկետով ազատազրկում, ուժի էական գործադրմամբ՝ 5 տարի ժամկետով ազատազրկում.

Ծանրացնող և (կամ) մեղմացնող հանգամանքներն են. տուժողի խոցելի վիճակը, պատճառված վնասի չափը, տուժողին պատճառված մարմնական վնասվածքների բնույթն ու ծանրությունը, հանցանքը կատարողների միջև փոխգործակցության աստիճանը, հանցանքը կատարողների պրոֆեսիոնալիզմի աստիճանը, նախկին դատվածության առկայությունը և գործադրված զենքի տեսակը:

2.4. Իրավիճակի գնահատականը

Փաստահավաք առաքելության ընթացքում հարցվածներից մեկը կարծիք հայտնեց, որ ո՛չ պատիժների նշանակման ուղենիշների մշակումը և ո՛չ էլ ներկայիս Քրեական օրենսգրքով նախատեսված պարտադիր նվազագույն պատժաչափի վերացումը չի ողջունվի:

Ինչպես ասվել է զեկույցի սույն մասի ներածական մասում, ապաքրեականացումն ու դեպենալիզացիան Ռազմավարական ծրագրի նպատակներից են, սակայն այդ նպատակների իրագործման որոշակի նախաձեռնություններ Ծրագրում ներառված չեն: Հայաստանյան քրեական արդարադատության համակարգի բարեփոխումների վերաբերյալ առկա նյութերում որևէ հիշատակում չկա պատժողական քաղաքականություն մշակելու նպատակահարմարության մասին, թեպետ Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության զեկույցն ահազանգում է, որ պատժողական քաղաքականության միատեսակության բացակայությունը «լուրջ խնդիր է»:

2.5. Առաջարկություններ

- Նոր քրեական օրենսգրքի նախագծի հեղինակները պետք է քննարկեն, թե որ հանցանքները կարող են ապաքրեականացվել (հանվել ՔՕ-ից) կամ «դեպենալիզացիայի ենթարկվել» (պատժվեն ներկայիս համեմատ ավելի մեղմ կամ այլ պատժատեսակներով կամ այլ միջոցներով):

³³ Նիդերլանդների քրեական օրենսգրքով պարտադիր նվազագույն կամ առավելագույն պատիժներ սահմանված չեն:

- Պարտադիր նվազագույն պատժաչափերը պետք է վերացվեն, որպեսզի դատարանները պատշաճ հնարավորություն ունենան նշանակելու պատիժներ, որոնք լավագույնս կհամապատասխանեն հանցանքը կատարած անձին և գործի հանգամանքներին:
- Եթե տվյալ հանցանքի համար որպես պատիժ նախատեսված է ազատազրկում, դատարանները պետք է միշտ ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժ նշանակելու հնարավորություն ունենան:
- Իրավական առումով պետք է հնարավոր լինի բոլոր պատժատեսակները կիրառել պայմանական կամ հետաձգել դրանց կատարումը:
- Պետք է քննարկել հետևողական քրեական քաղաքականություն մշակելու նպատակահարմարությունը: Այս առումով հարկավոր է քննարկել դատախազների համար ուղենիշներ սահմանելու և դատական համակարգի համար պատիժների նշանակման «մեկնարկային կետեր» մշակելու նպատակահարմարությունը:
- Դատարանները պետք է օրենքով պարտավորեցվեն դատավճռում հիմնավորելու տվյալ պատիժը նշանակելու որոշումները, հատկապես, երբ խոսքը գնում է ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատժատեսակի փոխարեն *ազատությունից զրկելու հետ կապված* պատիժների նշանակման մասին:

ՄԱՍ 3. ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԶՐԿԵԼՈՒ ՀԵՏ ԶԿԱՊՎԱԾ ՊԱՏԻԺՆԵՐ ԵՎ ՄԻՋՈՑՆԵՐ

Քրեական արդարադատության ոլորտի շատ մասնագետներ համոզված են, որ այլընտրանքային պատժատեսակների սահմանումը կնվազեցնի ազատազրկման կիրառումը: Դատախազի կողմից թեկուզ այն հանգամանքի գիտակցումը, որ հանցանքը կատարած անձը կարող է դատարանի կողմից ենթարկվել ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատժի, կարող է նրան զերծ պահել կալանքի միջնորդություն ներկայացնելուց:

Գնահատողական առաքելության ընթացքում մեզ հետ հանդիպած տարբեր պաշտոնատար անձինք միանշանակ համոզված էին, որ ներկայումս Հայաստանում բացակայող անկախ և պրոֆեսիոնալ պրոբացիոն ծառայություն ստեղծելու հաջողությունը մեծապես կախված է ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների ու այլ միջոցների առավել հաճախ և լավագույնս կիրառումից:

3.1. Գործող իրավական դրույթները

Ազատությունից զրկելու հետ կապված և չկապված բոլոր պատիժները թվարկված են Քրեական օրենսգրքի 49-րդ հոդվածում:

3.1.1. Պատժի տեսակները

1) Տուգանքը (հիմնական պատիժ)

Տուգանքը վճարելու անհնարինության դեպքում դատարանը տուգանքը կամ տուգանքի չվճարված մասը փոխարինում է հանրային աշխատանքներով՝ հանրային աշխատանքների հինգ ժամը հաշվարկելով նվազագույն աշխատավարձի դիմաց: Եթե տուգանքը կամ տուգանքի չվճարված մասը հանրային աշխատանքներով փոխարինելու համար կատարված հաշվարկի արդյունքում ստացվում է պակաս, քան երկու հարյուր յոթանասուն ժամը, ապա նշանակվում է երկու հարյուր յոթանասուն ժամ, իսկ եթե այն գերազանցում է երկու հազար երկու հարյուր ժամը, ապա նշանակվում է երկու հազար երկու հարյուր ժամ (ՔՕ 51 հոդվածի 4-րդ մաս):

2) Որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելը (հիմնական և լրացուցիչ պատիժ) (ՔՕ 52 հոդված)

3) Հանրային աշխատանքները («համայնքային ծառայության կարգադրությունը») (հիմնական պատիժ)

Այս պատժատեսակի բնույթն ու տևողությունը սահմանված են ՔՕ 54-րդ հոդվածով.

1. Հանրային աշխատանքները դատարանի կողմից նշանակված, իրավասու մարմնի կողմից որոշված վայրում չվարձատրվող, դատապարտյալի կողմից հանրության համար օգտակար աշխատանքների կատարումն է:

2. Հանրային աշխատանքները կարող են նշանակվել ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործություններ կատարած, առավելագույնը երկու տարի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ:

Հանրային աշխատանքները նշանակվում են երկու հարյուր յոթանասունից երկու հազար երկու հարյուր ժամ ժամկետով:

3. Հանրային աշխատանքները նշանակվում են որպես որոշակի ժամկետով ազատագրկման այլընտրանքային պատժատեսակ՝ ուժի մեջ մտած դատավճիռն ի կատար ածելու կարգադրությունը ստանալուց հետո՝ քսանօրյա ժամկետում՝ դատապարտյալի գրավոր դիմում ներկայացնելու, ինչպես նաև սույն օրենսգրքի 51-րդ հոդվածի չորրորդ մասով նախատեսված դեպքերում:

Դատարանը դիմումը մերժում է, եթե չի պահպանվել այն ներկայացնելու սահմանված կարգը:

4. Հանրային աշխատանքները չեն նշանակվում առաջին կամ երկրորդ խմբի հաշմանդամ ճանաչված, դատավճիռ կայացնելու պահին տասնվեց տարին չլրացած, կենսաթոշակային տարիք ունեցող անձանց, հղի կանանց և ժամկետային զինվորական ծառայության մեջ գտնվող զինծառայողների նկատմամբ:

5. Հանրային աշխատանքները կատարելուց չարամտորեն խուսափելու դեպքում հանրային աշխատանքների չկրած մասը դատարանը փոխարինում է կալանքով կամ որոշակի ժամկետով ազատագրկմամբ՝ կալանքի կամ որոշակի ժամկետով ազատագրկման մեկ օրը հաշվարկելով հանրային աշխատանքների երեք ժամվա դիմաց: (ՔՕ 54 հոդված)

4) **Հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից կամ որակավորման դասից զրկելը** (լրացուցիչ պատիժ) (ՔՕ 53 հոդված)

5) **Գույքի բռնագրավումը** (լրացուցիչ պատիժ) (ՔՕ 55 հոդված)

6) **Կալանքը** (հիմնական պատիժ)

1. Կալանքը ուղղիչ հիմնարկում անազատության մեջ պահելու ձևով հասարակությունից խիստ մեկուսացման պայմաններում դատապարտյալին պահելն է: Կալանքը կարող է նշանակվել ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցանքների համար սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված դեպքերում՝ տասնհինգ օրից մինչև երեք ամիս ժամկետով և միայն այն դեպքում, երբ կալանավորումը որպես խափանման միջոց չի կիրառվել:

2. Կալանքը չի նշանակվում դատավճիռը կայացնելու պահին տասնվեց տարին չլրացած անձանց կամ հղի կանանց, կամ խնամքին մինչև ութ տարեկան երեխա ունեցող անձանց նկատմամբ (ՔՕ 57 հոդված):

7) **Կարգապահական գումարտակում պահելը** (հիմնական պատիժ)

Հանցանք կատարած ժամկետային ծառայության զինծառայողների նկատմամբ կարգապահական գումարտակում պահելը **երեք ամսից երեք տարի ժամկետով կարող է նշանակվել ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցանքների համար** սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված դեպքերում, ինչպես նաև այն դեպքերում, երբ դատարանը, հաշվի առնելով գործի հանգամանքները և դատապարտյալի անձնավորությունը, նպատակահարմար գտնի **առավելագույնը երեք տարի ժամկետով ազատագրկման փոխարեն** կիրառել կարգապահական գումարտակում պահելը՝ նույն ժամկետով (ՔՕ 58 հոդվածի 1-ին մաս):

8) **Ազատագրկումը որոշակի ժամկետով** (հիմնական պատիժ)

1. Ազատագրկումը որոշակի ժամկետով դատապարտյալին ուղղիչ հիմնարկում անազատության մեջ պահելու ձևով հասարակությունից մեկուսացնելն է:

2. Ազատագրվումը սահմանվում է երեք ամսից քսան տարի ժամկետով:

3. Անզգույշ հանցագործության համար ազատագրվումը չի կարող գերազանցել տասը տարին:

4. Հանցագործությունների համակցությամբ պատիժ նշանակելիս ազատագրվման ժամկետները լրիվ կամ մասնակիորեն գումարելու դեպքում ազատագրվման առավելագույն ժամկետը չի կարող գերազանցել քսանհինգ տարին, իսկ դատավճիռների համակցությամբ՝ երեսուն տարին (ՔՕ 59 հոդված):

9) **Ցմահ ազատագրվումը** (հիմնական պատիժ)

1. Ցմահ ազատագրվումը դատապարտյալին ուղղիչ հիմնարկում անազատության մեջ պահելու ձևով հասարակությունից անժամկետ մեկուսացնելն է, որը, սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում, կարող է նշանակվել առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար:

2. Ցմահ ազատագրվման չեն կարող դատապարտվել հանցանքը կատարելիս տասնութ տարին չլրացած անձինք, հանցանք կատարելու կամ դատավճիռ կայացնելու պահին հղի վիճակում գտնվող կանայք (ՔՕ 60 հոդված):

Մեկ հանցագործության համար կարող է նշանակվել միայն մեկ հիմնական պատիժ: Հիմնական պատժին սույն օրենսգրքով նախատեսված կարգով և դեպքերում կարող է միացվել մեկ կամ մի քանի լրացուցիչ պատիժ (ՔՕ 50 հոդվածի 4-րդ մաս):

3.1.2. Պատժի կիրառման ձևերը. պայմանական չկիրառում, պատժի կատարման հետաձգում կամ պատժից ազատում

Պատիժը պայմանական չկիրառելը («պրոբացիա»)

Ազատությունից զրկելու հետ կապված (և այլ) պատիժները կարող են նշանակվել **պայմանական** ձևով: Եթե փորձաշրջանի ընթացքում դատապարտյալը պահպանել է պատժի պայմանները, նա պատիժը չի կրում³⁴:

Քրեական օրենսգիրքն այդ առնչությամբ սահմանում է հետևյալը.

Հոդված 70. Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը

1. Եթե դատարանը, կալանքի, ազատագրվման կամ կարգապահական գումարտակում պահելու ձևով պատիժ նշանակելով, հանգում է հետևության, որ դատապարտյալի ուղղվելը հնարավոր է առանց պատիժը կրելու, ապա կարող է որոշում կայացնել այդ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու մասին:

2. Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս դատարանը հաշվի է առնում հանցավորի անձը բնութագրող տվյալները, պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները:

3. Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս դատարանը **սահմանում է փորձաշրջան՝ մեկից հինգ տարի ժամկետով** (ընդգծումը հեղինակներինն է):

³⁴ Որոշ իրավական համակարգերում (Միացյալ Թագավորություն, ԱՄՆ) պատիժ նշանակելու այս եղանակի համար գործածվում է «պատժի կատարման հետաձգում» եզրույթը:

4. Ազատագրկման ձևով պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս կարող են նշանակվել լրացուցիչ պատիժներ, բացի գույքի բռնագրավումից:

5. Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու մասին որոշում կայացնելիս դատարանը դատապարտյալի վրա կարող է դնել որոշակի պարտականություններ՝ չփոխել մշտական բնակության վայրը, բուժման կուրս անցնել ակոնոլոգիայի, թմրամոլությունից, վեներական հիվանդությունից կամ թունամոլությունից, նյութական օգնություն ցույց տալ ընտանիքին: Դատարանը, դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմնի միջնորդությամբ կամ առանց դրա, դատապարտյալի վրա կարող է դնել նաև նրա ուղղմանը նպաստող այլ պարտականություններ կամ փոխարինել դրանք (ընդգծումը հեղինակներինն է):

6. Եթե դատապարտյալը փորձաշրջանի ընթացքում չարամտորեն խուսափում է պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս դատարանի կողմից նրա վրա դրված պարտականությունները կատարելուց՝ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմնի միջնորդությամբ, ինչպես նաև անզգույշ կամ ոչ մեծ ծանրության դիտավորյալ հանցանք կատարելու դեպքում **պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու վերացման հարցը** լուծում է դատարանը (ընդգծումը հեղինակներինն է):

7. Փորձաշրջանի ընթացքում անձի կողմից միջին ծանրության, ծանր կամ առանձնապես ծանր դիտավորյալ հանցանք կատարելու դեպքում դատարանը վերացնում է պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը և պատիժ նշանակում սույն օրենսգրքի 67-րդ հոդվածով նախատեսված կանոններով: Նույն կանոններով պատիժ է նշանակվում նաև նոր անզգույշ կամ ոչ մեծ ծանրության դիտավորյալ հանցանք կատարելու դեպքում, եթե դատարանը վերացնում է պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը:

Պատժի կատարումը հետաձգելը կամ պատժից ազատելը

Դատարանը կարող է (մինչդեռ պետք է պարտավոր լինի) հետաձգել հղի կամ փոքրահասակ երեխաներ ունեցող կանանց նկատմամբ նշանակված ազատագրկման ձևով պատիժների կիրառումը կամ ազատի պատժի կրումից: 78-րդ հոդվածը սահմանում է.

Հոդված 78. Հղի կանանց կամ մինչև երեք տարեկան երեխա ունեցող անձանց պատիժը կրելը հետաձգելը կամ պատժից ազատելը

1. Ազատագրկման դատապարտված հղի կանանց կամ մինչև երեք տարեկան երեխա ունեցող անձանց, բացառությամբ ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար հինգ տարուց ավելի ժամկետով ազատագրկման դատապարտված անձանց, դատարանը կարող է հետաձգել պատիժը կրելը կամ ազատել պատիժը կրելուց այն ժամկետի սահմաններում, որի ընթացքում կինն ազատվում է աշխատանքից հղիության, ծննդաբերության, ինչպես նաև երեխայի մինչև երեք տարեկան դառնալու կապակցությամբ:

2. Եթե սույն հոդվածի առաջին մասով նախատեսված դեպքերում դատապարտված անձը հրաժարվում է երեխայից կամ նրան հանձնել է մանկատուն, կամ խուսափում է նրան խնամելուց և դաստիարակելուց, որի համար գրավոր նախազգուշացվել է իր նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմնի կողմից, ապա նշված մարմնի միջնորդությամբ դատարանը կարող է դատապարտյալին ուղարկել դատավճռով նշանակված պատիժը կրելու:

3. Դատարանը, հաշվի առնելով դատապարտյալի վարքագիծը, երեխայի երեք տարին լրանալուց հետո կամ նրա մահվան դեպքում կարող է դատապարտյալին ազատել պատիժը կրելուց կամ պատիժը փոխարինել ավելի մեղմ պատժատեսակով կամ դատապարտյալին ուղարկել պատժի չկրած մասը կրելու: Այդ դեպքում դատարանը կարող է պատժի չկրած ժամկետը լրիվ կամ մասնակիորեն հաշվակցել պատիժը կրելու ժամկետին:

4. Եթե դատապարտյալը պատիժը կրելուց ազատվելու ժամանակահատվածում կատարել է նոր հանցանք, ապա դատարանը նրա նկատմամբ պատիժ է նշանակում սույն օրենսգրքի 67-րդ հոդվածով նախատեսված կանոններով:³⁵

3.1.3. Ազատությունից զրկելու հետ չկապված և պայմանական / հետաձգված պատիժներ

Ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների կատարման և պատիժը պայմանական չկիրառելու կանոնները սահմանված են *Քրեակատարողական օրենսգրքի* 5-10-րդ գլուխներում: Պատիժը պայմանական չկիրառելու դեպքում դատապարտյալների նկատմամբ վերահսկողության մասին խոսվում է *Քրեակատարողական օրենսգրքի* 22-րդ գլխում (Վերահսկողությունը պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու դեպքում, 128-132-րդ հոդվածներ): Վերջերս փոփոխության ենթարկված *Քրեակատարողական օրենսգրքի* 129-րդ հոդվածն ասում է. «Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու դեպքում անձի նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացնում է ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների կատարման ստորաբաժանումը, իսկ զինձառայողի նկատմամբ՝ նրա զորամասի հրամանատարությունը»:

Այս կանոնների մասին խոսվում է նաև *«ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչության այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժնի տարածքային մարմինների գործունեության կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2006թ. հոկտեմբերի 26-ի թիվ 1561-Ն որոշման մեջ:*

Իրավական բարեփոխումներ

Ռազմավարական ծրագրի 4.1.2 պարբերությունում այլընտրանքային պատիժների մասին ասվում է հետևյալը.

«Հայաստանի Հանրապետության ապագա քրեական օրենսգրքում անհրաժեշտ է արմատապես վերանայել պատիժների համակարգը՝ ապահովելով քրեական պատժի համաչափության հետևողական կենսագործումը, **սահմանելով ազատագրկմանն այլընտրանք հանդիսացող գործուն պատժատեսակներ** (ընդգծումը հեղինակներինն է) և հիմնական պատիժների կոմբինացված տեսքով նշանակման հնարավորություն, ինչպես նաև նախատեսելով քրեափրավական հարկադրանքը տնտեսելուն ուղղված այլ լուծումներ:

Հայաստանի Հանրապետության ապագա քրեական օրենսգրքում անհրաժեշտ է նաև ընդլայնել հանրային աշխատանքների՝ որպես պատժի նշանակման հնարավորությունը: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է հանրային աշխատանքները որպես պատժատեսակ նախատեսել քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի հոդվածների սանկցիաներում, ինչպես նաև ընդլայնել պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելիս հանրային աշխատանքների նշանակման հնարավորությունը՝ այդ ինստիտուտի կիրառումը հնարավոր

³⁵ ՔՕ 67-րդ հոդվածը վերաբերում է դատավճիռների համակցությանը:

դարձնելով նաև ծանր հանցագործությունների կատարման համար դատապարտված անձանց համար:»:

«Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու (Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 70-րդ հոդված) համար սահմանված են շատ ավելի մեղմ չափանիշներ, քան օրենքով նախատեսված պատժից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու պարագայում (Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 64-րդ հոդված): Դա գործնականում հանգեցնում է պատիժը պայմանականորեն չկիրառելն ավելի հաճախ նշանակելուն՝ օրենքով նախատեսված պատժից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու համեմատ»: Սակայն այդ փաստաթղթում խոսք չկա այն մասին, թե հիշյալ դրույթներից որը պետք է փոփոխվի, և ինչ առումով (ավելի մեղմ պատիժների նշանակման մասին տես ստորև՝ IV մասում):

3.2. Ներկայիս պրակտիկան

3.2.1. Վիճակագրություն

Հանրային աշխատանքները որոշակի ժամկետով ազատազրկման միակ այլընտրանքն է: Դատարանը չի կարող իր նախաձեռնությամբ կիրառել այս այլընտրանքը: Դատապարտյալը պետք է ուժի մեջ մտած դատավճիռն ի կատար ածելու կարգադրությունը ստանալուց հետո քսանօրյա ժամկետում գրավոր դիմում ներկայացնի այդ մասին (ՔՕ 54 հոդվածի 3-րդ մաս):

Այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժնում հանրային աշխատանքների ձևով պատժի կատարման համար հաշվառված դատապարտյալների ընդհանուր թիվը³⁶.

- 2009թ.՝ 438 դատապարտյալ, որից 89-ի նկատմամբ պատիժը կասեցված է եղել մինչև ազատազրկման ավարտը³⁷,
- 2010թ.՝ 392 դատապարտյալ, որից 140-ի նկատմամբ պատիժը կասեցված է եղել մինչև ազատազրկման ավարտը,
- 2011թ.՝ 454 դատապարտյալ, որից 163-ի նկատմամբ պատիժը կասեցված է եղել մինչև ազատազրկման ավարտը,
- 2012թ.՝ 435 դատապարտյալ, որից 201-ի նկատմամբ պատիժը կասեցված է եղել մինչև ազատազրկման ավարտը,
- 2013թ. (ըստ առաջին եռամսյակի տվյալների)՝ 426 դատապարտյալ, որից 207-ի նկատմամբ պատիժը կասեցված է եղել մինչև ազատազրկման ավարտը.

2013թ. 1-ին եռամսյակի ընթացքում հանրային աշխատանքները կատարելուց չարամտորեն խուսափելու պատճառով հանրային աշխատանքներն ազատազրկմամբ են փոխարինվել՝ 6 դատապարտյալի նկատմամբ:

³⁶ Տվյալները տրամադրել է Արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչությունը:

³⁷ Խոսքը գնում է այն իրավիճակների մասին, երբ ազատազրկման հետ միաժամանակ անձը դատապարտվում է լրացուցիչ պատժի (օրինակ՝ տուգանքի): Երբ անձը խուսափում է տուգանքը վճարելուց, այն կարող է փոխարինվել հանրային աշխատանքներով, սակայն հանրային աշխատանքների կատարումը հետաձգվում է մինչև ազատազրկման ժամկետի ավարտը և կիրառվում է ազատվելուց հետո միայն:

3.2.2. Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության նկատառումները

Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության կողմից կատարված հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժները և պրոբացիոն միջոցառումները (պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը) հազվադեպ են կիրառվում Հայաստանում, և բացատրում է դրա պատճառները.

«Ազատագրվումը շարունակում է Հայաստանում ամենից հաճախ կիրառվող պատժատեսակը հանդիսանալ: Հարցվածները հայտնեցին, որ այն դեպքերում, երբ այլընտրանքային պատիժների կիրառումը հնարավոր և նպատակահարմար է, դատավորները կիրառում են դրանք, սակայն այլընտրանքային միջոցառումների փաստացի նշանակման և դրանց կատարումն արդյունավետ վերահսկելու միջոցները բացակայում են (...)» (էջ 44):

«Չնայած, որ ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների որոշակի տարբերակներ օրենքով նախատեսված են, դրանք գործնականում չեն համարվում որպես իրական այլընտրանքներ և չեն կիրառվում» (էջ 46):

Պրոբացիոն ծառայության բացակայությունն այս փաստաթղթում ևս նշված է որպես ազատագրված այլընտրանքների կիրառումը խոչընդոտող հանգամանք:

«Հարցին, թե ինչու են պրոբացիոն միջոցառումներն այդքան հազվադեպ կիրառվում, հարցվածները նշեցին, որ նշանակված պատիժների և միջոցների պատշաճ կիրառման և փորձաշրջանում գտնվող դատապարտյալների հսկողության համար Այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժնում անհրաժեշտ միջոցների սակավության պատճառով դատավորները ձեռնպահ են մնում պրոբացիոն միջոցառումներ նշանակելուց» (էջ 48):

«Թեպետ հայաստանյան իրավական համակարգում փորձ է արվում ապահովել այլընտրանքային պատիժների և այլ միջոցների հետ կապված ընթացակարգերի արդյունավետությունը, այդ ջանքերին աջակցելու համար տրամադրվող միջոցները բավարար չեն» (էջ 48):

«ԱՊԿԲ այդ վիճակը բացասաբար է անդրադառնում այլընտրանքային միջոցների մոնիթորինգի և իրականացման արդյունավետության վրա, քանի որ այս բաժնում աշխատող մի քանի մասնագետները գերծանրաբեռնված են: Հարցվածների մեծամասնությունը համաձայնեց, որ փորձաշրջանում գտնվող դատապարտյալների նկատմամբ հսկողությունը բավարար չափով խիստ չէ: Փաստաբաններից մեկի խոսքերով, փորձաշրջանում գտնվող դատապարտյալների նկատմամբ բովանդակային որևէ հսկողություն չի իրականացվում, քանի որ դատարանները դատապարտյալների վրա այլ պարտավորություններ չեն դնում, բացի պարբերաբար ՔԿՎ ներկայանալուց: **Սովորաբար դատապարտյալից պահանջվում է ամիսն առնվազն մեկ անգամ ներկայանալ ՔԿՎ համապատասխան աշխատողին** (ընդգծումը հեղինակներինն է): Հարցվածները նաև հայտնեցին, որ ոստիկանության որոշ ստորաբաժանումներ որոշակի դերակատարություն ունեն փորձաշրջանում գտնվող անձանց հսկողության գործում և վարում են «անձնական գործեր», որում նրանք նշումներ են կատարում տվյալ անձի կողմից կատարված վարչական կամ քրեական իրավախախտումների մասին: (...) ԱՊԿԲ տվյալներով՝ 2009 թվականի դրությամբ փորձաշրջանում գտնվող 2029 անձանցից 36-ը կատարել է նոր հանցագործություն և ուղարկվել քրեակատարողական հիմնարկ՝ պատիժը կրելու: Տվյալներ չկային փորձաշրջանի

ընթացքում կատարված այնպիսի խախտումների մասին, որոնց հետևանքով անձը չէր ուղարկվել քրեակատարողական հիմնարկ» (էջ 50):

3.2.3. «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ նկատառումները

Հայաստանում պրոբացիոն ծառայության ստեղծման մասին «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ զեկույցում հեղինակներն ընդգծում են, որ հիմնավորված է մեկ մասնագիտացված կառույցի (պրոբացիոն ծառայության) ստեղծումը, որը, համագործակցելով ազատագրկման ձևով պատիժ կատարող հիմնարկի մասնագիտական անձնակազմի հետ, կիրականացնի այլընտրանքային պատիժների կատարումը և կերաշխավորի հանցագործություն կատարած անձի վերականգնումը և վերաինտեգրումը (հայերեն տարբերակի էջ 38):

3.3. Միջազգային ստանդարտներ և հաջողված փորձ

3.3.1. Միջազգային ստանդարտներ

Միջազգային փաստաթղթերը պարունակում են բազմաթիվ դրույթներ, որոնք կարող են որպես ուղեցույց ծառայել օրենսդիրների, քաղաքականություն մշակողների և քրեական արդարադատության համակարգում ներգրավված այն անձանց համար, ովքեր աշխատում են ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցներ սահմանելու կամ դրանց կիրառումը խթանելու ուղղությամբ: Համաշխարհային նշանակություն ունի հետևյալ փաստաթուղթը.

- *Ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցների վերաբերյալ ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոններ, 1990 (Տոկիոյի կանոններ)*

Այս կանոնների III մասը վերաբերում է դատաքննության և դատավճռի կայացման փուլերին: 8.2 կանոնը սահմանում է մի ամբողջ ցանկ «այլընտրանքային» միջոցառումներ, այն է՝

«Պատիժ նշանակող մարմինները գործի վերաբերյալ կարող են կայացնել հետևյալ որոշումները.

- (ա) բանավոր պատիժներ, ինչպիսիք են՝ նկատողությունը, խիստ նկատողությունը և նախազգուշացումը,
- (բ) պատժից պայմանական ազատումը,
- (գ) կարգավիճակի հետ կապված տույժերը³⁸,
- (դ) տնտեսական և դրամական բնույթի տույժերը, ինչպիսիք են՝ տուգանքները և օրական եկամտից կատարվող պահումները,
- (ե) բռնագրավման կամ առգրավման կարգադրությունը,
- (զ) տուժողին պատճառված վնասը հարթելու կամ փոխհատուցելու պարտականություն դնելը,
- (է) պատժի կասեցումը կամ հետաձգումը,
- (ը) պրոբացիան և դատական հսկողությունը,
- (թ) համայնքային ծառայության վերաբերյալ կարգադրությունները,

³⁸ Կարգավիճակով պայմանավորված տույժերը կիրառվում են իրավախախտների որոշակի խմբերի նկատմամբ, ասենք՝ անչափահասների կամ երթնեկության կանոնները խախտողների.

(ժ) խնամքի կենտրոն հաճախելու պարտականություն սահմանելը,

(ի) տնային կալանքը,

(լ) հաստատություններում պահելու հետ չկապված ցանկացած այլ միջոց,

(խ) վերը թվարկված այս կամ այն միջոցների համակցությունը»:

Այս փաստաթուղթը պարունակում է նաև ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների կիրառման ուղենիշներ (ինչպես կիրառել), սակայն չի նշվում, թե որ գերատեսչությունը (ասենք՝ պրոբացիոն ծառայությունը) կարող է լավագույնս վերահսկել դրանց կատարումը: Այդ հարցի վճռումը թողնված է ներպետական իրավական համակարգերի հայեցողությանը:

ՄԱԿ-ի ոչ այնքան հանրահայտ հանձնարարականներ են ներառված հետևյալ փաստաթղթերում.

- *Կին բանտարկյալների հանդեպ վերաբերմունքի և կին իրավախախտների նկատմամբ ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցների վերաբերյալ ՄԱԿ-ի կանոններ (Բանգկոկյան կանոններ)*

Բանգկոկյան կանոնների III մասը վերաբերում է կանանց համար նախատեսված, ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցներին: Կարևորագույն նշանակություն ունեն հետևյալ կանոնները.

Կանոն 60

«Հարկավոր է պատշաճ միջոցներ տրամադրել կին իրավախախտների համար նախատեսված այլընտրանքային միջոցներ մշակելու նպատակով, որոնք հնարավորություն կտան ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցները համատեղել ներգործության այլ միջոցների հետ՝ պարզելու համար այն խնդիրները, որոնց հետևանքով կանայք բախվում են քրեական արդարադատության համակարգի հետ: Այդ միջոցները կարող են ներառել բուժական կուրսերը, ընտանեկան բռնության կամ սեռական չարաշահումների ենթարկվածների համար՝ խորհրդատվությունը, հոգեկան խնդիրներ ունեցողների պարագայում՝ համապատասխան բուժումը, ինչպես նաև կրթական և մասնագիտական ուսուցման ծրագրերը՝ աշխատանք գտնելու հեռանկարները բարելավելու նպատակով: Նման ծրագրեր իրականացնելիս հարկավոր է հաշվի առնել հասկապես երեխաների և կանանց համար նախատեսված ծառայություններ տրամադրելու անհրաժեշտությունը»:

և

Կանոն 62

«Հարկավոր է բարելավել հատկապես կանանց համար (զենդերային զգայության և հնարավոր տրավմաները հաշվի առնելով) մշակված թմրանյութերի չարաշահումից բուժման համայնքային ծրագրերի իրականացումը և այդ ծրագրերի հասանելիությունը կանանց համար՝ հանցավորության կանխարգելման, ինչպես նաև՝ գործերի արտադատական լուծման և այլընտրանքային պատիժների կիրառումը խթանելու նպատակով»:

Ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցառումների (իրականացման) վերաբերյալ Եվրոպական տարածաշրջանում գործում են հետևյալ փաստաթղթերը.

- *Համայնքային պատիժների և այլ միջոցների մասին Եվրոպական կանոնների իրականացումը բարելավելու վերաբերյալ ԵԽ թիվ Rec(2000)22 հանձնարարականը*, որը բխում է հետևյալ հանձնարարականից.

▪ *Համայնքային պատիժների և այլ միջոցների վերաբերյալ թիվ R(92)16 հանձնարարական* (2000)22 հանձնարարականը սահմանում է ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների հետևյալ այլընտրանքները. պրոբացիան՝ որպես անկախ (հիմնական) պատժատեսակ, որը կիրառվում է առանց ազատագրկման ձևով պատիժ ենթադրելու, ազատագրկման ձևով պատժի կատարման հետաձգումը՝ որոշակի պարտավորությունների սահմանմամբ, համայնքային ծառայությունը (այսինքն՝ հանրագուտ չվարձատրվող աշխատանքը), տուժողին պատճառված վնասը հարթելը/տուժողի հետ հաշտվելը/տուժող-իրավախախտ մեղիացիան, թմրանյութերից կամ ալկոհոլից կախվածություն կամ հանցավոր վարքագծին առնչվող հոգեկան խնդիրներ ունեցող անձանց բուժումը, տեղաշարժի ազատության սահմանափակումն այնպիսի միջոցներով, ինչպիսիք են, օրինակ, ժամանցի սահմանափակումը կամ էլեկտրոնային մոնիթորինգը:

Այս հանձնարարականի 9-րդ և 10-րդ հոդվածներում ձևակերպված է, թե ինչ հիմնական պահանջներ են սահմանված համայնքային պատիժների արդյունավետ իրականացման համար՝ ընդգծելով բավարար միջոցների և բարձրակարգ անձնակազմի առկայության կարևորությունը՝ այդ առնչությամբ հղում կատարելով հետևյալ հանձնարարականին.

- *Պատիժների կամ այլ միջոցների իրականացմանն առնչվող անձնակազմի վերաբերյալ թիվ R(97)12 հանձնարարական.*

Պրոբացիոն ծառայության դերակատարությունն ազատությունից զրկելու հետ չկապված այնպիսի միջոցառումների իրականացման գործում, ինչպիսին համայնքային ծառայությունն է, մանրամասն նկարագրված է հետևյալ փաստաթղթում.

- *Եվրոպական պրոբացիոն կանոնների մասին ԵԽ թիվ CM/Rec(2010)1 հանձնարարական.*

Հայաստանում պրոբացիոն ծառայություն ստեղծելու ծրագրերի առումով այս վերջին հանձնարարականի կարևորությունը շարադրված է ստորև՝ V մասում:

3.3.2. Հաջողված փորձը

Եվրոպական շատ երկրներ ազատությունից զրկելու հետ չկապված կամ այլընտրանքային պատիժների ասպարեզում (հաջողված) փորձառություն ունեն: Այդ միջոցները լայնորեն կիրառվում են ոչ միայն ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների փոխարեն, այլև դրանց հետ համակցությամբ: Եվրոպական 11 երկրների իրավական համակարգերում քրեական արդարադատության տարբեր ընթացակարգերի համեմատական վերլուծություն են կատարել դոկտոր Ուեյդը և այլոք: Նրանց հրահանգ-հոդվածներում նկարագրված է, թե իրավախախտ անձանց նկատմամբ պետական ներգործության փոխարեն որոշ համակարգերում ինչպես են այլընտրանքային, ոչ-քրեական բնույթի ընթացակարգեր կիրառվում³⁹:

³⁹ Marianne Wade & Marcelo Aebi & Bruno Aubusson de Cavarlay & Marc Balcells & Gwladys Gilliéron & Hakan Hakeri & Martin Killias & Christopher Lewis & Erika Roth & Paul Smit & Piotr Sobota & Ksenija Turkovic & Josef Zila, When the Line is Crossed... Paths to Control and Sanction Behaviour Necessitating a State Reaction, *Eur J Crim Policy Res* (2008) 14:101–122. Online publication:

Որոշ եվրոպական երկրներում ազատությունից զրկելու հետ կապված (կարճատև) պատիժները կարող են իրականացվել «**Էլեկտրոնային բանտարկության**» կամ ԷԲ միջոցով: ԷԲ-ը կարող է սահմանվել որպես ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժը տանը կրելը՝ էլեկտրոնային հսկողության պայմաններում: Նիդերլանդների ապահովության և արդարադատության նախարարության կողմից իրականացված Եվրոպական տարածաշրջանում այս եղանակով պատժի կատարման փորձի հպանցիկ ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ առնվազն 12 եվրոպական երկրներում և Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության հողերից մեկում ծանոթ են ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների՝ այս եղանակով իրականացմանը (Շվեդիայում՝ 20 տարի, Ֆրանսիայում՝ 16 տարի): ԷԲ-ը տարբեր երկրներում տարբեր կերպ է իրականացվում. հասարակ էլեկտրոնային թևկապից (Ֆրանսիա) մինչև էլեկտրոնային մոնիթորինգ՝ անձնական հսկողության, ուղղորդման և աջակցության բաղադրիչով (Շվեդիա)⁴⁰:

3.4. Իրավիճակի գնահատականը

Քրեական օրենսգիրքն ազատությունից զրկելու հետ չկապված որոշ պատիժներ նախատեսում է. այն նախատեսում է նաև ազատագրկման ձևով պատիժը պայմանական չկիրառելու հնարավորություն (պրոբացիա): Ձեռքի տակ եղած տվյալներից պարզ է դառնում, որ այդ տարբերակները կամ չեն կիրառվում, կամ կիրառվում են ոչ լիարժեք: Այս թերացումը բացատրվում է այնպիսի պրոֆեսիոնալ կազմակերպության բացակայությամբ, որը կկարողանար իրականացնել ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժները և այլ միջոցները. հենց այս հանգամանքն է դատարաններին ստիպում զերծ մնալ այդ պատիժների և այլ միջոցների կիրառումից:

«Հանրային աշխատանքների» կամ համայնքային ծառայության վերաբերյալ ներկայիս դրույթներով սահմանված է կատարելիք աշխատանքների չափազանց բարձր առավելագույն տևողություն (2200 ժամ): Սա կարող է դիտվել որպես հարկադիր աշխատանք, որն արգելված է ՄԻԵԿ 4-րդ հոդվածով: Հարկավոր է սահմանել առավելագույն տևողության շատ ավելի ցածր չափ՝ հաշվի առնելով այլ երկրների փորձը (Միացյալ Թագավորություն՝ 300 ժամ, Նիդերլանդներ՝ 240 ժամ): Դատապարտյալի նախնական համաձայնությունը չպետք է *կամավոր* լինի, քանի դեռ հանրային աշխատանքների այլընտրանքն ազատագրկումն է:

ԱՊԿԲ-ը պատասխանատու է ազատությունից զրկելու հետ չկապված 3 տեսակի պատիժների՝ (1) տուգանք, 2) հանրային աշխատանքներ և 3) Հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից կամ որակավորման դասից զրկելը, ինչպես նաև՝ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու, պատժի կատարումը հետաձգելու և պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կատարման համար: Գործնականում այդ աշխատանքը սահմանափակվում է հանցանքը կատարած անձանց կողմից վերոհիշյալ բաժնի տեղական ստորաբաժանումներ ներկայանալու կանոնավորությունը վերահսկելով: Այս խնդիրն ավելի հեշտությամբ (հավանաբար, նաև ավելի քիչ ծախսատար ձևով) կարող է իրականացնել ոստիկանությունը՝ մինչև որ պրոբացիոն ծառայությունը կարողանա ստանձնել այդ

<http://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs10610-008-9075-6.pdf> (կայքէջ մուտքի ամսաթիվը՝ 21/08/2013).

⁴⁰ M.H. Nagtegaal, *Elektronische detentie als alternatief voor gevangenisstraf Een quickscan naar Europese ervaringen*, Ministerie van Veiligheid en Justitie/WODC, Den Haag 7 juni 2013, 78 p. (հասանելի է միայն հոլանդերենով).

պարտականությունը: ԱՊԿԲ-ում ներկայումս աշխատում է 83 անձ, բոլորը՝ իրավաբաններ, ոչ մի սոցիալական աշխատող: ԱՊԿԲ-ը, որի անձնակազմը չի տիրապետում քրեական ոլորտում սոցիալական աշխատանքի հետ կապված գիտելիքների, ի գորու չէ ուղղորդելու և աջակցելու իրենց հսկողությանը հանձնված դատապարտյալներին:

Փաստահավաք առաքելության ընթացքում սույն զեկույցի հեղինակներին կարծիք հայտնվեց այն մասին, որ հանրային աշխատանքների համար ներկայումս սահմանված նվազագույն 270 ժամի շեմը հարկավոր է նվազեցնել մինչև 3 ժամ: Ինչ վերաբերում է 2200 ժամ առավելագույն սահմանաչափին, ապա, ըստ հարցվողների, այդ դրույթը չի հակասում ՄԻԵԿ՝ հարկադիր աշխատանքն արգելող 4-րդ հոդվածին, քանի որ դատապարտյալն ինքն է դիմում դատարանին՝ ազատագրվումն ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատժով փոխարինելու խնդրանքով: Հարցվածները ողջունեցին այլընտրանքային այլ պատժատեսակների՝ տնային կալանքի, ազատությունների սահմանափակման և էլեկտրոնային մոնիթորինգի ներդրման գաղափարը: Խնդրահարույց է համարվում այն դատապարտյալների նկատմամբ հսկողությունը, ում նկատմամբ դատարանը, հիմնական պատժից բացի, նշանակել է լրացուցիչ պատիժ՝ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելու ձևով: Ինչ վերաբերում է այն փաստին, որ ԱՊԿԲ անձնակազմը ներկայումս համազգեստ է կրում, կարծիք հայտնվեց, որ դա անհրաժեշտ է՝ ընդգծելու համար, որ ԱՊԿԲ անձնակազմը ներկայացնում է իշխանությունը:

Փորձագետները քննադատական կարծիքներ ևս լսեցին. կային կարծիքներ, որ այլընտրանքային պատիժների կատարման ներկայիս համակարգը սպառել է իրեն, և որ անհրաժեշտ է բարեփոխել այն՝ այդ կարծիքը հիմնավորելով նրանով, որ հանրային աշխատանքներն իրականում չեն կատարվում: Գործող իրավական դրույթները չեն կիրառվում, և իշխանություններից երկար ժամանակ կպահանջվի նոր պրոբացիոն ծառայություն հիմնելու համար, քանի որ բարեփոխումներ կատարելու իրական կամքը բացակայում է:

3.5. Առաջարկություններ

- ՔՕ 54-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված հանրային աշխատանքների առավելագույն 2200 ժամ տևողությունը պետք է նշանակալիորեն նվազեցվի՝ ՄԻԵԿ 4-րդ հոդվածի խախտումներից խուսափելու նպատակով (որով արգելվում է հարկադիր աշխատանքը): Դատապարտյալի նախնական համաձայնությունը չպետք է *կամավոր* լինի, քանի դեռ հանրային աշխատանքների այլընտրանքն ազատագրվումն է:
- Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժները կամ այլ միջոցները պետք է կիրառելի լինեն հանցագործության *ցանկացած* տեսակի պարագայում՝ տվյալ պատիժը կամ միջոցն առանձին, կամ այլ պատիժների (այլ միջոցների) հետ համակցությամբ:
- Քրեական օրենսգրքով ազատությունից զրկելու հետ չկապված նոր պատիժների սահմանումը պետք է իրականացվի՝ դրանց արդյունավետության մասին քրեաբան-գիտնականների կարծիքները հաշվի առնելով:
- Պրոբացիոն ծառայությունն ստեղծելուն պես դատապարտյալների նկատմամբ հսկողության և վերջիններիս աջակցություն ցուցաբերելու գործառնությունները ԱՊԿԲ

իրավաբաններից պետք է աստիճանաբար փոխանցվեն սոցիալական աշխատողներին կամ պրոբացիոն ծառայության այլ անձնակազմին, ովքեր տեղյակ են տվյալ անձի քրեաբանական նկարագրին և ունեն վերջինիս մոնիթորինգի ենթարկելու, օժանդակելու և ուղղորդելու հմտություններ:

- Պրոբացիան պետք է կիրառելի լինի բոլոր տեսակի հանցագործությունների պարագայում:

**ՄԱՍ 4. ՎԱՂԱԺԱՄԿԵՏ ԱԶԱՏՈՒՄԸ ԵՎ ՊԱՏԻԺՆԵՐԻ ՓՈԽԱՐԻՆՈՒՄՆ ԱՎԵԼԻ ՄԵՂՍ
ՊԱՏԺՈՎ - ԱՐՏԱՀՈՍՔ**

Բանտային համակարգում դատապարտյալների սահուն «հոսքն» ապահովելու և պատժի ժամկետի վերջում քրեակատարողական հիմնարկներում նրանց կուտակումներից խուսափելու համար էական նշանակություն ունի վաղաժամկետ ազատման արդյունավետ համակարգի՝ որպես «արտահոսքն» ապահովող մեխանիզմի առկայությունը: Ազատագրվումն այլ՝ ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատժով փոխարինելով ևս կարելի է նպաստել բանտային համակարգի բեռնաթափմանը⁴¹:

4.1. Գործող իրավական դրույթները

ՔՕ 76-րդ հոդվածը նկարագրում է, թե որ դեպքերում դատապարտյալը կարող է ներկայացվել վաղաժամկետ ազատման, ինչ պարտականություններ կարող են սահմանվել փորձաշրջանի ընթացքում, և որ դեպքերում պայմանական վաղաժամկետ ազատումը կարող է վերացվել:

«1. Ազատագրվման կամ կարգապահական գումարտակում պահելու ձևով պատիժ կրող անձը կարող է պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, եթե դատարանը գտնի, որ նա ուղղվելու համար նշանակված պատժի մնացած մասը կրելու կարիք չունի: Ընդ որում, անձը կարող է լրիվ կամ մասնակիորեն ազատվել լրացուցիչ պատժից: Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատում կիրառելիս դատարանը հաշվի է առնում նաև դատապարտվածի կողմից տուժողին պատճառված վնասը հարթելու հանգամանքը:

2. Պայմանական վաղաժամկետ ազատում կիրառելիս դատարանն անձի վրա կարող է դնել սույն օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի հինգերորդ մասով նախատեսված պարտականությունները, որոնք անձը պետք է կատարի պատժի չկրած մասի ընթացքում:

3. Պայմանական վաղաժամկետ ազատում կարող է կիրառվել միայն, եթե դատապարտյալը փաստացի կրել է՝

1) ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան մեկ երրորդը.

2) ծանր հանցագործության համար նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան կեսը.

3) առանձնապես ծանր հանցագործության, բացառությամբ սույն մասի 4-րդ կետով նախատեսված հանցագործությունների համար, ինչպես նաև նախկինում պայմանական վաղաժամկետ ազատված անձի (եթե պայմանական վաղաժամկետ ազատումը վերացվել է սույն հոդվածի վեցերորդ մասով նախատեսված հիմքերով) նկատմամբ նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան երկու երրորդը.

4) սույն օրենսգրքի 104-րդ հոդվածի երկրորդ մասով, 132-րդ հոդվածի երկրորդ, երրորդ մասերով, 132.2-րդ հոդվածի երկրորդ, երրորդ մասերով, 138-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 139-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 175-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 217-րդ հոդվածի երկրորդ և երրորդ մասերով, 218-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 221-րդ հոդվածի երկրորդ և երրորդ մասերով, 222-րդ հոդվածի առաջին մասով, 266-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 269-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 299-րդ հոդվածի առաջին մասով, 305-րդ հոդվածով, 384-րդ հոդվածի երկրորդ մասով, 387-րդ հոդվածի երկրորդ մասով, 388-րդ հոդվածի երկրորդ մասով, 389-րդ հոդվածով, 390-րդ հոդվածի առաջին և երրորդ

⁴¹ Նշանակված պատիժներն ավելի մեղմ պատժով փոխարինելուն IV մասում առանձին չենք անդրադարձել, քանի որ այս միջոցը գրեթե չի կիրառվում: Ազատագրվումն ավելի մեղմ պատժով փոխարինելու գործընթացը նույնն է, ինչ պայմանական վաղաժամկետ ազատման դեպքում:

մասերով, 391-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 392-րդ, 393-րդ և 394-րդ հոդվածներով նախատեսված հանցագործությունների համար նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան երեք քառորդը:

4. Ազատազրկման և կարգապահական գումարտակում պահելու ձևով պատժի փաստացի կրած ժամկետը չի կարող երեք ամսից պակաս լինել:

5. Ցմահ ազատազրկման ձևով պատիժ կրող անձը կարող է պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, եթե դատարանը գտնի, որ նա պատիժը հետագա կրելու կարիքը չունի և փաստորեն կրել է ազատազրկման ոչ պակաս, քան քսան տարին:

6. Եթե պատժի չկրած մասի ընթացքում դատապարտյալը՝

1) չարամտորեն խուսափում է պայմանական վաղաժամկետ ազատելիս դատարանի կողմից իր վրա դրված պարտականությունները կատարելուց, ապա դատարանը, դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմնի միջնորդությամբ, որոշում է կայացնում պայմանական վաղաժամկետ ազատումը վերացնելու և պատժի չկրած մասն ի կատար ածելու մասին.

2) կատարում է անզգույշ հանցանք, ապա պայմանական վաղաժամկետ ազատումը պահպանելու կամ վերացնելու հարցը լուծում է դատարանը.

3) կատարում է դիտավորյալ հանցանք, ապա դատարանը նրա նկատմամբ պատիժ է նշանակում սույն օրենսգրքի 67-րդ հոդվածով նախատեսված կանոններով: Նույն կանոններով պատիժ է նշանակվում, եթե կատարվել է անզգույշ հանցանք, և դատարանը վերացնում է պայմանական վաղաժամկետ ազատումը:

7. Եթե ցմահ ազատազրկում կրող անձը դիտավորյալ այնպիսի նոր հանցանք է կատարել, որի համար նշանակվում է ազատազրկում, ապա սույն հոդվածի հինգերորդ մասում նշված ժամկետի ընթացքը կասեցվում է մինչև նոր պատժի ժամկետը լրանալը»:

Վաղաժամկետ ազատման գործընթացը նկարագրված է *Քրեակատարողական օրենսգրքի* 115-116-րդ հոդվածներում.

«Հոդված 115. Որոշակի ժամկետով կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու ներկայացման կարգը

1. Պատժի ժամկետի՝ օրենքով սահմանված մասը լրանալու դեպքում պատիժը կատարող հիմնարկի վարչակազմը մեկամսյա ժամկետում պարտադիր լսում է կարգապահական տույժ չունեցող դատապարտյալին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու ներկայացման հարցը:

Պատիժը կատարող հիմնարկի վարչակազմը միջին, ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործություն կատարելու համար որոշակի ժամկետով կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու վերաբերյալ միջնորդագիր ներկայացնելու մասին որոշում կայացնելու դեպքում որոշումը ներկայացնում է պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցերով անկախ հանձնաժողովի հավանությանը:

Պատիժը կատարող հիմնարկի վարչակազմը միջնորդագիր է ներկայացնում դատարան միջին, ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործություն կատարելու համար որոշակի ժամկետով կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու վերաբերյալ միայն պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատժի չկրած մասն ավելի

մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցերով անկախ հանձնաժողովի հավանությունն ստանալու դեպքում:

2. Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու վերաբերյալ դատարան ներկայացվող միջնորդագրի հետ ներկայացվում է նաև դատապարտյալի անձնական գործը:

3. Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու վերաբերյալ միջնորդագիր ներկայացնելու մասին որոշումը պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցերով անկախ հանձնաժողովի՝ հավանություն չտալու մասին որոշումն ստանալու դեպքում պատիժը կատարող հիմնարկի վարչակազմը դատապարտյալին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու ներկայացման հարցը քննարկում է հավանություն չստանալու որոշումը կայացվելուց երեք ամիս անց, բացառությամբ սույն օրենսգրքի 116-րդ հոդվածով նախատեսված դեպքերի:

Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելը կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելը դատարանի կողմից մերժվելու դեպքում նույն հիմքով միջնորդություն կրկին կարող է ներկայացվել դատարան մերժման որոշումը կայացվելուց վեց ամիս անց, բացառությամբ սույն օրենսգրքի 116-րդ հոդվածով նախատեսված դեպքերի:

4. Պատիժը կատարող հիմնարկի վարչակազմի որոշումները կարող են բողոքարկվել դատական կարգով: Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցերով անկախ հանձնաժողովի որոշումները ենթակա չեն բողոքարկման, բացառությամբ օրենքին հակասելու, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագրով սահմանված կարգի խախտմամբ ընդունվելու դեպքերի»:

Հոդված 115'. Կարգապահական գումարտակում պահելու դատապարտված անձին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու ներկայացման կարգը

1. Պատժի ժամկետի՝ օրենքով սահմանված մասը լրանալու դեպքում կարգապահական գումարտակի հրամանատարը մեկամսյա ժամկետում պարտադիր միջնորդագիր է ներկայացնում դատարան՝ կարգապահական տույժ չունեցող դատապարտյալին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու վերաբերյալ:

2. Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու վերաբերյալ միջնորդագրի հետ դատարան է ներկայացվում նաև դատապարտյալի անձնական գործը:

3. Դատարանի կողմից միջնորդությունը մերժվելու դեպքում նույն հիմքով միջնորդությունը կրկին կարող է ներկայացվել դատարան՝ մերժման որոշումը կայացվելուց հետո ոչ շուտ, քան վեց ամիս անց:

4. Կարգապահական գումարտակի հրամանատարի կողմից սույն հոդվածի 1-ին մասով սահմանված պահանջը չկատարելը կարող է բողոքարկվել դատական կարգով:

Հոդված 116. Ցմահ ազատագրկման դատապարտված անձին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու առանձնահատկությունները

1. Ցմահ ազատագրկման դատապարտված անձը կարող է ներկայացվել պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման նախորդ հինգ տարիների ընթացքում պատիժը կրելու սահմանված կարգի չարամիտ խախտումների համար տույժ չունենալու դեպքում՝ ազատագրկման ոչ պակաս, քան քսան տարին կրելուց հետո:

2. Ցմահ ազատագրկման դատապարտված անձին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու վերաբերյալ միջնորդագիր ներկայացնելու մասին որոշումը պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցերով անկախ հանձնաժողովի՝ հավանություն չտալու մասին որոշումն ստանալու դեպքում պատիժը կատարող հիմնարկի վարչակազմը դատապարտյալին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու ներկայացման հարցը քննարկում է հավանություն չստանալու որոշումը կայացվելուց մեկուկես տարի անց:

Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելը դատարանի կողմից մերժվելու դեպքում նույն հիմքով միջնորդություն կրկին կարող է ներկայացվել դատարան մերժման որոշումը կայացվելուց երեք տարի անց:

2006 թվականից սկսած՝ այս հոդվածները պետք է ընթերցել Նախագահի հատուկ կարգադրության լույսի ներքո, որով սահմանվել են պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցերով ներկայիս հանձնաժողովների դերն ու լիազորությունները: Ստեղծվել է 3 միջգերատեսչական հանձնաժողով, յուրաքանչյուրում՝ 8 անդամ. ներկայացուցիչներ Ոստիկանությունից, Ազգային անվտանգության ծառայությունից, Առողջապահության նախարարությունից, Քրեակատարողական վարչությունից, Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակից, Հանրային խորհրդից, Նախագահի աշխատակազմից, Պետական համալսարանից (հանրության ներկայացուցիչները ևս կարող են ներգրավվել հանձնաժողովի աշխատանքներում):

Իրավական բարեփոխումներ

Ռազմավարական ծրագրում ընդգծված է պայմանական վաղաժամկետ ազատման ընթացակարգի բարեփոխման անհրաժեշտությունը.

«4.4.3. Սահմանել պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու վերաբերյալ դատական գործերի քննության արդյունավետ կարգ»:

«Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունից բխում է, որ պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցում տարբերակվում են 3 տիպի կառուցակարգեր.

1. Դատական, այսինքն՝ պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցը լուծում է դատարանը: Նման կարգավորում մինչև 2006թ. Հայաստանի Հանրապետության քրեակատարողական օրենսգրքում կատարված փոփոխությունները սահմանված էր նաև Հայաստանի Հանրապետությունում:

2. Խառը, այսինքն՝ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի և դատարանի միջև գոյություն ունի որոշակի միջանկյալ օղակ, որը եզրակացություն է տալիս դատապարտյալի ուղղված լինելու վերաբերյալ:

3. Արտադատական, այսինքն՝ պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցը լուծում են համապատասխան անկախ հանձնաժողովները, որոնք օրենքով նախատեսված անկախ մարմիններ են և չեն մտնում որևէ պետական մարմնի կառուցվածքի մեջ:

2006թ. օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում Հայաստանի Հանրապետությունում պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատման, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու դատական ձևից անցում կատարվեց դեպի խառը ձևը: Վերջինս կարելի է դիտարկել որպես դատապարտյալների ուղղման և նրանց պատժի կրումից

պայմանական վաղաժամկետ ազատման կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցերին հասարակության մասնակցության աստիճանի բարձրացմանն ուղղված քայլ: Սակայն այդ հանձնաժողովների գործունեությունը և պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու կառուցակարգերի արդյունավետությունը գործնականում շարունակում է խնդրահարույց լինել: Անհրաժեշտ է օրենսդրական փոփոխությունների միջոցով կատարելագործել հանձնաժողովների գործունեության սկզբունքները, որոշումների կայացման չափանիշները, պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատման, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու վերաբերյալ գործերի քննության համար օրենսդրորեն սահմանել ամբողջական կանոններ:

Նման փոփոխությունների իրագործումը մի կողմից կբարձրացնի անկախ հանձնաժողովների գործունեության արդյունավետությունը և կշտկի Հայաստանի Հանրապետությունում պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու կառուցակարգերում առկա թերությունները, մյուս կողմից կապահովի հասարակության, նրա ներկայացուցիչների մասնակցությունն այդ խնդիրների լուծմանը:

4.2. Ներկայիս պրակտիկան

4.2.1. Վիճակագրություն

Վաղաժամկետ ազատման համար նախատեսված հարցաշարի մի մասի վերաբերյալ մեր տրամադրության տակ կցկտուր տեղեկատվություն կար⁴²: Արդարադատության նախարարությունը տրամադրել էր հետևյալ տեղեկատվությունը. «2012թ. ընթացքում դատարան է ներկայացվել պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատիժն ավելի մեղմ պատժով փոխարինելու 343 միջնորդություն, որից 295-ը դատարանի կողմից հաստատվել է 2012 թվականի ընթացքում»:

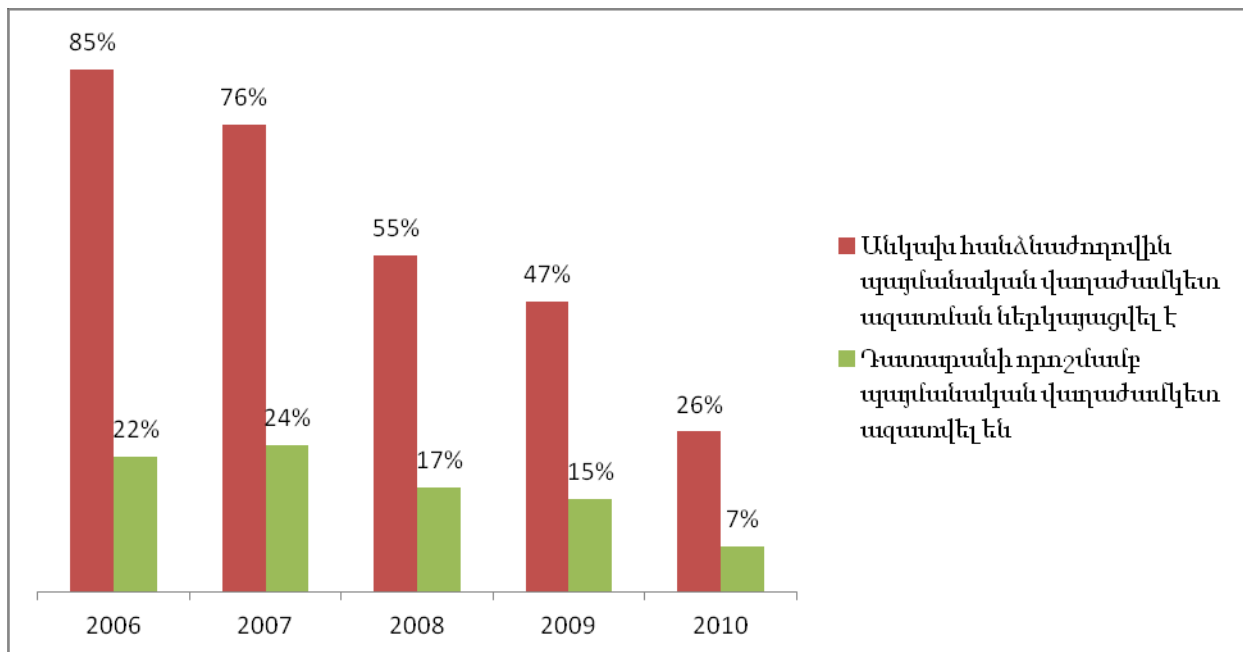
4.2.2. Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտի նկատառումները

Առավել մանրամասն վիճակագրական տվյալներ կան Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտի «Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում» հետազոտությունում⁴³:

⁴² ա) Դատապարտյալները ժամանակին տեղեկացվում են արդյոք վաղաժամկետ ազատման հարցով դիմելու իրենց իրավունքի մասին, բ) Տարեկան կտրվածքով վաղաժամկետ ազատման մասին քանի՞ միջնորդություն է ներկայացվում դատարաններ, գ) Միջնորդություններից քանի՞սն է բավարարվում, դ) Որո՞նք են միջնորդությունների մերժման (հիմնական) պատճառները ե) Վաղաժամկետ ազատման համակարգը և ընթացակարգը համապատասխանո՞ւմ է արդյոք Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտի «Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում. Հիմնախնդիրներ և զարգացման ուղիներ» զեկույցին

76-րդ հոդվածի 5-րդ մասում ասվում է, որ ցմահ ազատազրկման ձևով պատիժ կրող անձը կարող է պայմանական վաղաժամկետ ազատվել ազատազրկման ոչ պակաս, քան քսան տարին կրելուց հետո. ա) Ո՞րն է դրդապատճառը, որ օրենսդրին ստիպել է 20 տարին ընտրել որպես սահմանաչափ. բ) Ներկայումս ցմահ ազատազրկման դատապարտված քանի՞ անձ կա. գ) Յմահ ազատազրկման դատապարտված քանի՞ անձ է վերջին 5 տարիների պայմանական վաղաժամկետ ազատվել պատժի կրումից (և քանի՞ տարի պատիժ կրելուց հետո).

⁴³ Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտ, *Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում. հիմնախնդիրներ և զարգացման ուղիներ*, Երևան 2012թ. (գծապատկերը տես հիշյալ հետազոտության 12-րդ էջում).

Գծապատկերից երևում է, որ վաղաժամկետ ազատման հարցով դիմած դատապարտյալների մի փոքր մասն է վաղաժամկետ ազատվում պատժից, և այդ դատապարտյալների թիվը 2006 թվականից («անկախ հանձնաժողովների» ստեղծման տարվանից) անշեղորեն նվազել է մինչև 2010 թվականը:

Զեկույցում քննադատաբար և խորությամբ ուսումնասիրվում է պայմանական վաղաժամկետ ազատման հայաստանյան համակարգը և եզրակացվում, որ ներկայիս համակարգը լուրջ բարեփոխումների կարիք ունի: Այդ բարեփոխումները պետք է հանգեցնեն մի իրավիճակի, երբ պրոբացիոն ծառայությունը, քրեակատարողական հիմնարկի հետ միասին իրականացնի վաղաժամկետ ազատման հարցով դիմած անձանց գնահատում՝ կրկնահանցավորության ռիսկի առումով: «Պրոբացիայի ծառայության կողմից դրական եզրակացության դեպքում, որը պարունակում է նաև առաջարկվող պայմանները, դատապարտյալը որոշում է, թե արդյոք ցանկանո՞ւմ է նման պայմաններով ազատվել, թե՛ ոչ: Եթե այո, ապա խնդրում է ՔԿՀ-ին միջնորդագիր ուղարկել դատարան: Եթե դատապարտյալը համաձայն չէ առաջարկված պայմաններին կամ վերահսկողության ձևերին, ապա կարող է խնդրել ՔԿՀ-ին՝ դիմել դատարան, որտեղ մրցակցային պայմաններում կարող է վիճարկել թե՛ պայմանները, թե՛ վերահսկողության ձևերը»⁴⁴:

«Պրոբացիայի ծառայության կողմից բացասական եզրակացության դեպքում դատապարտյալը որոշում է, թե արդյոք ցանկանո՞ւմ է դատարանում վիճարկել եզրակացության այն գնահատականները, որոնց համաձայն չէ: Եթե դատապարտյալը որոշում է դիմել դատարան, ապա վերջինս կայացնում է վերջնական որոշում, որը կարող է բողոքարկվել վերաքննիչ դատարան»: Այս մոդելի պարագայում «անկախ հանձնաժողովներն» անելիք չունեն:

⁴⁴ Մեջբերումը՝ Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտի վերոհիշյալ հետազոտությունից, 57-58-րդ էջեր.

4.2.3. Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության նկատառումները

«Ազատագրկման ընթացակարգի գնահատման գործիք՝ Հայաստանի համար» խորագրով իր գեկույցում⁴⁵ Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցությունը պայմանական վաղաժամկետ ազատման հայաստանյան համակարգի վերաբերյալ հետևյալ եզրակացությունների է հանգել.

«Վաղաժամկետ ազատման հայաստանյան համակարգը փոփոխվել է 2006 թվականին, և ստեղծվել են պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցերով անկախ հանձնաժողովները (ՊՎԱՀ), և այդ պահից սկսած, վաղաժամկետ ազատման միջնորդություններն առանց այդ հանձնաժողովների հաձայնության չեն կարող ներկայացվել իրավասու դատարանին, եթե անգամ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը տվել է իր հավանությունը: ՊՎԱՀ-ների ստեղծումից ի վեր վաղաժամկետ ազատումը հազվադեպ է կիրառվում՝ հանգեցնելով բանտերում պահվող անձանց թվի աճի և դրանից բխող այլ խնդիրների: Շատերի կարծիքով՝ ՊՎԱՀ-ների նպատակը վաղաժամկետ ազատման դեպքերի թվի նվազումն է»:

«Վաղաժամկետ ազատման հարցը քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը քննում է ավտոմատ կերպով, նույնիսկ եթե ՊՎԱՀ-ն արդեն մերժել է տվյալ անձի պայմանական վաղաժամկետ ազատման միջնորդությունը: Միջնորդությունները ՊՎԱՀ-ի կողմից հաստատվելու կամ մերժվելու՝ օրենքով սահմանված չափանիշներ սահմանված չեն: ՊՎԱՀ-ների որոշումների կայացման գործընթացը թափանցիկ չէ, և լուրջ կասկածներ կան հանձնաժողովների անաչառության կապակցությամբ: ՊՎԱՀ միջնորդությունը դատարան ներկայացնելու դեպքում ընդունված է կարծել, որ դատարաններն ընդհանուր առմամբ արդարացիորեն և խորությամբ քննարկում են վաղաժամկետ ազատումը թույլատրելու կամ մերժելու վերջնական որոշումը»:

«Չնայած, որ Հայաստանի օրենսդրությամբ նախատեսված է հսկողություն՝ փորձաշրջանում գտնվող անձանց նկատմամբ, և այդ հսկողության պայմանները սահմանվում են յուրաքանչյուր դեպքի համար առանձին, փորձաշրջանում գտնվող անձանց արդյունավետ հսկողություն գործնականում չի իրականացվում»:

Այս գեկույցում վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ ներկայացված է հետևյալ վիճակագրությունը.

ՎԱՂԱԺԱՄԿԵՏ ԱԶԱՏՄԱՆ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ, 2008-2009ԹԹ.				
Տարեթիվը	Բանտերի վարչակազմի կողմից քննված միջնորդությունները	ՊՎԱՀ-ների կողմից քննված միջնորդությունները	Դատարան ուղարկված միջնորդությունները	Դատարանների կողմից քննված բոլոր միջնորդությունների %-ը
2008թ.	3,289	1,798 (54.7%)	586 (32.6%)	17.8%
2009թ. հոկտեմբերի 1-ի	2,617	1,334 (50.9%)	483 (36.2)	18.4%

⁴⁵ Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցություն, *Ազատագրկման ընթացակարգի գնահատման գործիք՝ Հայաստանի համար*, Վաշինգթոն DC, 2010թ., անգլերեն տարբերակի 61-64-րդ էջեր.

դրությամբ				
-----------	--	--	--	--

Աղբյուրը՝ Արդարադատության նախարարություն.

Ըստ տեղեկությունների, դատարանները մերժում են ՊՎԱՀ ներկայացրած միջնորդությունների 15-20%-ը: Ընդհանուր առմամբ, վաղաժամկետ ազատման իրավունք ունեցող դատապարտյալների 85%-ը զրկվում է վաղաժամկետ ազատման հնարավորությունից:

4.2.4. «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ նկատառումները

Հայաստանում պրոբացիոն ծառայություն ստեղծելու մասին իր հետազոտության մեջ «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ-ն նկարագրում է այն դերը, որն ստեղծվելուն պես պետք է ստանձնի պրոբացիոն ծառայությունը. «Պրոբացիայի ծառայության կարևոր գործառնությունը պետք է լինի դատապարտյալին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու ներկայացման հարցը քննելու դեպքում այդ անձի վերաբերյալ զեկույցների, սոցիալական-հոգեբանական բնութագրերի ներկայացումը»: Հետպենիտենցիար փուլում «Պրոբացիայի ծառայությունը կարող է նաև ներկայացնել զեկույցներ՝ վերահսկողության պայմանների փոփոխության անհրաժեշտության մասին ...»⁴⁶:

4.3. Միջազգային ստանդարտներ, նախադեպեր և հաջողված փորձ

4.3.1. Միջազգային ստանդարտներ

- *Ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցների վերաբերյալ ՄՄԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոններ 1990 (Տոկիոյի կանոններ)*

Սույն կանոնների IV մասը վերաբերում է պատժի նշանակումից հետո ընկած ժամանակահատվածին՝ պատիժը պայմանական չկիրառելու հետ մեկտեղ նշելով այլ մեխանիզմներ, որոնք նպաստում են բանտարկյալներին հասարակություն վերադարձնելու գործընթացի սահունությանը, մասնավորապես՝

«9.1. Իրավասու մարմինն իր տրամադրության տակ պետք է ունենա պատժի նշանակումից հետո նշանակվող այլընտրանքային միջոցների լայն ընտրություն՝ հաստատությունում տեղավորելուց խուսափելու և հասարակությունում վաղօրոք վերաինտեգրվելու հարցում իրավախախտներին աջակցելու նպատակով:

9.2. Պատժի նշանակումից հետո ընկած ժամանակահատվածի համար կարող են կայացվել հետևյալ որոշումները. (ա) արձակումները կամ ազատմանը նախապատրաստելու համար նախատեսված տներում տեղավորելը, (բ) աշխատանքի կամ կրթության նպատակով տրամադրվող արձակումները, (գ) պայմանական վաղաժամկետ ազատման տարբեր տեսակները, (դ) պատժի մեղմացումը, (ե) ներումը:

9.3. Պատժի նշանակումից հետո ընկած ժամանակահատվածի համար կայացվող որոշումները, բացառությամբ ներման, կարող են վերանայվել դատական կամ այլ իրավասու անկախ մարմնի կողմից՝ իրավախախտի դիմումի հիման վրա:

⁴⁶ Սոցիալական արդարություն ՀԿ, «Հայաստանի Հանրապետությունում պրոբացիայի ծառայության ստեղծման խնդիրներն ու առանձնահատկությունները» հետազոտություն, էջ 58.

9.4. Հաստատությունից ազատ արձակելը կամ ազատությունից զրկելու հետ չկապված ծրագրի դադարեցումը պետք է քննարկվի հնարավորինս վաղ փուլում»:

- *Կին բանտարկյալների հանդեպ վերաբերմունքի և կին իրավախախտների նկատմամբ ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցների վերաբերյալ ՄԱԿ-ի կանոններ (Բանգկոկյան կանոններ)*

Բանգկոկյան կանոնները հատուկ դրույթ են սահմանում կանանց վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ. 63-րդ կանոնն այդ մասին ասում է.

«Պայմանական վաղաժամկետ ազատման որոշումները պետք է հաշվի առնեն կին բանտարկյալների՝ որպես խնամատարների պարտականությունները, ինչպես նաև՝ սոցիալական վերաինտեգրման հետ կապված առանձնահատուկ կարիքները»:

- *Պայմանական վաղաժամկետ ազատման (պատիժը պայմանական չկիրառելու) վերաբերյալ ԵԽ թիվ Rec(2003)22 հանձնարարական*

Թեպետ այս հանձնարարականի ողջ տեքստն է կիրառելի պայմանական վաղաժամկետ ազատման բարեփոխումների ծրագրերի առումով, մենք այստեղ հիշատակել ենք մի քանի հոդվածներ միայն.

«5. Պատիժը կրելու սկզբից նեթ ազատությունից զրկված անձինք պետք է իմանան, թե պատժի համար սահմանված նվազագույն ժամկետը (որը սահմանվել է ամբողջական ժամկետով և (կամ) պատժի ժամկետի մի մասով) կրելուց հետո երբ կարող են դիմել ազատման հարցով, ինչպես նաև այն, թե **ինչ չափորոշիչներ են կիրառվելու** իրենց վաղաժամկետ ազատելու համար («ազատման հայեցողական համակարգ»), կամ թե երբ են իրենք օժտվելու ազատման իրավունքով՝ ամբողջական ժամկետի և (կամ) պատժի ժամկետի մի մասի հիման վրա սահմանված որոշակի ժամկետը կրելուց հետո («պարտադիր ազատման համակարգ»)»:

«13. Քրեակատարողական վարչակազմը պետք է ապահովի, որպեսզի բանտարկյալները մասնակցեն **ազատումից առաջ իրականացվող** համապատասխան ծրագրերին, և որպեսզի խրախուսվի նրանց մասնակցությունը կրթական ու վերապատրաստման դասընթացներին, որոնք նրանց կնախապատրաստեն համայնքում հետագա կյանքին: Ազատագրվման ձևով պատիժների կատարման որոշ եղանակներ, ինչպիսիք են՝ մասնակի ազատությունը, բաց ռեժիմները կամ քրեակատարողական հիմնարկից դուրս տեղավորելը, պետք է օգտագործվեն հնարավորինս հաճախ՝ հասարակության մեջ ազատությունից զրկված անձանց սոցիալական վերականգնումը նախապատրաստելու նպատակով»:

«14. Պայմանական ազատմանը նախապատրաստելը պետք է նաև ներառի ազատությունից զրկված անձանց՝ իրենց ընտանիքի և մտերիմների հետ կապ պահպանելու, հաստատելու ու վերահաստատելու հնարավորությունը, և այնպիսի ծառայությունների, կազմակերպությունների կամ կամավորական միավորումների հետ պայմանագրերի կնքումը, որոնք կարող են օժանդակել պայմանականորեն ազատված անձանց՝ հասարակության մեջ կյանքին հարմարվելու հարցում: Այդ նպատակով պետք է նախատեսվեն քրեակատարողական հիմնարկից արձակման տարբեր ձևեր»:

Ազատման հայեցողական համակարգը

«(...)

17. Համապատասխան մարմինները պետք է նախաձեռնեն անհրաժեշտ ընթացակարգեր, որպեսզի պայմանական ազատման մասին որոշումը կայացվի ազատությունից զրկված անձի կողմից պատժի նվազագույն ժամկետը կրելուց հետո հնարավորինս սեղմ ժամկետում:

18. Այն **չափորոշիչները**, որոնց ազատությունից զրկված անձինք պետք է համապատասխանեն պայմանական ազատում ստանալու համար, պետք է լինեն **պարզ և որոշակի**: Դրանք նաև պետք է լինեն իրատեսական՝ այն իմաստով, որ պետք է հաշվի առնեն դատապարտյալի անձնային առանձնահատկությունները, սոցիալական ու տնտեսական հանգամանքները, ինչպես նաև սոցիալական վերականգնման ծրագրերի հնարավորությունը:

(...)

20. Պայմանական ազատում տրամադրելու **չափորոշիչները** պետք է կիրառվեն այնպես, որպեսզի պայմանական ազատում տրամադրվի ազատությունից զրկված բոլոր այն անձանց, ովքեր համապատասխանում են օրինապահ քաղաքացիներ դառնալու երաշխիքների գոնե նվազագույն մակարդակին: Ազատությունից զրկված անձի կողմից չափորոշիչներին անհամապատասխանությունն ապացուցելու պարտականությունը պետք է դրվի իշխանությունների վրա:

21. Եթե որոշում կայացնող մարմինը որոշում է չտրամադրել պայմանական ազատում, ապա այդ մարմինը պետք է տվյալ հարցը վերանայելու ժամկետ սահմանի: Ամեն դեպքում, ազատությունից զրկված անձինք պետք է կարողանան կրկին դիմել որոշում ընդունող մարմին այն պահից, երբ իրենց դրությունը զգալիորեն փոխվի հոգուտ իրենց:

Ազատման պարտադիր համակարգը

(...)

23. Միայն օրենքով նախատեսված բացառիկ հանգամանքներում պետք է հնարավոր լինի հետաձգել ազատումը:

24. Ազատումը հետաձգելու որոշմամբ պետք է նշանակվի հնարավոր ազատման նոր ժամկետ»:

- *Եվրոպայի խորհրդի թիվ CM/Rec(2010)1 հանձնարարականը Եվրոպայի խորհրդի պրոբացիոն կանոնների վերաբերյալ*

Նոր Քրեական օրենսգրքի և «Պրոբացիոն ծառայության մասին» ընդունվելիք օրենքի հեղինակները պետք է հատկապես ուշադրություն դարձնեն այս հանձնարարականի հետևյալ հոդվածներին.

«45. Պրոբացիոն գործակալությունները, կախված ներպետական իրավական համակարգից, կարող են կազմել զեկուցագրեր, որոնք իրավասու մարմիններին անհրաժեշտ են որոշում կայացնելու համար: Դրանք պետք է խորհրդատվություն ներառեն հետևյալի մասին.

ա. իրավախախտին ազատ արձակելու նպատակահարմարությունը,

բ. ցանկացած հատուկ պայման, որ կարող է ներառվել իրավախախտին ազատ արձակելու որոշման մեջ,

գ. իրավախախտին ազատ արձակման նախապատրաստելու համար անհրաժեշտ ցանկացած այլ միջամտություն»:

(...)

«59. Այն դեպքերում, երբ իրավախախտների նկատմամբ ազատվելուց հետո վերահսկողության իրականացումը դրված է պրոբացիոն գործակալությունների վրա, նրանք պետք է համագործակցեն բանտային իշխանությունների, իրավախախտների, նրանց ընտանիքի և համայնքի հետ՝ **նրանց ազատումը և հասարակությունում վերաինտեգրումը նախապատրաստելու նպատակով**: Նրանք պետք է կապեր հաստատեն բանտում գործող իրավասու ծառայությունների հետ՝ ազատվելուց հետո նրանց սոցիալական ինտեգրմանը և զբաղվածությանն աջակցելու նպատակով:

60. Պրոբացիոն գործակալությունները պետք է ունենան բանտարկյալների հետ շփվելու բոլոր անհրաժեշտ միջոցները, ինչը նրանց թույլ կտա բանտարկյալներին օժանդակել ազատմանը նախապատրաստվելու և ազատվելուց հետո հասարակությունում իրենց վերագտնելու հարցերում՝ բանտարկության ընթացքում կատարված կառուցողական աշխատանքի հիման վրա խնամքի շարունակականությունն ապահովելու նպատակով:

61. Վաղաժամկետ ազատումից հետո իրականացվող **վերահսկողությունը** պետք է նպատակ ունենա բավարարելու իրավախախտի՝ ազատվելուց հետո հասարակությունում իրեն վերագտնելու հետ կապված կարիքները, ինչպիսիք են՝ զբաղվածությունը, բնակարանային ապահովումը, կրթությունը, ինչպես նաև՝ ապահովելու ազատման նախապայմանների պահպանումը՝ կրկնահանցավորության և լուրջ վնաս պատճառելու ռիսկերը նվազեցնելու նպատակով:

(...)

66. Նախքան **վերահսկողության** իրականացումը կամ դրա ընթացքում անհրաժեշտություն առաջանալու դեպքում հարկավոր է գնահատել իրավախախտների անձը՝ համակարգային և հիմնավոր կերպով անդրադառնալով տվյալ գործի հանգամանքներին, ներառյալ՝ ռիսկերին, դրական գործոններին ու կարիքներին, այդ կարիքները բավարարելու համար պահանջվող միջամտություններին և այդ միջամտություններին իրավախախտի արձագանքին»:

4.3.2. ՄԻԵԴ նախադեպերը

Ցմահ ազատագրկման դատապարտված անձանց վաղաժամկետ ազատման մասին ՄԻԵԴ-ը կայացրել է ստանդարտներ սահմանող բովանդակությամբ մի շարք վճիռներ:

*Léger v. France*⁴⁷ գործով դատարանը հիշեցրել է, որ համաձայն Կոնվենցիայի, Պետությունը պարտավոր է ապահովել հասարակության պաշտպանությունը հանցագործություններից: Այդ պատճառով Դատարանը համարել է, որ «տարիֆային» մոտեցմանը (ամենամոտ ժամկետը, երբ ցմահ ազատագրկված անձը կարող է պայմանական վաղաժամկետ ազատվել) բնորոշ պատժողական բաղադրիչն ինքնին չի հանգեցնում 3-րդ հոդվածի խախտման: Պատիժը նշանակելու բուն նպատակին հասնելուց հետո ազատագրկումը շարունակելու համար անհրաժեշտ է ելնել ռիսկի և վտանգավորության նկատառումներից: Եթե ցմահ ազատագրկման դատապարտված անձը *de jure* և *de facto* զրկված չէ իր պատիժը

⁴⁷ 11/04/2006, appl. no. 19324/02

վերանայելու ամեն հույսից, նրա ազատագրկման շարունակությունը, որքան էլ տևական լինի, չի կարող անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունք համարվել:

Նույն դիրքորոշումն արտահայտվել է *Kafkaris v. Cyprus*⁴⁸ գործում, որում դատարանը եզրակացրել է հետևյալը.

«98. Պարզելու համար, թե որքանով կարող է ցմահ ազատագրկումն այս կամ այն գործով «անբեկանելի» համարվել, Դատարանը փորձել է ճշտել, թե ցմահ ազատագրկման դատապարտված անձը որքանով է ազատվելու որոշակի հույս ունեցել: Այդ հարցի վերաբերյալ Դատարանի նախադեպերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այն դեպքերում, երբ ներպետական օրենսդրությունը նախատեսում է ցմահ ազատագրկումը վերանայելու հնարավորություն՝ պատիժն ավելի մեղմ պատժով փոխարինելու, ներման, պատիժը վերացնելու կամ դատապարտյալի պայմանական վաղաժամկետ ազատման եղանակներով, կարելի է ասել, որ 3-րդ հոդվածի պահանջները բավարարված են: Օրինակ, Դատարանը մի շարք գործերով եզրակացրել է, որ եթե վաղաժամկետ ազատման նկատառումներով պատժի վերանայումը հնարավոր է՝ ցմահ ազատագրկման դեպքում սահմանված որոշակի նվազագույն ժամկետը կրելուց հետո, չի կարելի ասել, թե այս կամ այն գործով անցնող ցմահ ազատագրկված անձինք ազատվելու որևէ հույսից զրկված են եղել (...): Ստացվում է, որ ցմահ ազատագրկումը չի կարող «անբեկանելի» համարվել միայն այն պատճառով, որ անձը գործնականում կարող է ամբողջ չափով կրել պատիժը: 3-րդ հոդվածի իմաստով բավարար է, եթե ցմահ ազատագրկումը *de jure* և *de facto*» «բեկանելի է»:

4.3.3. Լավագույն փորձը

Պայմանական վաղաժամկետ ազատման բնագավառում լավագույն փորձ ունեցող եվրոպական երկրներ հիշատակելը դյուրին չէ, քանի որ որոշ երկրներ որդեգրել են պարտադիր (ինչպես Նիդերլանդները), մյուսները՝ հայեցողական (ինչպես Բելգիան) համակարգերը: Պատժի կրման նվազագույն տևողությունն ամենուրեք տարբեր է, իսկ որոշ իրավական համակարգերում էլ դատարանն է սահմանում պատժի կրման նվազագույն տևողությունը (ինչպես Միացյալ Թագավորությունում): *Vinter v. the United Kingdom*⁴⁹ գործով կայացրած վճռում Դատարանը ներկայացրել է ցմահ ազատագրկման համակարգերի համեմատական վերլուծությունը (§ 68):

«D. Ցմահ ազատագրկումը մասնակից երկրներում

68. Դատարանի տրամադրության տակ առկա համեմատական նյութերի հիման վրա կարելի է ասել, որ մասնակից երկրներում հետևյալ մոտեցումներն են որդեգրված.

Առաջին հերթին, ներկայումս ինը երկիր կա, որտեղ ցմահ ազատագրկման ձևով պատիժ գոյություն չունի. Անդորրա, Բոսնիա և Հերցեգովինա, Խորվաթիա, Մոնտենեգրո, Նորվեգիա, Պորտուգալիա, Սան Մարինո, Սերբիա և Իսպանիա: Ազատագրկման առավելագույն տևողությունն այս երկրներում տատանվում է 22 տարուց (Նորվեգիայում) մինչև քառասունհինգ տարի (Բոսնիա և Հերցեգովինայում): Խորվաթիայում հանցանքների համակցությամբ անձի նկատմամբ կարող է նշանակվել հիսուն տարի ժամկետով ազատագրկում:

⁴⁸ 12/02/2008, appl. no. 21906/04.

⁴⁹ ECtHR (Grand Chamber) *Vinter and others v. The United Kingdom*, 09/07/2013, Applications nos. 66069/09, 130/10 and 3896/10.

Երկրորդ, ցմահ ազատագրկման ձևով պատիժ նախատեսող երկրների մեծամասնությունում գոյություն ունի պատիժը վերանայելու հնարավորություն՝ պատժի ժամկետի՝ օրենքով սահմանված որոշակի տևողությունը կրելուց հետո: Նման մեխանիզմ առկա է երեսուներկու երկրների օրենսդրությունում և պրակտիկայում. Ալբանիա (25 տարի), Հայաստան (20), Ավստրիա (15), Ադրբեջան (25), Բելգիա (15 տարի, իսկ կրկնահանցագործների դեպքում մինչև 19 կամ 23 տարի երկարաձգելու հնարավորությամբ), Բուլղարիա (20), Կիպրոս (12), Չեխիայի Հանրապետություն (20), Դանիա (12), Էստոնիա (30), Ֆինլանդիա (12), Ֆրանսիա (սովորաբար՝ 18 տարի, սակայն որոշ հանցագործությունների դեպքում՝ 30 տարի), Վրաստան (25), Գերմանիա (15), Հունաստան (20), Հունգարիա (20 տարի, եթե դատարանն այլ որոշում չկայացնի), Իռլանդիա (Պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցերով խորհրդի կողմից կարող է նախնական քննարկվել 7 տարին կրելուց հետո, բացառությամբ սպանության որոշ տեսակների), Իտալիա (26), Լատվիա (25), Լիխտենշտեյն (15), Լյուքսեմբուրգ (15), Մոլդովա (30), Մոնակո (15), Լեհաստան (25), Ռումինիա (20), Ռուսաստան (25), Սլովակիա (25), Սլովենիա (25), Շվեդիա (10), Շվեյցարիա (15 տարի, որը կարող է կրճատվել մինչև 10 տարի), Մակեդոնիայի Նախկին Հարավսլավական Հանրապետություն (15) և Թուրքիա (24 տարի, խստացված ցմահ ազատագրկման դեպքում՝ 30 տարի, իսկ պատիժների համակցությամբ զուգորդված ցմահ ազատագրկման պարագայում՝ 36 տարի):

Միացյալ Թագավորության մասով Դատարանը նշել է, որ Շոտլանդիայում, ցմահ ազատագրկում նշանակելիս դատավորից պահանջվում է նվազագույն ժամկետ սահմանել, եթե անգամ ենթադրվում է, որ այդ ժամկետը կարող է գերազանցել ազատությունից զրկված անձի կյանքի բնական տևողության մնացած մասը: Տես Կոնվենցիոն իրավունքների (պահպանման) մասին Շոտլանդիայի 2001թ. օրենքը:

Երրորդ, կան երկրներ, որտեղ ցմահ ազատագրկման դատապարտված անձանց պայմանական վաղաժամկետ ազատում նախատեսված չէ, ինչպիսիք են՝ Իսլանդիան, Լիտվան, Մալթան, Նիդերլանդները և Ուկրաինան: Այդ երկրներում, սակայն, ցմահ ազատագրկվածները կարող են պատժի մեղմացման դիմումներ ներկայացնել՝ Նախարարական, Նախագահական կամ Թագավորական ներում շնորհելու վերաբերյալ: Թեկուզև Իսլանդիայում ցմահ ազատագրկումը որպես պատժատեսակ նախատեսված է, այն երբևէ չի կիրառվել:

Չորրորդ, Անգլիայից և Ուելսից բացի, կան ևս վեց երկրներ, որոնցում պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգ առկա է, սակայն դրանք երբևէ հատուկ որոշում չեն կայացնում պայմանական վաղաժամկետ ազատում տրամադրելու մասին այն հանցագործությունների կամ պատիժների դեպքում, որոնց համար դա նախատեսված չէ: Այդ երկրներն են՝ Բուլղարիան, Հունգարիան, Ֆրանսիան, Սլովակիան, Շվեյցարիան (...) և Թուրքիան»:

Իր վճռի 120-րդ պարբերությունում Դատարանը նշել է, որ իր տրամադրության տակ առկա համեմատական և միջազգային իրավական նյութերից ելնելով՝ ակնհայտ է, որ անհրաժեշտ է ստեղծել այնպիսի մեխանիզմ, որը կերաշխավորի պատժի ոչ ավելի, քան քսանհինգ տարին կրելուց հետո, իսկ այդուհետ՝ պարբերաբար պատժի վերանայումը:

Այսպիսով, հաջողված փորձը կարող է ընդօրինակվել հետևյալ միջոցներով.

- ա) օրենքով նախատեսել պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու հիմնավորվածությունը գնահատելու՝ գիտականորեն հիմնավորված չափորոշիչներ,
- բ) գնահատումը վստահել հատուկ վերապատրաստում անցած մասնագետների,
- գ) պայմանական վաղաժամկետ ազատումը մերժելու կամ հետաձգելու որոշումները բողոքարկելու հարցում դատապարտյալներին ապահովել իրավական միջոցներով,
- դ) պայմանական վաղաժամկետ ազատման գործընթացների ժամանակ դատապարտյալներին ապահովել անվճար իրավական օգնությամբ:

4.4. Իրավիճակի գնահատականը

Վաղաժամկետ ազատման համակարգը Հայաստանի քրեական արդարադատության համակարգի ամենավիճահարույց հարցերից է: Հարցվածների գերակշիռ մեծամասնությունը քննադատում էր վաղաժամկետ ազատման ներկայիս համակարգը և Պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցերով անկախ հանձնաժողովների գործելակերպը: Ամենից առաջ նրանք նշում էին, որ վաղաժամկետ ազատման համակարգն անարդար է և ոչ արդյունավետ: Դրա հիմնական պատճառ էր համարվում այն, որ պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ քրեակատարողական հիմնարկների միջնորդություններն Անկախ հանձնաժողովները հաստատում կամ մերժում են առանց որևէ հիմնավորման: Այս գործելակերպի արդյունքում բողոքարկումը դժվար է, գրեթե անհնար: Վարչական դատարաններն իրավասու չեն քննության առնել քրեակատարողական հիմնարկների վարչակազմերի կամ վաղաժամկետ ազատման հանձնաժողովների որոշումների կապակցությամբ ներկայացված բողոքները: Սահմանադրական դատարանն ընդունում է միայն վաղաժամկետ ազատման գործընթացի խախտման վերաբերյալ բողոքները: Բանտերի վարչակազմերի տրամադրության տակ առկա գնահատման ձևաթուղթը կամայական է⁵⁰, անկախ հանձնաժողովների կողմից կիրառվող չափանիշները խիստ գաղտնի են պահվում, իսկ դատարանները լուրջ դերակատարություն չունեն այս կամ այն անձին պայմանական ազատելու կամ չազատելու գործում: Դատապարտյալներին վաղաժամկետ ազատման ներկայացնելու նախապատրաստելը բարդ խնդիր է: Դատապարտյալի գնահատումն իրականացվում է ընդունման պահին և դրանից հետո՝ յուրաքանչյուր եռամսյակը մեկ անգամ, սակայն այդ գնահատումները քիչ բան կարող են տալ այնքան ժամանակ, քանի դեռ պատժի պլանավորման և վաղաժամկետ ազատման ծրագրեր գոյություն չունեն: Բանտերից թույլատրվող արձակումները (3 օրից մինչև 1 ամիս տևողությամբ) *կարող են* կիրառվել որպես դատապարտյալին ազատ հասարակություն վերադարձնելուն նախապատրաստելու գործիք: Վերը նշված հանգամանքներն ամփոփելով՝ կարելի է նշել, որ վաղաժամկետ ազատման համակարգն իր ներկայիս վիճակով, թերի է:

Նախքան նոր Քրեական օրենսգիրքն ուժի մեջ մտնելը, որը պետք է վաղաժամկետ ազատման արդարացի և թափանցիկ ընթացակարգ սահմանի, ներկայիս ընթացակարգն անհապաղ պետք է վերանայվի՝ գործող Քրեական օրենսգիրքը, Քրեակատարողական օրենսգիրքը և հարակից այլ ենթաօրենսդրական ակտերը փոփոխելու միջոցով:

⁵⁰ Պայմանական վաղաժամկետ ազատման ներկայացնելու նպատակով դատապարտյալի և նրա վարքագծի գնահատման չափորոշիչներ. տես սույն գեկույցի Հավելված 3.

4.5. Առաջարկություններ

- Առաջնահերթ պետք է մշակվեն դատապարտյալներին վաղաժամկետ ազատման ներկայացնելու ծրագրեր: Դրանք պետք է մշակվեն (ապագա) պրոբացիոն ծառայության կողմից՝ Քրեակատարողական վարչության հետ սերտ համագործակցությամբ:
- Պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ օրենսդրությունը պետք է վերանայվի՝ վաղաժամկետ ազատման գործընթացի արդարացիությունն ու թափանցիկությունն ապահովելու նպատակով: Պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ Քրեական օրենսգրքի դրույթները պետք է այնպիսի ձևակերպում ունենան, որպեսզի պայմանական վաղաժամկետ ազատման տրամադրումը նորմ համարվի, իսկ դրա մերժումը՝ բացառություն: Քրեական օրենսգրքում պետք է նաև նշվի, թե որ մարմինն է պատասխանատու պայմանական վաղաժամկետ ազատումը նախաձեռնելու համար, և թե որ մարմինը (մարմինները) կարող են կամ պարտավոր են պայմանական վաղաժամկետ ազատման ներկայացվող անձանց կրկնահանցավորության ռիսկի վերաբերյալ եզրակացություն տրամադրել: Պայմանական վաղաժամկետ ազատման ընթացակարգը պետք է մանրամասն սահմանվի ենթաօրենսդրական ակտերում (կանոնակարգեր, Նախարարի հրամաններ և այլն)՝ ներառելով բոլոր դրական և բացասական չափանիշները, որ նշանակություն ունեն պայմանական վաղաժամկետ ազատման (կամ դրա մերժման) համար:
- Պայմանական վաղաժամկետ ազատում չտրամադրելու կամ այն հետաձգելու ցանկացած որոշում պետք է հնարավոր լինի լիարժեք բողոքարկել դատական կարգով: Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով պետք է սահմանել բողոքարկման պատշաճ ընթացակարգեր: Բողոքարկողները պետք է հնարավորություն ունենան օգտվելու անվճար իրավական օգնությունից:
- Պայմանական վաղաժամկետ ազատման չափորոշիչների վերաբերյալ գնահատման ներկայիս ձևաչափը, որը կիրառվում է բանտային վարչակազմի կողմից (տես սույն գեկույցի թիվ 3 հավելվածը), պետք է փոխարինվի ռիսկերի գնահատման՝ գիտականորեն հիմնավորված փաստաթղթով, որը կվարվի ապագա պրոբացիոն ծառայության կողմից⁵¹:
- Նախքան վաղաժամկետ ազատման որևէ տարբերակի վերջնական ընտրությունը, հարկավոր է փորձարկել *ազատման պարտադիր համակարգը*, որը, թերևս, ամենից արդարացի և թափանցիկ տարբերակն է: Նման փորձնական ծրագրով ենթադրվում է, որ ցանկացած դատապարտյալ, ով կրել է պատժի՝ օրենքով սահմանված պարտադիր ժամկետը, պետք է Արդարադատության նախարարի կողմից վաղաժամկետ ազատ արձակվի, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ առկա են հիմնավոր հակափաստարկներ (որոնք պետք է հիմնավորվեն Դատախազության կողմից), որոնց հիման վրա անհրաժեշտ է մերժել կամ հետաձգել վաղաժամկետ ազատումը: Դատախազը պետք է վաղաժամկետ ազատումը չհաստատելու կամ հետաձգելու վերաբերյալ միջնորդություն ներկայացնի դատարան, որն էլ, սովյալ դատապարտյալին լսելուց հետո միայն որոշում կկայացնի: Ներկայումս պատշաճ չգործող «պայմանական վաղաժամկետ ազատման անկախ հանձնաժողովներն» անելիք պետք է չունենան:

⁵¹ Ինչպիսին կիրառվում է, օրինակ, Նիդերլանդներում.

ՄԱՍ 5. ՊՐՈԲԱՑԻԱ

Ինչպես տարածաշրջանի այլ երկրներում, Հայաստանի իշխանությունները ևս վճռել են *ամրապնդել քրեական արդարադատության և քրեական պատիժների համակարգերը՝ քրեական օրենսդրությունը վերանայելու, այդ թվում՝ ՀՀ արդարադատության նախարարության կառուցվածքում քրեակատարողական ծառայությունից անկախ և առանձին պրոբացիայի ծառայություն ստեղծելու միջոցով (Հայաստանի Հանրապետության իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագիրը հաստատելու մասին ՀՀ Նախագահի 2012 թվականի հունիսի 30-ի ՆԿ-96-Ս կարգադրության 2-րդ հավելվածի թիվ 2.3 նպատակ-խնդիր)*: Այդ նպատակ-խնդիրը Հայաստանի վերաբերյալ Եվրոպական միության գործողությունների ծրագրի՝ արդարադատության համակարգին առնչվող չորս նպատակներից մեկն է, որում ներառված է ՔՕ վերանայումը և այլընտրանքային պատիժների համակարգի խթանումը՝ ազատությունից զրկված անձանց թիվը միջազգային ստանդարտներին համահունչ նվազեցնելու նպատակով (*ԵՄ-Հայաստան 2012թ. տարեկան ծրագիր, Աջակցություն Հայաստանում արդարադատության բարեփոխումներին – II փուլ*⁵²):

Զեկույցի այս մասում կանդիդատանք ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների և այլ միջոցների իրականացման ներկայիս ինստիտուցիոնալ համակարգին և ընթացակարգերին և 2013թ. հուլիսի 9-ից 11-ը Երևանում իրականացված փաստահավաք առաքելության նախնական եզրակացությունների հիման վրա մշակված առաջարկությունների փաթեթ կներկայացնենք Հայաստանի Հանրապետությունում պրոբացիոն ծառայություն (ՊՕ) ստեղծելու վերաբերյալ: Նկատի ունենալով Եվրոպական պրոբացիոն կանոնների մասին Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec (2010) 1 հանձնարարականը և այլ երկրների լավագույն փորձը, Հայաստանում պրոբացիոն ծառայության ստեղծման գործընթացը վերլուծվել է հետևյալ ենթազույգների լույսի ներքո. Քաղաքականություն և գաղափարախոսություն, Իրավական բարեփոխումներ, Վարչական բարեփոխումներ, Վերապատրաստումներ և կարողությունների զարգացում, Ենթակայություն, համակարգում, տվյալների հավաքագրում և վերլուծություն:

Հայաստանում պրոբացիոն ծառայության հետ կապված իրադրության համառոտ նկարագրությունը

Համաձայն Քրեական օրենսգրքի, և ինչպես նշվել է սույն զեկույցի III մասում, գոյություն ունեն ազատությունից զրկելու հետ չկապված հետևյալ պատիժներն ու միջոցները. Տուգանք, որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելը, հանրային աշխատանքները, պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը, պատժի կատարման հետաձգումը հղի կամ մինչև երեք տարեկան երեխա ունեցող կանանց նկատմամբ, պայմանական վաղաժամկետ ազատումը⁵³:

Այս պատիժներն ու միջոցներն իրականացվում է Քրեակատարողական ծառայության կենտրոնական մարմնի՝ Քրեակատարողական վարչության այլընտրանքային պատիժների

⁵² http://ec.europa.eu/europeaid/documents/aap/2012/af_aap_2012_arm.pdf

⁵³ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 49-րդ և 70-րդ հոդվածներ.

կատարման բաժնի կողմից⁵⁴: Ինչպես նշեցին ԱՊԿԲ ներկայացուցիչները, այս բաժնի գործունեությունն իրականացվում է իրավաբանական կրթություն ունեցող 83 ծառայողների կողմից: Տվյալ պահին բաժնի հսկողության ներքո գտնվող, ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների դատապարտված անձանց թիվը 1876 էր:

5.1. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԳԱՂԱՓԱՐԱՆՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

5.1.1. Ներկա իրադրությունը

Ինչպես նշվեց վերը, պրոբացիայի ստեղծման քաղաքականության մասով սահմանված է հստակ նպատակ-խնդիր, որը պետք է լինի քրեակատարողական ծառայությունից անկախ և առանձին պրոբացիայի ծառայություն՝ ՀՀ արդարադատության նախարարության կառուցվածքում՝ համաձայն Հայաստանի Հանրապետության իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրի: Ծրագիրը հաստատվել է ՀՀ Նախագահի կարգադրությամբ:

Ռազմավարությամբ և դրանից բխող գործողությունների ծրագրով նախատեսված «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագիծը փորձագետներին տրամադրվեց սույն զեկույցը գրվելու երկրորդ փուլում, ինչն էլ բացատրում է այն հանգամանքը, որ այդ նախագծի դրույթները չեն վերլուծվել միջազգային ստանդարտներին դրանց համապատասխանության կամ անհամապատասխանության առումով, սակայն այս բաժնում շարադրված են առաջարկություններ այդ նախագծում որոշակի փոփոխություններ կատարելու վերաբերյալ:

Գաղափարախոսության առումով հայաստանյան հասարակության և այլընտրանքային պատիժների կիրառման միջազգային ստանդարտների հիման վրա պրոբացիոն ծառայության ստեղծմանն աջակցող միջազգային կազմակերպությունների մոտ տարբեր տեսակետներ կան, և այդ տեսակետներն արտացոլված են հիշյալ շահառուների կողմից կամ վերջիններիս աջակցությամբ մշակված փաստաթղթերում:

ԵՄ-ը, հաստատելով Հայաստանի 2012թ. գործողությունների ծրագիրը, նախատեսում է որոշակի նախապայմաններով որպես բյուջետային աջակցություն 20մլն եվրո հատկացնել⁵⁵, որոնց թվում է նաև պրոբացիոն ծառայության ստեղծումը և այլընտրանքային պատիժների համակարգի խթանումը՝ միջազգային ստանդարտների համաձայն: Եվրոպայի Խորհուրդը կշարունակի Կառավարությանը ցուցաբերվող տեխնիկական աջակցությունը: ԵՄ խորհրդատվական խումբը փաստաթուղթ է մշակել ՀՀ-ում ՊԾ ստեղծման մասին:

Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությունը (ԵԱՀԿ) Մարդու իրավունքների վերաբերյալ ծրագրի⁵⁶ շրջանակներում գործունեություն է ծավալում օրենսդրության բարեփոխումների, քաղաքականության և ինստիտուցիոնալ մակարդակներում: ԵԱՀԿ-ն օժանդակել է երկու կարևոր հետազոտությունների իրականացմանը: Առաջինը մշակվել է «Սոցիալական արդարություն» ՆԿ կողմից և առնչվում է Հայաստանի Հանրապետությունում պրոբացիոն ծառայության ստեղծման

⁵⁴ «ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչության այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժնի տարածքային մարմինների գործունեության կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2006թ. հոկտեմբերի 26-ի թիվ 1561-Ն որոշում

⁵⁵ Հավելված 1. ԵՄ-Հայաստան 2012թ. գործողությունների տարեկան ծրագիր, Աջակցություն Հայաստանում արդարադատության բարեփոխումներին – II փուլ.

⁵⁶ <http://www.osce.org/yerewan>

հիմնախնդիրներին: Երկրորդը մշակվել է «Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտ» ՀԿ-ի կողմից և անդրադառնում է Հայաստանում պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցերին: Առաջին հետազոտությամբ առաջարկվում է պրոբացիոն ծառայության մոդել Հայաստանի համար՝ նկարագրելով առաքելությունն ու ապագա գործառնությունները: Հարցված որոշ աղբյուրների կարծիքով՝ առաջարկվող այդ մոդելն ընդհանուր առմամբ բավականին համահունչ է Արդարադատության նախարարության տեսլականին:

Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության Օրենքի գերակայության նախաձեռնության շրջանակներում 2010թ. Հայաստանի համար մշակվել է ազատագրված ընթացակարգի գնահատման համակողմանի գործիք, և ընդգծվել է ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների և միջոցների իրականացումը վերահսկելու մեխանիզմ ստեղծելու անհրաժեշտությունը, ինչը հնարավորություն կտա խթանելու իրավական դրույթների գործնական կիրառումը⁵⁷:

Հունգարիայի հելսինկյան կոմիտեն 2013 թվականին իրականացրել է հետազոտություն մինչդատական կալանքի մասին⁵⁸, և համաձայն այդ հետազոտության 6.3 բաժնում ներկայացված եզրակացություններում ընդգծվում է «ազատությունից որևէ ձևով զրկելու հիմքում ընկած որոշումների պատճառաբանվածության առումով» միջազգային ստանդարտների կարևորությունը՝ անդրադառնալով նաև այն փաստին, որ այս գրավոր պարտավորությունը հաճախ չի կատարվում ուսումնասիրված երկրներում:

Եվ վերջապես, սակայն ոչ վերջին հերթին, Նորվեգիայի արտաքին գործերի նախարարության ֆինանսական աջակցությամբ Եվրոպայի խորհուրդն իրականացնում է «Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների կիրառման նվազեցումը՝ Եվրոպական ստանդարտների համաձայն» ծրագիրը, որի շրջանակներում էլ մշակվել է սույն գեկույցը:

Չնայած ապագա պրոբացիոն ծառայության «նկարագրի» վերաբերյալ քաղաքականություն մշակողների և քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների կարծիքների միջև որոշ տարբերություններին, Հայաստանի Հանրապետությունում պրոբացիոն ծառայության ստեղծման գաղափարի հանդեպ հստակ դրական վերաբերմունքն ակնհայտ է: Որոշ հարցվածների կարծիքով՝ կա վտանգ, որ այս նպատակը կարող է պարզապես մնալ թղթի վրա և առաջիկա տարիների ընթացքում իրականություն չդառնալ: Պրոբացիոն ծառայության ձևավորման հետ կապված հետագա քայլերի մասին պետական մարմինների որոշ ծրագրեր այդ մարմինների ներքին օգտագործման համար են, սակայն պրոբացիոն ծառայության հայեցակարգն ինքնին ողջ հասարակության և քաղաքացիների շահերից բխող խնդիր է: Խորհրդարանի անդամները պետք է իրազեկված լինեն այս ոլորտում իրականացվելիք գործողությունների մասին: Գործերի ընթացքը չընդհատելու և քաղաքականության և գաղափարախոսության հետ կապված հարցերում առաջ շարժվելու համար անհրաժեշտ է հետևողականորեն ձեռնարկել այլ միջոցներ ևս, որոնց մասին խոսվում է հետևյալ առաջարկություններում:

⁵⁷ http://apps.americanbar.org/rol/publications/armenia_dpat_final_04_2010_english.pdf էջ 2

⁵⁸ Հունգարիայի հելսինկյան կոմիտե, *Մինչդատական կալանքի համակարգի բարեփոխումների խթանումը Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և նախկին Խորհրդային Միության տարածաշրջանի երկրներում*, 2013թ.

5.1.2. Առաջարկություններ

Իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրում սահմանված ռազմավարական նպատակների իրագործման նպատակով Արդարադատության նախարարությանն առաջարկվում է մշակել պրոբացիոն ծառայության ստեղծման համակողմանի գործողությունների ծրագիր: Այդ գործողությունների ծրագիրը պետք է մշակվի Արդարադատության նախարարության կողմից և քննարկվի այդ գործընթացում ներգրավված բոլոր շահառուների հետ. ոստիկանություն, դատախազություն, դատավորներ, փաստաբաններ, քրեակատարողական ծառայություն, ԱՊԿԲ, տարբեր նախարարություններ, ՀԿ-ներ, դոնորներ՝ պրոբացիոն ծառայության հանդեպ հոգածության զգացողություն ձևավորելու նպատակով:

Խորհուրդ է տրվում ազդեցության գնահատում նախաձեռնել: Այն պետք է նախապատրաստվի ՊԾ ստեղծման գործողությունների ծրագրի հետ միաժամանակ՝ պարզելու համար ակնկալվող ազդեցությունը՝ օրենսդրության, մարդկային, վարչական և ֆինանսական ռեսուրսների առումով: Այս բոլոր գործողությունները մշակելիս հարկավոր է հաշվի առնել առկա դրամական միջոցները և պարզել ֆինանսավորման աղբյուրները (պետական բյուջե կամ դոնորական միջոցներ): Ազդեցության գնահատման հետևողականությունն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է ստանալ ՀՀ ֆինանսների նախարարության և համապատասխան դոնորների հավանությունը:

Արդարադատության նախարարությանը խորհուրդ է տրվում քննարկել Համակարգող խորհուրդ ձևավորելու նպատակահարմարությունը, որում ներգրավված կլինեն 1-ին կետում նշված գործողությունների ծրագրի իրականացման համար պատասխանատու պաշտոնատար անձինք: Անհրաժեշտ կլինի եռամսյակային հանդիպումներ կազմակերպել՝ վերոհիշյալ գործողությունների ծրագրի իրականացման արդյունքում արձանագրված հաջողությունները գնահատելու նպատակով:

Գնահատման ցուցիչներ.

- ՊԾ ստեղծման գործողությունների ծրագիրը մշակված է.
- Օրենսդրության, մարդկային, վարչական և ֆինանսական ռեսուրսների առումով գործընթացի ազդեցությունը գնահատված է:

Միջազգային լավագույն փորձը

Շատ եվրոպական երկրներ, պրոբացիոն ծառայության ստեղծման ընթացքում ընդունել են քաղաքական բնույթի փաստաթղթեր՝ ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների իրականացման հարցում կառավարությունների և (կամ) խորհրդարանների աջակցությունն արտահայտելու նպատակով: Կարող ենք դրա երեք օրինակ վերլուծել: Մեկը նորվեգական մոտեցումն է⁵⁹, որի շրջանակներում 2008 թվականին ընդունվեցին պաշտոնական պարզաբանումներ այնպիսի սկզբունքների որդեգրման նպատակով, ինչպիսիք են՝ ուղղիչ գործունեության ընթացքում *վերահստեգրման երաշխավորումը* և *անձի վարքագծի կարգավորումը*: Հիշատակության արժանի է նաև ԱՄՆ փորձը⁶⁰՝ իրավախախտներին բանտերից դեպի հասարակություն բարեհաջող ուղղորդումն ապահովելու ուղղությամբ, որի

⁵⁹http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Summary%20information%20on%20Norway.pdf

⁶⁰ https://www.bja.gov/ProgramDetails.aspx?Program_ID=90

նպատակով 2008 թվականին ընդունվել է Երկրորդ հնարավորություն ընձեռելու մասին օրենքը և որը կարող է կրկնահանգավորության դեմ պայքարին ռազմավարական մոտեցում ցուցաբերելու օրինակ հանդիսանալ, և, վերջապես, Իռլանդիայում վերջերս՝ 2013թ. մայիսին Իռլանդիայի բանտային և Պրոբացիոն ծառայությունների կողմից համատեղ հրապարակված քաղաքական փաստաթուղթը՝ 2013-2015թթ. ռազմավարական ծրագիրը՝ համայնքի ներսում այլ շահառուների հետ համատեղ ծառայություններ մատուցելու միջգերատեսչական ծրագիր մշակելու վերաբերյալ⁶¹:

5.2. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐ

5.2.1. Ներկա իրադրությունը և առաջարկություններ

Հայաստանի անկախությունից հետո իրականացված առաջին օրենսդրական բարեփոխումների արդյունքում մշակվեցին նոր օրենսգրքեր: ՔԴՕ-ն ուժի մեջ է մտել 1999, իսկ ՔՕ-ը՝ 2003 թվականին: Իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրով նախատեսված են այլ նշանակալի բարեփոխումներ ևս: Նախատեսված է, որ 2013թ. վերջին կամ 2014թ. սկզբին կընդունվի նոր ՔԴՕ-ը⁶², իսկ 2015թ. վերջին նոր ՔՕ նախագիծը Կառավարության կողմից կուղարկվի ՀՀ Ազգային ժողովի ընդունմանը⁶³:

Առաջիկա բաժնում կքննարկենք, թե Հայաստանի Քրեական և Քրեական դատավարության օրենսգրքերը որքանով են բարենպաստ՝ պրոբացիոն ծառայության գործառույթների իրականացման առումով:

Նկատի ունենալով Եվրոպական պրոբացիոն կանոնների մասին Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec (2010) 1 հանձնարարականը (այսուհետ՝ ԵԽ պրոբացիոն կանոններ)՝ կարող ենք առանձնացնել պրոբացիոն գործունեության հիմնական գործառույթները⁶⁴.

- 5.2.1.1. Դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացություններ⁶⁵
- 5.2.1.2. Խորհրդատվական բնույթի այլ եզրակացություններ
- 5.2.1.3. Համայնքային ծառայություն
- 5.2.1.4. Վերահսկողական միջոցառումներ
- 5.2.1.5. Աշխատանք իրավախախտի ընտանիքի հետ
- 5.2.1.6. Էլեկտրոնային մոնիթորինգ
- 5.2.1.7. Նախապատրաստում ազատմանը

⁶¹ <http://www.justice.ie>

⁶² Ըստ հարցվածի տրամադրած տեղեկությունների.

⁶³ ՀՀ Նախագահի 2012 թվականի հունիսի 30-ի ՆԿ-96-Ա կարգադրության հավելված 2. ՀՀ իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրից բխող միջոցառումների ցանկ, նպատակ-խնդիր թիվ 2.1.

⁶⁴ Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)1 հանձնարարականը անդամ երկրներին՝ Եվրոպայի խորհրդի պրոբացիոն կանոնների վերաբերյալ, մաս IV.

⁶⁵ «Դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացություններ» եզրույթը զեկույցի այս մասում կիրառվում է և՛ մինչդատական եզրակացությունների, և՛ դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացությունների իմաստով՝ ինչպես սահմանված է ԵԽ պրոբացիոն կանոնների թիվ 42 կանոնով.

5.2.1.8. Խնամք ազատ արձակվելուց հետո

Հայաստանյան օրենսդրությունում կան դրույթներ, որոնք, նորարարական մտածողության պարագայում կարող են ապահովել պրոբացիոն գործունեության իրականացումն անգամ ներկայիս օրենսդրության պայմաններում: Վերը նշված ութ գործառույթներից յուրաքանչյուրի վերաբերյալ ստորև ներկայացված են առաջարկություններ:

5.2.1.1. Դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացություններ

42-րդ կանոնը սահմանում է հետևյալը⁶⁶.

«...պրոբացիոն գործակալությունները կարող են դատավճռի կայացմանը նախորդող գեկուցազրեր պատրաստել այս կամ այն ենթադրյալ իրավախախտի վերաբերյալ՝ քրեական հետապնդում իրականացնելու կամ նշանակվելիք առավել նպատակահարմար պատիժների կամ այլ միջոցների որոշման հարցում դատական մարմիններին անհրաժեշտության դեպքում օժանդակելու նպատակով...»:

Ամբաստանյալի նկատմամբ պատիժ նշանակելուց առաջ մասնագիտացված գերատեսչության կողմից համապատասխան եզրակացություն կազմելու անհրաժեշտության մասին Քրեական օրենսգրքում հստակ չի հիշատակվում, սակայն 61-րդ հոդվածի 2-րդ մասն այդ առումով որոշակի ճկունության տեղ թողնում է.

*«Պատժի տեսակը և չափը որոշվում են հանցագործության՝ հանրության համար վտանգավորության աստիճանով և բնույթով, **հանցավորի անձը բնութագրող տվյալներով, այդ թվում՝ պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանքներով**»:*

Հայաստանյան պետական մարմինների ներկայացուցիչներից ստացված տեղեկությունների համաձայն, նախատեսվում է, որ քրեական օրենսգիրքը կվերանայվի և 61-րդ հոդվածի 2-րդ մասի կարգավորման շրջանակը կընդլայնվի, ինչը հնարավորություն կընձեռի իրավասու մարմնից, ասենք՝ Պրոբացիոն ծառայությունից եզրակացություն պահանջել:

Իհարկե, հիմնական հարցը մնում է այն, թե որ ինստիտուտներն են նման ծառայություն մատուցելու, և այն, թե որքանով է ԱՊԿԲ-ը համապատասխանում այդ գործառույթներին և թե ինչ նոր կառույց պետք է ձևավորվի:

Այս հարցերի հնարավոր պատասխաններն ու տարբերակները ներկայացված են 5.4 (Վերապատրաստում և կարողությունների զարգացում) ենթագլխում ներկայացված առաջարկություններում:

Առաջարկություններ

Նախքան քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելը և այդ փոփոխություններն ուժի մեջ մտնելը մասնագիտացված մարմնից որոշակի տեղեկատվություն պահանջելու (ստանալու) հնարավորության մասին դատարաններին իրազեկելու նպատակով հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում քննարկել որոշակի թվով փորձնական կենտրոններ ստեղծելու նպատակահարմարությունը, որտեղ ԱՊԿԲ և ՀԿ ներկայացուցիչներից կազմված խառը մասնագիտական խմբերը կարող են պատասխանել

⁶⁶ Ibidem

դատարանների հարցումներին: Այդ խմբերի գործողությունները կարող են կարգավորվել նախարարի հրամանով, որպեսզի ապահովեն դատարանների համար ՔՕ 61-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված **հանցավորի անձը բնութագրող տվյալներ** հավաքելու մասին իրավական դրույթների պահանջների կատարումը:

Օրինակներ լավագույն միջազգային փորձից

Նոր գործելաձևի շրջանակներում Ռումինիայում փորձական կենտրոնների ստեղծումը հաջողված էր և հանգեցրել է համապետական պրոբացիոն ծառայության ստեղծման: Այս մոտեցումն արդիական է նույնիսկ այսօր՝ պրոբացիոն գործունեության ընթացքում նոր մոտեցումներ փորձարկելու առումով:

5.2.1.2. Խորհրդատվական բնույթի այլ եզրակացություններ

Կանոն 45⁶⁷.

«Պրոբացիոն գործակալությունները, կախված ներպետական իրավական համակարգից, կարող են կազմել զեկուցագրեր, որոնք իրավասու մարմիններին անհրաժեշտ են որոշում կայացնելու համար: Դրանք պետք է խորհրդատվություն ներառեն հետևյալի մասին. ա. իրավախախտին ազատ արձակելու նպատակահարմարությունը, բ. ցանկացած հատուկ պայման, որ կարող է ներառվել իրավախախտին ազատ արձակելու որոշման մեջ, գ. իրավախախտին ազատ արձակման նախապատրաստելու համար անհրաժեշտ ցանկացած այլ միջամտություն»:

Պատժի կատարումը հետաձգելու և պատժից ազատելու ընթացակարգի վերաբերյալ ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի (ՔԿՕ) 117-րդ հոդվածը վերլուծելիս կարող են նկատել, որ համաձայն 5-րդ մասի՝

*«... ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների կատարման ստորաբաժանումը միջնորդություն է ներկայացնում դատարան՝ պատժի չկրած մասից դատապարտյալին ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու կամ դատավճռով նշանակված պատիժը կատարելու մասին՝ **հաշվի առնելով դատապարտյալի վարքագիծը, կատարած հանցանքի բնույթն ու հասարակական վտանգավորության աստիճանը, երեխայի դաստիարակության նկատմամբ վերաբերմունքը և պատժի չկրած ժամկետը»:***

Մյուս կողմից, 1561 որոշման դրույթները չեն պարունակում դրույթներ իրավախախտում կատարած անձի բնութագրի, վարքագծի կամ իրավիճակի վերաբերյալ ԱՊԿԲ կողմից տեղեկատվություն հավաքելու պարտականության մասին:

Միննույն ժամանակ, հարցվածներից ումանց կարծիքով, արդարադատության համակարգի գործող մասնագետների շրջանում թե՛ ընդհանուր և ընթացում պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման ընթացակարգի, հատկապես՝ այս կամ այն դատապարտյալի վերաբերյալ որոշում կայացնելու չափորոշիչների բացակայության շուրջ:

Առաջարկություններ

⁶⁷ Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)1 հանձնարարականը անդամ երկրներին՝ Եվրոպայի խորհրդի պրոբացիոն կանոնների վերաբերյալ, մաս IV.

Պայմանական վաղաժամկետ ազատման գործընթացի շղթայում ներգրավված անձանց գործունեությանը նպաստելու համար օբյեկտիվ չափորոշիչներ մշակելուց բացի, հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում քննարկել իրավախախտների բնութագրի և նրանց ազատվելու հեռանկարների մասին տեղեկատվություն հավաքելու հնարավորության մասով Քրեակատարողական և Քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու նպատակահարմարությունը: Նախքան ՊՕ ստեղծումն այս գործընթացը կարող է փորձարկվել վերը հիշատակված խառը խմբերի միջոցով:

Գնահատման ցուցիչ

- ՔԿՕ և ՔՕ փոփոխությունների արդյունքում իրավախախտների բնութագրի և նրանց ազատվելու հեռանկարների մասին տեղեկատվություն հավաքելը հնարավոր է դարձել:

5.2.1.3. Համայնքային ծառայություն

Կանոն 47⁶⁸

«Համայնքային ծառայությունը համայնքային պատիժ կամ միջոց է, որը ներառում է ի շահ համայնքի կամ իրավախախտի կողմից պատճառված վնասն իրապես կամ խորհրդանշական կերպով հարթելու նպատակով իրականացվող չվարձատրվող աշխատանքի կազմակերպումը և վերահսկողությունը: Համայնքային ծառայությունը չպետք է խարանող բնույթ ունենա, իսկ պրոբացիոն գործակալությունները պետք է սահմանեն և կիրառեն այնպիսի աշխատանքներ, որոնք կնպաստեն իրավախախտների մոտ հմտությունների ձևավորմանը և նրանց սոցիալական ներառմանը»:

Քրեական օրենսգրքից կարող ենք հիշատակել 49-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, որը վերաբերում է *հանրային աշխատանքներին*, որը մասնագիտական գրականության մեջ հիշատակվում է որպես հանրային ծառայություն: ՔՕ 54-րդ հոդվածը հանրային աշխատանքները բնութագրում է հետևյալ կերպ.

«Հանրային աշխատանքները դատարանի կողմից նշանակված, իրավասու մարմնի կողմից որոշված վայրում չվարձատրվող, դատապարտյալի կողմից հանրության համար օգտակար աշխատանքների կատարումն է»:

«ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչության այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժնի տարածքային մարմինների գործունեության կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2006թ. հոկտեմբերի 26-ի թիվ 1561-Ն որոշման (այսուհետ՝ 1561 որոշում) 4-րդ մասում մանրամասնում է պատժի կատարման գործընթացը: Կարող ենք նկատել, որ ընդհանուր միջազգային դրույթների⁶⁹ և ներպետական օրենսդրության մեջ առկա է տեսական ներդաշնակություն, սակայն ՔՕ և ներպետական այլ իրավական ակտերի և 51-րդ կանոնի⁷⁰ միջև էական անհամապատասխանություններ կան:

⁶⁸ Ibidem

⁶⁹ Ibidem

⁷⁰ Պրոբացիոն մարմինները պետք է մշակեն համայնքային ծառայությունն իրականացնելու մեխանիզմներ, որոնք **հանցանքը կատարած անձանց տարբեր հմտություններին ու բազմապիսի կարիքներին** համապատասխանող տարբեր միջոցառումներ կնախատեսեն: Մասնավորապես, պետք է

Առաջարկություններ

Հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում քննարկել 1561 որոշումը վերանայելու կամ «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծում հետևյալ գործոնների վերաբերյալ առավել ընդգրկուն դրույթներ նախատեսելու հնարավորությունը. կատարված հանցանքը, հանցանքը կատարած անձի բնութագիրը, վերջինիս գնահատումը, ազատությունից զրկելու հետ չկապված այլ միջոցառումների հնարավորությունը, հանրային աշխատանքները կատարելու վայրերը:

Գնահատման ցուցիչ

- Քրեական վարքագծի վրա պրոբացիոն ծառայության մասնագիտացված ներգործության մասին դրույթները ներառված են «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծում:

Օրինակներ լավագույն միջազգային փորձից

Նիդերլանդների պրոբացիոն ծառայությունն իր գործունեության ընթացքում կանոնակարգված մոտեցում է ցուցաբերում «ախտորոշման» և խորհրդատվության, ինչպես նաև ներգործության կանոնակարգված մոտեցումներ՝ իրավախախտի վարքագծի տարաբնույթ դրսևորումների նկատմամբ. կախվածություն, ագրեսիա, տնանկություն և քրեաբանական այլ գործոններ: Համայնքային ծառայության մասին ծավալուն տեղեկատվություն է արտացոլված Նիդերլանդների պրոբացիոն ծառայության մասին վիճակագրությունում, և պատժի այս տեսակի իրականացումը կազմակերպվում է՝ ելնելով հանցագործությունը կատարած անձանց բնութագրող հատկանիշներից⁷¹:

5.2.1.4. Վերահսկողական միջոցառումներ

Կանոն 53

«Ներպետական օրենսդրությանը համապատասխան, պրոբացիոն գործակալությունները կարող են վերահսկողությունն իրականացնել մինչև դատաքննությունը, դրա ընթացքում և դրանից հետո. այդպիսի վերահսկողությունը կարող է ներառել դատաքննության ընթացքում պայմանական ազատման դեպքում իրականացվող վերահսկողությունը, գրավը, քրեական պատասխանատվությունից պայմանական ազատելը, պայմանական դատապարտումը կամ պատժի կատարման հետաձգումը և վաղաժամկետ ազատումը»:

... և

Կանոն 55

«Վերահսկողությունը պետք է դիտվի ոչ միայն որպես բացառապես հսկիչ գործառնություն, այլև որպես իրավախախտներին խորհրդատվություն տրամադրելու, օժանդակություն ցուցաբերելու և նրանց շահագրգռելու միջոց: Համապատասխան դեպքերում այն պետք է համակցված լինի պրոբացիոն կամ այլ գործակալությունների կողմից իրականացվող միջամտությունների հետ, ինչպիսիք են՝ վերապատրաստումը, հմտությունների կատարելագործումը, աշխատանք գտնելու հնարավորությունները և բուժումը»:

պատշաճ աշխատանք լինի հանցանք կատարած կանանց, հաշմանդամություն ունեցող, անչափահաս և տարեց անձանց համար:

⁷¹ http://www.ceprobation.org/uploaded_files/Netherlands_The.pdf

Հայաստանի գործող օրենսդրությամբ սահմանված է պատիժը պայմանական չկիրառելու կամ պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու հնարավորություն⁷², և ԱՊԿԲ-ն հսկողություն է իրականացնում այդ անձանց նկատմամբ: Որոշակի հսկողություն նախատեսված է նաև տուգանքի, որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու և որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելու պարագայում, հղի կամ մինչև 3 տարեկան երեխա ունեցող կանանց նկատմամբ: Սակայն նման պատիժները չեն բխում 53-րդ և 55-րդ կանոնների ոգուց: Այս երեք տեսակ պատիժների դեպքում հսկողությունն ավելի շուտ վարչական նպատակներ է հետապնդում, մինչդեռ տեսության մեջ այս կամ այն միջոցի նկատմամբ հսկողության նպատակը պետք է կրկնահանգավորության նվազեցումը լինի:

Պրոբացիոն ծառայության իրավասության ներքո գտնվող համայնքային պատիժների և այլ միջոցների նպատակը պետք է լինի իրավակարգի պահպանման միջոցով հանրության պաշտպանության, նոր հանցագործությունների կանխման և մեկ կամ մի քանի հանցագործություն կատարած անձանց հասարակությունում պահելու անհրաժեշտության միջև հավասարակշռության ապահովումը, որի արդյունքում կիրառործվի Եվրոպական պրոբացիոն կանոնների թիվ 1 հիմնական սկզբունքը.

«Պրոբացիոն գործակալությունները պետք է նպատակ ունենան իրավախախտների հետ դրական փոխհարաբերություններ հաստատելու միջոցով նվազեցնելու կրկնահանգավորությունը՝ նրանց նկատմամբ վերահսկողություն (ըստ անհրաժեշտության՝ նաև հսկողություն) սահմանելու, նրանց ուղղորդելու և օժանդակելու, ինչպես նաև նրանց բարեհաջող սոցիալական ներառումը խթանելու նպատակով»⁷³:

Առաջարկություններ

Հատկապես հիմա, երբ մեկնարկել է «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի ընդունման գործընթացը, հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում քննարկել ԱՊԿԲ կամ նոր ստեղծվելիք պրոբացիոն ծառայության գործառնություններում հանցանքը կատարած անձանց վերականգնման բաղադրիչին կարևոր տեղ հատկացնելու հնարավորությունը: Այն պատիժների կատարումը, որոնք ավելի շուտ վարչական գործողություններ, քան քրեական վարքագիծն ուղղելու նպատակ են ենթադրում (ասենք՝ տուգանքը), կարող է հանձնարարվել այլ գերատեսչությունների, ինչպիսիք են՝ ոստիկանությունը կամ բռնազանձումներով զբաղվող մարմինները:

Գնահատման ցուցիչ

- «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծի դրույթներում հստակ սահմանված են քրեական վարքագծի վրա ներգործելու՝ պրոբացիոն ծառայության պարտականությունը՝ որպես մասնագիտացված մարմին:

Համայնքային պատիժների շուրջ քննարկումն ավելի ծավալելու դեպքում կարող ենք մատնանշել Հայաստանի օրենսդրության որոշ արդիական դրույթներ՝ կապված

⁷² ՀՀ քրեական օրենսգիրք, 70-րդ և 76-րդ հոդվածներ.

⁷³ Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)1 հանձնարարականը անդամ երկրներին՝ Եվրոպայի խորհրդի պրոբացիոն կանոնների վերաբերյալ, մաս I.

անչափահաս իրավախախտների հետ, որոնք շատ ավելի առաջադեմ են, քան չափահասների վերաբերյալ դրույթները (ՔՕ 91 հոդված, 2-րդ մասի 2-րդ և 4-րդ կետեր):

«Քրեական պատասխանատվությունից ազատելը՝ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելով

1. Առաջին անգամ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք կատարած անչափահասը դատարանի կողմից կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, եթե դատարանը գտնի, որ նրա ուղղվելը հնարավոր է դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառմամբ:

2. Անչափահասի նկատմամբ դատարանը կարող է նշանակել դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի հետևյալ միջոցները.

...

2) ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց կամ տեղական ինքնակառավարման կամ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմնի հսկողությանը հանձնելն առավելագույնը վեց ամիս ժամկետով.

...

4) ժամանցի ազատության սահմանափակումը և վարքագծի նկատմամբ հատուկ պահանջների սահմանումն առավելագույնը վեց ամիս ժամկետով»:

Նույն հոդվածի երկրորդ մասի 3-րդ կետը պարունակում է վերականգնողական արդարադատության որոշ տարրեր՝ դատարանի սահմանած ժամկետում պատճառված վնասը հարթելու պարտականություն դնելու ձևով:

Ինչպես կարող ենք նկատել, ներպետական օրենսդրությունն անչափահասների ու չափահասների նկատմամբ պատիժների ու համայնքային միջոցների կիրառման զանազան հնարավորություններ նախատեսում է: Այս առումով խնդիրը կախված է ոչ այնքան իրավական կարգավորման, որքան դրանց իրականացման հետ կապված թերություններով:

Առաջարկություններ

Հաշվի առնելով գործող իրավական դրույթները, նախքան քրեական ոլորտի օրենսգրքերի վերանայումը և «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի ընդունումը, հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում վերլուծել իրավական փաստաթղթերը և մշակել արդեն իսկ առկա համայնքային միջոցների առավել արդյունավետ իրականացման միջոցառումներ:

Այս առաջարկությունը պետք է վերլուծվի նախորդ առաջարկության հետ սերտ համակցությամբ:

Գնահատման ցուցիչ

- Արդարադատության նախարարությունն ուղղորդում է համայնքային միջոցների իրականացումը.

5.2.1.5. Աշխատանք իրավախախտի ընտանիքի հետ

Կանոն 56⁷⁴

«Համապատասխան դեպքերում, ներպետական օրենսդրությանը համապատասխան, պրոբացիոն գործակալություններն ուղղակիորեն կամ գործընկեր այլ գերատեսչությունների միջոցով պետք է աջակցություն, խորհրդատվություն և տեղեկատվություն առաջարկեն իրավախախտների ընտանիքներին:»

Ներպետական օրենսդրությունն առանձին դրույթներ չի նախատեսում հանցանքը կատարած անձի ընտանիքի հետ տարվելիք հատուկ աշխատանքների մասին:

Առաջարկություններ

Հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում պրոբացիոն ծառայության վերաբերյալ նոր օրենսդրությունում հատուկ դրույթներ նախատեսել պրոբացիոն ծառայության կողմից անչափահասների հետ աշխատելու դեպքում վերջիններիս ընտանիքներին ներգրավելու մասին: Միջոցառումներն իրականացնելիս անհրաժեշտ է պահպանել կապն անչափահասի, նրա ընտանիքի և համայնքի, անչափահասի անձնական ազատ զարգացման միջև և ամրապնդել այդ կապը, ինչպես նաև ապահովել նրա ներգրավվածությունն ընթացիկ ծրագրերում՝ պատասխանատվության զգացում և այլոց ազատությունների ու իրավունքների հանդեպ հարգանք ձևավորելու նպատակով:

Գնահատման ցուցիչներ

- «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծում սահմանվել են դրույթներ անչափահասների նկատմամբ պատիժներ իրականացնելու ընթացքում վերջիններիս ընտանիքներին ներգրավելու վերաբերյալ դրույթներ:

Օրինակներ լավագույն միջազգային փորձից

Անչափահասների հետ կապված դեպքերի կապակցությամբ հայաստանյան իշխանությունների ուշադրությունը կհրավիրենք երկու օրինակների վրա.

Իռլանդական մոտեցումը⁷⁵ հիմնված է վերականգնողական արդարադատության սկզբունքների վրա, երբ երիտասարդ իրավախախտների ընտանիքները խորհրդակցությունների միջոցով ներգրավվում են պատժի կատարման գործընթացին՝ տուժողի հանդեպ պատասխանատվության զգացում ձևավորելու և հետագա քրեական արարքներից խուսափելու հարցում իրավախախտին աջակցելու նպատակով:

Ֆրանսիական մոտեցումը⁷⁶ ենթադրում է անչափահասի տեղավորում աջակցող ընտանիքում (*famille d'accueil*), որի նպատակն է՝ Երիտասարդների դատական պաշտպանության ծառայության (Protection Judiciaire de la Jeunesse) հսկողության ներքո նպաստել երիտասարդի վերականգնման գործընթացին⁷⁷:

⁷⁴ Ibidem

⁷⁵ <http://www.probatation.ie/pws/websitepublishingdec09.nsf/Content/Facilitation+of+Family+Conferences>

⁷⁶ <http://www.justice.gouv.fr/justice-des-mineurs-10042>

⁷⁷ Ֆրանսիայի արդարադատության նախարարության մասնագիտացված ծառայություն, որն աշխատանք է տանում անչափահասների հետ՝ քրեական և քաղաքացիական գործերով.

5.2.1.6. Էլեկտրոնային մոնիթորինգ

Կանոն 57⁷⁸

«Այն դեպքերում, երբ պրոբացիոն վերահսկողության շրջանակներում կիրառվում է էլեկտրոնային մոնիթորինգը, այն պետք է համակցված լինի վերականգնման և կրկնահանգավորության կանխման տարրեր պարունակող միջամտությունների հետ»:

Ներկայիս ներպետական օրենսդրությունը չի սահմանում քրեական գործով վարույթի որևէ փուլում (մինչդատական վարույթում, որպես այլընտրանքային պատիժ կամ որպես այդ պատժի բաղադրիչ) էլեկտրոնային մոնիթորինգ (ԷՄ) իրականացնելու հնարավորությունը: Սակայն այս հարցում մեծ են իրավապահ համակարգի, դատավորների և քաղաքացիական հասարակության⁷⁹ ակնկալիքներն առ այն, որ ԷՄ-ը կարող է կամ մինչդատական կալանքի այլընտրանք հանդիսանալ, կամ այլընտրանքային պատժի հետ գուգակցված պարտավորություն:

Առաջարկություններ

Հայաստանում իրականացվող օրենսդրական բարեփոխումների և էլեկտրոնային մոնիթորինգը պրոբացիոն ծառայության կողմից համայնքային պատիժների և այլ միջոցների իրականացման ընթացքում կիրառելու հնարավորության համատեքստում խորհուրդ է տրվում տեխնոլոգիական այս մոտեցումը լրացնել խորհրդատվական ծառայություններով, որպեսզի մոնիթորինգի ենթարկվող անձն ընկալի ԷՄ սարքեր կրելու պատճառներն ու հետևանքները:

Պրոբացիոն ծառայության գործունեության ընթացքում ԷՄ-ն օգտագործելու և դրանից բխող այլ դեպքերում անհրաժեշտ է առաջնորդվել էթիկայի ստանդարտներով՝ ԷՄ ենթարկվող դատապարտյալի անձնական կյանքի գաղտնիության իրավունքի խախտումներից խուսափելու նկատառումներով: Հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում հաշվի առնել Էլեկտրոնային մոնիթորինգի մասին Եվրոպայի խորհրդի նոր հանձնարարականը⁸⁰, որը ներկայումս մշակվում է Հանցավորության հարցերով Եվրոպական կոմիտեի Քրեաբանական հետազոտությունների խորհրդի կողմից, և որն ակնկալվում է ընդունել մինչև ընթացիկ տարվա ավարտը:

Գնահատման ցուցիչ

- Պրոբացիոն ծառայության գործունեության ընթացքում ԷՄ-ն օգտագործելու վերաբերյալ մասին փաստաթուղթը մշակված է:

⁷⁸ Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)1 հանձնարարականը անդամ երկրներին՝ Եվրոպայի խորհրդի պրոբացիոն կանոնների վերաբերյալ, մաս I.

⁷⁹ ԵԱՀԿ, «Հայաստանի Հանրապետությունում պրոբացիայի ծառայության ստեղծման խնդիրներն ու առանձնահատկությունները» հետազոտություն. Հետազոտությունն իրականացրել է «Սոցիալական արդարություն» հայաստանյան ՀԿ-ն, Երևան.

⁸⁰ Էլեկտրոնային մոնիթորինգի մասին հանձնարարականի նախագիծ, տես՝ http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Documents_en.asp

5.2.1.7. Նախապատրաստում ազատմանը և 5.2.1.8 Խնամք ազատվելուց հետո

Կանոն 59⁸¹

«Այն դեպքերում, երբ իրավախախտների նկատմամբ ազատվելուց հետո վերահսկողության իրականացումը դրված է պրոբացիոն գործակալությունների վրա, նրանք պետք է համագործակցեն բանտային իշխանությունների, իրավախախտների, նրանց ընտանիքի և համայնքի հետ՝ նրանց ազատումը և հասարակությունում վերաինտեգրումը նախապատրաստելու նպատակով: Նրանք պետք է կապեր հաստատեն բանտում գործող իրավասու ծառայությունների հետ՝ ազատվելուց հետո նրանց սոցիալական ինտեգրմանը և զբաղվածությանն աջակցելու նպատակով»:

Ներկայիս օրենսդրությունում հազվադեպ կարելի է հանդիպել դրույթների՝ դատապարտյալներին ազատման նախապատրաստելու նպատակով քրեակատարողական ծառայության և այլ մարմինների համագործակցության վերաբերյալ: Իրավական թույլ կարգավորվածությունն արտացոլված է նաև միննույն գերատեսչության երկու ստորաբաժանումների՝ Քրեակատարողական վարչության ԱՊԿԲ-ի և Իրավական, հոգեբանական և սոցիալական հարցերի բաժնի միջև:

ՔԿՕ 121-րդ և 122-րդ հոդվածների վերլուծությունից կարելի է եզրակացնել, որ հանրային հաստատությունների աջակցությունը ենթադրվում է միայն պատժի ժամկետը կրելուց հետո կամ պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատված անձանց նկատմամբ: Պայմանական վաղաժամկետ ազատման հետ կապված միջոցառումների առումով⁸² ևս կարելի է ասել, որ տարբեր հաստատությունների ներկայացուցիչների (ԱՊԿԲ, Իրավական, հոգեբանական և սոցիալական հարցերի բաժին) և դատապարտյալին ազատվելուց հետո ընդունող համայնքի միջև գործնական կապերին նպաստող դրույթները բացակայում են:

Առաջարկություններ

Դատապարտյալների ազատ արձակման և համայնքներում վերաինտեգրման հարցերի շուրջ վերապատրաստումները խթանելու նպատակով հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում իրավական փաստաթղթերում հստակ դրույթներ նախատեսել քրեակատարողական հիմնարկների վարչակազմի և ԱՊԿԲ-ի կամ ապագա պրոբացիոն ծառայության, ինչպես նաև համայնքի այլ հաստատությունների միջև 61-րդ կանոնով նախատեսված պայմանական վաղաժամկետ ազատման հետ կապված հարցերի շուրջ տեղեկատվության փոխանակման և փոխադարձ օգնության վերաբերյալ⁸³: Նոր օրենսդրությունը պայմանական վաղաժամկետ ազատման պահանջները լիարժեք պահպանելու դեպքում դատապարտյալներին պետք է նաև հնարավորություն ընձեռի իրենց խնդրանքով ընդգրկվելու ազատվելուց հետո խնամքի հետ կապված ծրագրերում:

Գնահատման ցուցիչ

⁸¹ Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)1 հանձնարարականը անդամ երկրներին՝ Եվրոպայի խորհրդի պրոբացիոն կանոնների վերաբերյալ, մաս I.

⁸² 1561-Ն որոշում, մաս 5 և մաս 6.

⁸³ Պայմանական վաղաժամկետ ազատվելուց հետո իրականացվող հսկողության նպատակն ազատվելուն նախապատրաստվելու հետ կապված այնպիսի կարիքներին արձագանքելն է, ինչպիսիք են՝ զբաղվածությունը, բնակարանային ապահովվածությունը, կրթությունը, վաղաժամկետ ազատման պայմանների պահպանումը՝ կրկնահանգավորության և լուրջ վնաս պատճառելու ռիսկերը նվազեցնելու նպատակով:

- Միջգերատեսչական համագործակցության մեխանիզմի ստեղծումը նախատեսված է «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծով:

Օրինակներ լավագույն միջազգային փորձից

Ազատմանը նախապատրաստելու կապակցությամբ որպես օրինակ կարող է դիտարկվել Շվեդիայի պրոբացիոն ծառայությունը՝ որպես միջամտության այնպիսի մոդել, որի պարագայում միջամտություններն իրականացվում են՝ հաշվի առնելով ազատվող անձի հետագա ծրագրերի վերաբերյալ քրեակատարողական հիմնարկի տրամադրած տեղեկատվությունը, իսկ բանտից համայնք անցումը կատարվում է ռիսկերը հաշվի առնելու սկզբունքի շրջանակներում⁸⁴:

Որպես իրավական բարեփոխումների մասին սույն ենթագլխի ամփոփում, կարող ենք եզրակացնել, որ գործող ներպետական օրենսդրությունում մի շարք դրույթներ կան, որոնք համահունչ են Եվրոպական բանտային կանոններում ամրագրված սկզբունքներին: Բնականաբար, կան տարբեր բնագավառներ, որոնք բարելավումների կարիք ունեն, սակայն հարկավոր է նաև ընդգծել, որ օրենսդրության մակարդակով նույնիսկ կարճ ժամկետում պրոբացիոն ծառայություն ստեղծելու համար բավականաչափ հող կա:

Ներկայիս իրավական համատեքստում, եթե հայաստանյան իշխանությունները որոշեն նախքան օրենսդրական բարեփոխումները, այդ թվում՝ մինչև «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի ընդունումը և պրոբացիոն ծառայության փաստացի հիմնումը, պրոբացիոն գործունեության որոշակի տարրեր փորձարկել, փորձնական ստորաբաժանումների վրա կարող են դրվել հետևյալ գործառույթները.

ա) Գնահատողական եզրակացությունների կազմում. այդ եզրակացությունների բովանդակությունը կարող է հաստատվել Նախարարի հրամանով՝ նկատի ունենալով այդ գործունեության փորձարարական բնույթը,

բ) Վաղաժամկետ ազատման հարցերով հանձնաժողովների համար որոշակի կողմնորոշիչ գեկույցների մշակումը,

գ) Հանրային աշխատանքների իրականացումը՝ հաշվի առնելով դատապարտյալի կարիքներն ու կարողությունները,

դ) Պատժի կատարումը հետաձգելը,

ե) Պայմանական վաղաժամկետ ազատումը:

Նախընտրելի է, որպեսզի վերջին երկու միջոցներն իրականացվեն քրեական վարքագծի պատճառները վերացնելուն ուղղված միջամտությունների հետ մեկտեղ՝ կրկնահանցավորության ռիսկերը նվազեցնելու նպատակով:

Առաջարկություններ

Քրեական ոլորտի բարեփոխումների և «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի մշակման առումով խորհուրդ է տրվում տարբեր դրույթների ուժի մեջ մտնելու տարբեր ժամկետներ սահմանել, որպեսզի նոր պրոբացիոն ծառայության ստեղծման մասին դրույթներն ուժի մեջ

⁸⁴http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Summary%20information%20on%20Sweden.pdf

մտնեն պրոբացիոն ծառայության գործառույթների վերաբերյալ դրույթներից առնվազն վեց ամիս առաջ: Դա անհրաժեշտ է ինստիտուցիոնալ զարգացման, ինչպես նաև ներկայիս կազմակերպական ձևից նոր ծառայությանը սահուն անցումն ապահովելու, նոր գործառույթների համար հող նախապատրաստելու համար:

Հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում հավասարակշռություն ապահովել պրոբացիոն ծառայության գործառույթների և գործընթացում ներգրավված այլ հաստատություններին կամ կազմակերպություններին վերապահված գործառույթների միջև՝ ապագա պրոբացիոն ծառայության գերծանրաբեռնվածությունից և վերջինիս վրա չափից ավելի պատասխանատվություն դնելուց խուսափելու նպատակով:

Գնահատման ցուցիչ

- Իրականացվել է օրենսդրության, մարդկային, վարչական և ֆինանսական ռեսուրսների ազդեցության գնահատում և մշակվել է իրականացման պլան:

Առաջարկություններ

Հարկավոր է հաշվի առնել, որ օրենսդրության բարեփոխումները կարող են ժամանակատար լինել՝ կախված առաջարկվող փոփոխությունների բարդության աստիճանից: Ենթադրվում է, որ օրենսդրական բարեփոխումները չեն կարող իրականացվել *2012-2016թթ. իրավական և դատական բարեփոխումների ռազմավարական ծրագրում* նշված ժամկետներում, առաջարկվում է սկսել մշակել ենթաօրենսդրական ակտերը, որոնք կկարգավորեն քաղաքացիական հասարակության և այլ կազմակերպությունների մասնակցությունը պրոբացիոն գործունեությանը և անձնակազմի հետ կապված խնդիրները:

Գնահատման ցուցիչ

- Վերը նշված ազդեցության գնահատման հիման վրա մշակվել են անհրաժեշտ ենթաօրենսդրական ակտերը:

Այս բաժնում անդրադարձել ենք պրոբացիոն ծառայության հետ կապված օրենսդրությանը՝ ներկայացնելով որոշ առաջարկություններ թե՛ պրոբացիոն ծառայություն ստեղծելու և թե՛ ներկայիս իրավիճակը բարելավելու վերաբերյալ: Պրոբացիոն ծառայության ստեղծմանն առնչվող որոշ դրույթների մշակման վերաբերյալ առաջարկությունները կներկայացվեն ստորև:

Առաջարկություններ

Նոր քրեական դատավարության օրենսգրքով անհրաժեշտ է սահմանել պրոբացիոն ծառայության դերը մինչդատական և դատաքննության փուլերում և համայնքային պատիժների ու այլ միջոցների իրականացման ընթացքում, և այդ դերակատարությունը պետք է մանրամասն շարադրված լինի «պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծում:

«Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքով պետք է սահմանվեն Պրոբացիոն ծառայության կազմակերպման կարգը և գործառույթները, ինչպես նաև՝ վերջինիս համագործակցությունը դատական շղթայի այլ ինստիտուտների և համայնքի հետ՝ հաշվի առնելով կրկնահանգավորությունը կանխելու հետ կապված ռիսկերն ու իրավախախտների

կարիքները: Դրանք պետք է արտացոլված լինեն «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծում և քննարկվեն մասնագիտական շրջանակներում:

Գնահատման ցուցիչ

- «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծում սահմանված են թե՛ Պրոբացիոն ծառայության կազմակերպման կարգը և թե՛ հիմնական գործառույթները:

5.3. ՎԱՐՉԱԿԱՆ/ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԲԱՇԽՈՒՄ

5.3.1. Ներկա իրադրությունը

Հայաստանյան պետական մարմինների ներկայացուցիչների խոսքերով՝ «պրոբացիոն ծառայությունը ստեղծման փուլում է և դեռևս չի գործում: Այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժինը դեռևս չի փոխարինվել պրոբացիոն ծառայությամբ: Այդ ստորաբաժանումը ներկայումս իրականացնում է պրոբացիոն ծառայության որոշակի բաղադրիչներ»⁸⁵: Ներկայիս կազմակերպական կառուցվածքն այնպիսին է, որ ԱՊԿԲ-ն կատարում է պրոբացիոն ծառայության որոշակի գործառույթներ: Մինևույն աղբյուրի պատասխանից կարելի է ենթադրել, որ հայաստանյան իշխանությունները ծրագրում են ԱՊԿԲ գործունեությունն ապագայում փոխարինել պրոբացիոն ծառայությամբ: Այս խնդիրը հստակ սահմանված է նաև *2012-2016թթ. իրավական և դատական բարեփոխումների ռազմավարական ծրագրում*⁸⁶:

Բնականաբար, հարց է առաջանում. ե՞րբ է ակնկալվում գործող պրոբացիոն ծառայություն ունենալ: Պատասխանը ներկայացված է առաջարկություններում, և այն կախված է խնդրի առկա տեսլականից և դրա իրականացման հեռանկարից:

Պրոբացիոն ծառայության ստեղծման նպատակով վարչական գործընթացի բարեփոխման գործընթացը կախված է քաղաքական կամքից, բարեփոխումների ռազմավարության մշակման համար պատասխանատու մասնագետների կարողություններից ու փորձառությունից, բարեփոխումների նպատակով հատկացված միջոցներից և ակնկալվող օգուտից, որը սովորաբար սկսում է երևալ միջնաժամկետ և երկարաժամկետ հեռանկարում:

Եթե անգամ քաղաքական կամքի տեսանկյունից ենթադրենք, որ բարեփոխումները տեղի կունենան, մինևույն է, բարեփոխումների ռազմավարությունն ու դրա համար հատկացված միջոցներն անհայտ են մնում:

Բարեփոխումների արդյունքում պետք է սահմանվեն գործընթացին առնչվող անձանց պարտականություններն ու ենթակայությունը: Բարեփոխումները կարող են դիտվել որպես դատական համակարգի մի ծրագիր, որում ծրագրի ղեկավարը պատասխանատու է ծրագրի բոլոր նպատակներին հասնելու համար: Բնականաբար, ծրագրի ղեկավարը միայնակ չի աշխատում, այլ ծրագրի իրականացման թիմի հետ միասին: Ծրագրի ղեկավարի նշանակումը կարևորվում է նրանով, որ նա է ներկայացնում ծրագիրը և նպատակակետեր սահմանում ծրագրի տարբեր փուլերում ներգրավված անձանց համար:

⁸⁵ Աղբյուրը՝ սույն զեկույցի հեղինակների կողմից կազմված հարցազարի վերաբերյալ տրամադրված տվյալներ.

⁸⁶ Միջոցառում 4.3.

Այս համատեքստում ներկայացնում ենք հետևյալ առաջարկությունները:

5.3.2. Առաջարկություններ

Արդարադատության նախարարությանը խորհուրդ է տրվում ստեղծել (փոքր) միջգերատեսչական փորձագիտական համակարգող խորհուրդ, որը կվերահսկի և կուղղորդի բարեփոխումների գործընթացը, և որը կղեկավարվի Նախարարությունը ներկայացնող լրիվ դրույքով աշխատող ծրագրի ղեկավարի կողմից:

Համակարգող խորհրդի ստեղծումից հետո անհրաժեշտ կլինի անդրադառնալ **ՊԾ ընդհանուր գործառույթների** հետ կապված հարցերին:

ՊԾ ստեղծման հետ կապված տեխնիկական (կենտրոնական և տեղական մակարդակով գործունեության համակարգման) հարցերին անդրադառնալիս Հայաստանի արդարադատության նախարարությունը պետք է հաշվի առնի Եվրոպական պրոբացիոն կանոնների 18-րդ կանոնը⁸⁷ և պատասխանի հետևյալ հարցերին.

ԻՆՉ է անում Պրոբացիոն ծառայությունը. Որո՞նք են Պրոբացիոն ծառայության գործառույթները: Որքանո՞վ է «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ հետազոտությունում առաջարկված տարբերակն անհրաժեշտ հայաստանյան հասարակությանը:

ԻՆՉՈՒ է պետք է սահմանվեն այդ գործառույթները: Որո՞նք են դատական համակարգի և հայաստանյան հասարակության ակնկալիքները: Ինչպե՞ս է ֆինանսավորվելու Պրոբացիոն ծառայությունը:

Ցանկացած պարագայում պետական պրոբացիոն ծառայություն ստեղծելու պատասխանատուն պետք է պետությունը լինի և այդ ծառայությունը պետք է պետական իշխանությամբ օժտված լինի, անգամ պրոբացիոն գործառույթները ոչ պետական կազմակերպության (կազմակերպությունների) պատվիրակելու պարագայում: Հարկավոր է որոշել ապագա կազմակերպության կենտրոնական և տեղական գործադիր մարմինների կառուցվածքը: Առաջարկվում է ունենալ սոցիալական ոլորտի տարբեր մասնագետներից կազմված բազմամասնագիտական թիմ՝ պրոբացիոն գործունեության բոլոր ասպեկտներին կենտրոնական և տեղական մակարդակներով անդրադառնալու նպատակով: Բացի այդ, հարկավոր է սահմանել, թե ինչպես են ձևավորվում անձնակազմի ղեկավար և ենթակա պաշտոնները: Այս դեպքում առաջնահերթ ուշադրություն պետք է դարձվի մասնագիտական համապատասխանությանը, և հավասար հնարավորություններ ապահովելու համար խորհուրդ է տրվում բաց մրցույթ անցկացնել:

«Ո՞Վ» հարցի պատասխանը պետք է պարունակվի ՊԾ անձնակազմի յուրաքանչյուր անդամի պաշտոնի անձնագրում. ո՞վ պետք է աշխատի ՊԾ-ում, ի՞նչ մասնագիտություն պետք է ունենա, ի՞նչ կարգավիճակով, իրավունքներով ու պարտականություններով պետք է օժտված լինի, անհամապատասխանության ի՞նչ չափանիշներ ու սահմանափակումներ կարող են

⁸⁷ Պրոբացիոն գործակալությունների կառուցվածքը, կարգավիճակը և միջոցները պետք է համապատասխանեն նրանց վերապահված խնդիրների և պարտականությունների ծավալին և պետք է արտացոլեն նրանց կատարած պետական ծառայության կարևորությունը:

սահմանվել: Կրկին որպես ուղենիշ կարող են ծառայել Եվրոպական պրոբացիոն կանոնների թիվ 21⁸⁸ և 22⁸⁹ կանոնները.

Անձնակազմի ներսում հարկավոր է աշխատանքի բաշխում իրականացնել պրոբացիոն անձնակազմի (իրավախախտում կատարած անձանց հետ աշխատող մասնագետներ) և օժանդակ անձնակազմի (վարչական աշխատողների) միջև:

Այս հարցերին պատասխանելու հետ միաժամանակ անհրաժեշտ է նաև ԱՊԿԲ հետագա ճակատագիրը. այն, թե ինչպես է կատարվելու անցումը ԱՊԿԲ-ից ապագա Պրոբացիոն ծառայությանը:

Գնահատման ցուցիչներ

- ՊԾ ստեղծման նպատակով ստեղծվել է Համակարգող խորհուրդ, և Արդարադատության նախարարության կազմից նշանակվել է ծրագրի ղեկավար,
- ՊԾ ընդհանուր գործառնությունները սահմանված են «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծով:

5.3.1.1. Բյուջետային պլանավորում

Թեպետ պրոբացիոն ծառայությունը քրեակատարողական համակարգի պես ծախսատար չէ, զգալի ուշադրություն պետք է դարձնել ռեսուրսների բաշխմանը, հատկապես ստեղծմանը հաջորդող 3 տարիների ընթացքում: Միջնաժամկետ հեռանկարում պրոբացիոն ծառայության շնորհիվ պետք է կրճատվեն ազատագրկման հետ կապված ծախսերը. անհրաժեշտ կլինի հաշվարկել տնտեսական ծախսերը, ինչպես նաև սոցիալական ծախսերը, որոնք թեպետ գումարային տեսքի բերել հնարավոր չէ, սակայն կարող է հաշվարկվել վերափոխված կյանքերի թվով:

Առաջարկություններ

Իրավական բարեփոխումների մասին ենթազվիտում նշված ռազմավարության հիման վրա անհրաժեշտ է իրականացնել պրոբացիոն համակարգի համար անհրաժեշտ միջոցների բազմամյա պլանավորում:

Բազմամյա բյուջետային պլանավորման ժամանակ հարկավոր է հաշվի առնել հետևյալ ծախսերը.

Անձնակազմ – Ցանկացած կազմակերպությունում ամենամեծ ծախսերը կապված են անձնակազմի հետ. նույնը վերաբերում է նաև պրոբացիոն համակարգում: Անձնակազմի հետ կապված ծախսերը կատարվում են անձնակազմի վարձատրության, ինչպես նաև մասնագիտական ուսուցման և գործուղումների նպատակով՝ հաշվի առնելով պրոբացիոն

⁸⁸ Պրոբացիոն գործակալությունները պետք է իրենց գործունեությունը ծավալեն այնպես, որպեսզի վաստակեն արդարադատության այլ գերատեսչությունների և քաղաքացիական հասարակության հարգանքը պրոբացիոն անձնակազմի կարգավիճակի և կատարած աշխատանքի նկատմամբ: Իրավասու մարմինները պետք է ձգտեն նպաստել այդ նպատակի իրագործմանը՝ տրամադրելով պատշաճ միջոցներ, իրականացնելով **նպատակաուղղված ընտրություն և հավաքագրում, ապահովելով անձնակազմի պատշաճ վարձատրություն և իրականացնելով լավ կառավարում:**

⁸⁹ Անձնակազմը պետք է հավաքագրվի և ընտրվի հաստատված չափանիշներին համապատասխան, որոնցով շեշտը պետք է դրվի ազնվության, մարդասիրության, մասնագիտական կարողությունների և նրանց կողմից կատարվելիք աշխատանքին անձնական համապատասխանության վրա:

գործունեության առանձնահատկությունը՝ համայնքում ներկայացված լինելու առումով: Մարդկային ռեսուրսները պետք է ձևավորվեն՝ կախված պրոբացիոն ծառայության մասին նոր օրենքով պրոբացիոն ծառայությանը վերագրվելիք գործառույթներից:

Ենթակառուցվածք

ա. Գրասենյակային ծախսեր – Անհրաժեշտ է տարածքներ հատկացնել պրոբացիոն ծառայության տեղական ստորաբաժանումներին: Այդ ծախսերում պետք է ներառվեն օգտագործվող գույքի (անվարձահատույց կամ վարձակալված) ծախսերը և հիշյալ տարածքների պահպանման ծախսերը:

բ. Կահավորանք – Տեղերում ծավալվող գործունեությունից բացի, պրոբացիոն խորհրդատուները պետք է ապահովված լինեն պրոբացիոն ծառայության գրասենյակներում իրավախախտների հետ հանդիպումներ կազմակերպելու համար անհրաժեշտ պայմաններով: Տեղական գրասենյակների կահավորանքը պետք է համապատասխանի նվազագույն ստանդարտներին:

գ. Համակարգչային սարքավորում – Տվյալ հասարակության տեխնոլոգիական զարգացման մակարդակը պետք է արտացոլված լինի պրոբացիոն գործունեության ընթացքում: Համակարգչային սարքավորումների թիվը պետք է համապատասխանի պրոբացիոն ծառայությունում աշխատող անձանց թվին:

դ. Այլ հարմարություններ – Ինչպես նշեցինք, պրոբացիոն գործունեությունն իրականացվում է համայնքներում, և պրոբացիոն ծառայողները պետք է համայնքի ներսում երթևեկելու հնարավորություն ունենան կամ հանրային տրանսպորտով (եթե բոլոր տարածքներում այն հասանելի է) կամ պրոբացիոն ծառայությանը հատկացված ավտոմեքենաներով:

Պրոբացիոն անձնակազմի կամ համայնքի ներկայացուցիչների միջև կապն ապահովելու համար անհրաժեշտ են լարային կամ բջջային հեռախոսներ:

Վարչական մանրամասները կարգավորելու համար ամենից առաջ անհրաժեշտ է ապահովել իրավական բարեփոխումներին վերաբերող ենթազլխում նշված օրենսդրական հիմքերը: Դրանից հետո հնարավոր կլինի բանաձևերի միջոցով հաշվարկել անհրաժեշտ միջոցները:

Վերը նշված ենթագլուխների փոխկապակցվածությունը ներկայացված է հետևյալ գծապատկերում:

Գնահատման ցուցիչ

- Կառավարությունը հաստատել է Պրոբացիոն ծառայության շարունակական զարգացման համար անհրաժեշտ բազմամյա բյուջետային ծրագիրը:

5.4. ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ԿԱՐՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄ

5.4.1. Ներկա իրադրությունը և առաջարկություններ

Ինչպես արդեն նշվեց վերը, պրոբացիոն ծառայության գործառույթներին նման գործառույթներ Հայաստանում իրականացնում է ԱՊԿԲ-ն, որի անձնակազմը համալրված է հիմնականում իրավաբանական կրթություն ունեցող մասնագետներով: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանի իշխանությունները մտադիր են ստեղծել

քրեակատարողական համակարգից, բնականաբար՝ նաև ԱՊԿԲ-ից առանձին պրոբացիոն ծառայություն, մենք կկենտրոնանանք վերապատրաստումների և կարողությունների զարգացման ուղղությամբ ձեռնարկվելիք այն քայլերի վրա, որոնք անհրաժեշտ է ձեռնարկել պրոբացիոն ծառայությունը գրոյից կառուցելու պարագայում:

Կրկին հիշատակենք Եվրոպական պրոբացիոն կանոններին, որի 23-րդ կանոնը սահմանում է. *«Ողջ անձնակազմը պետք է կարողանա օգտվել իրենց դերին և մասնագիտական պարտականությունների մակարդակին համապատասխանող կրթությունից և վերապատրաստումներից»:*

5.4.1.1. Առաջարկություններ՝ անձնակազմի հավաքագրումից առաջ ձեռնարկելիք քայլերի վերաբերյալ

Պրոբացիոն ծառայության գործառույթները և դրանք իրականացնող պրոբացիոն ծառայողների պաշտոնի անձնագիրը հաստատելուց հետո անհրաժեշտ կլինի պարզել այն հաստատությունները, որտեղից պետք է հավաքագրվեն ապագա մասնագետները:

Եթե Հայաստանյան իշխանությունները նպատակահարմար գտնեն, որ պրոբացիոն ծառայողների խմբերը պետք է բազմամասնագիտական լինեն և համալրված բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների շրջանավարտներով, ապա անհրաժեշտ կլինի համագործակցություն հաստատել այդ ուսումնական հաստատությունների հետ: Այս համագործակցությունն օգտակար կլինի այնքանով, որ այն հնարավորություն կտա ուսանողներին ուսումնառության ընթացքում տրամադրել հիմնական գիտելիքներ, որոնք նրանց անհրաժեշտ կլինեն ապագա աշխատանքում: Ավելին, պրոբացիոն ծառայության և համալսարանների միջև համագործակցությունը կարելի է ավելի առարկայական դարձնել՝ դասախոսներին ներգրավելով նախնական մասնագիտական ուսուցման գործընթացին:

Գնահատման ցուցիչներ

- Ապագա պրոբացիոն ծառայողի պաշտոնի անձնագիրը հաստատված է,
- Համալսարանների հետ ստորագրված են համագործակցության փաստաթղթեր:

5.4.1.2. Առաջարկություններ՝ անձնակազմի հավաքագրումից հետո ձեռնարկելիք քայլերի վերաբերյալ – նախնական ուսուցում

Հավաքագրումից հետո անհրաժեշտ է կազմակերպել անձնակազմի նախնական մասնագիտական ուսուցում, որը պետք է ուղղված լինի պրոբացիոն ծառայության մասնագիտական արժեքներին, քրեաբանությանը և քրեական վարքագծի ընկալմանը: Բացի այդ, նախնական ուսուցման շրջանակներում հարկավոր է ինտենսիվ ուսուցում կազմակերպել պրոբացիոն ծառայության հիմնական գործառույթների և դրանց իրականացման ընթացակարգերի վերաբերյալ: Այդ վերապատրաստումը պրոբացիոն ծառայողներին թույլ կտա անհրաժեշտ չափով հասկանալ պրոբացիոն ծառայության առանձնահատկությունները և մասնագիտական գործունեության միասնական հիմունքներ կձևավորի:

Ողջ պրոբացիոն անձնակազմը պետք է նախնական մասնագիտական ուսուցման ընդհանուր դասընթաց անցնի՝ առանց անդրադառնալու անչափահասների հետ տարվող աշխատանքների առանձնահատկություններին: Դրանից հետո անհրաժեշտ է հատուկ

ուսումնական ծրագիր անցկացնել այդ թեմայով: Առանձին վերապատրաստումներ անհրաժեշտ կլինեն նաև դեկավար անձնակազմի համար:

Գնահատման ցուցիչ

- Ներածական (նախնական) ուսուցման դասընթացը մշակված և հաստատված է:

5.4.1.3. Առաջարկություններ՝ անձնակազմի հավաքագրումից առաջ ձեռնարկելիք քայլերի վերաբերյալ – շարունակական ուսուցում և կարողությունների զարգացում՝ չափահասների հետ տարվող աշխատանքների ուղղությամբ

Առաջարկվում է վերապատրաստման ծրագիր մշակել չափահաս իրավախախտների հետ տարվող պրոբացիոն աշխատանքների վերաբերյալ: Առաջին փուլում պետք է ուշադրությունը հնարավորինս կենտրոնացնել իրավախախտի գնահատման, վերահսկողության և աջակցության հետ կապված պարտականությունների ուղղությամբ:

Երկրորդ փուլում պրոբացիոն ծառայությունը պետք է կենտրոնանա իրավախախտների հետ մասնագիտացված ծրագրերով աշխատելու կարողությունների զարգացման ուղղությամբ: Այդ ծրագրերը պետք է հիմնավորապես մշակված լինեն գիտական շրջանակների կողմից, դրանց արդյունավետությունը պետք է փորձարկված լինի այլ իրավական համակարգերում և հարմարեցված հայաստանյան հասարակության առանձնահատուկ կարիքներին: Մասնագիտացված ծրագրերը կարող են օգտագործվել ինչպես իրավախախտի հետ անհատական, այնպես էլ խմբային աշխատանքի ընթացքում. դրանք կարող են հիմնված լինել կամ կոգնիտիվ (ճանաչողական) վարքային տեսությունների կամ համեմատաբար վերջերս ի հայտ եկած իրավախախտ վարքագծից հրաժարման (desistance) տեսության վրա: Հարկավոր է վերլուծել ու հասկանալ, թե «ինչն է աշխատում հայաստանյան հասարակությունում»: Բնականաբար, պրոբացիոն անձնակազմը պետք է ներգրավվի այդ ծրագրերի մշակմանը:

Գնահատման ցուցիչներ

- Ներածական (նախնական) ուսուցման դասընթացը և ուսուցանողների վերապատրաստման (ToT) ծրագրերը մշակված են.
- Պրոբացիոն ծառայության կենտրոնական մարմնի (իրավական ուսուցման հաստատության) կողմից իրականացվել է անձնակազմի ուսումնական կարիքների տարեկան գնահատում.
- Իրականացվող միջամտությունները հիմնված են փորձի վրա.
- Ուսումնական կարիքների և կազմակերպության առաջնահերթությունների հիման վրա անցկացվել են վերապատրաստման շարունակական դասընթացներ:

5.4.1.4. Առաջարկություններ՝ անձնակազմի հավաքագրումից առաջ ձեռնարկելիք քայլերի վերաբերյալ – շարունակական ուսուցում և կարողությունների զարգացում՝ անչափահասների հետ տարվող աշխատանքների ուղղությամբ

Անչափահասների հետ տարվող աշխատանքները պրոբացիոն ծառայությանը հանձնարարելու պարագայում անհրաժեշտ է մասնագիտացված մոտեցում ցուցաբերել

անչափահասների, նրանց ընտանիքների կամ նրանց խնամակալների հետ կապված միջամտություններին:

Անչափահասների հետ տարվող աշխատանքներում անհրաժեշտ է առաջնորդվել դատարանի կողմից նշանակված միջոցներով պայմանավորված ուղեգծով, և պրոբացիոն ծառայության գործունեությունը պետք է խորը կրթական բնույթ ունենա և ուղղված լինի անչափահասի անհատականության ձևավորմանը:

Ցանկացած նախաձեռնության հարկավոր է ներգրավել դպրոցը, ընտանիքը և անչափահասներին ծառայություններ մատուցող օժանդակ անձնակազմը: Անչափահասների վերականգնման գործընթացում չպետք է անտեսվի ՀԿ-ների դերը՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ տվյալ պահին հենց ՀԿ-ներն են ակտիվ գործունեության այս բնագավառում:

Գնահատման ցուցիչ

- Պրոբացիոն ծառայության տեղական ստորաբաժանումներում ձևավորված են անչափահասների հետ աշխատող մասնագիտացված խմբեր.
- Անչափահասների հետ աշխատող անձնակազմի համար անցկացվել են մասնագիտացված վերապատրաստումներ:

5.4.1.5. Առաջարկություններ - ղեկավար անձնակազմ

Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձվի կենտրոնական և տեղական գրասենյակների ղեկավար անձնակազմին: Կազմակերպական ղեկավարմանն ուղղված վերապատրաստումների անհրաժեշտությունը կասկածից վեր է: Վերապատրաստումը պետք է ուղղված լինի կազմակերպական մշակույթի ձևավորմանը՝ հիմնվելով ռազմավարական ղեկավարման սկզբունքների վրա, ինչը բոլոր մակարդակի ղեկավարներին թույլ կտա ճանաչել հիմնական նպատակները, յուրացնել, իրականացնել, վերահսկել և գնահատել դրանք:

Այդպիսով, ղեկավար անձնակազմը պետք է վերապատրաստման դասընթացների միջոցով յուրացնի գիտելիքները՝ միաժամանակ ապահովելով գործող օրենսդրության պատշաճ իմացություն և զարգացնելով կարողությունները հետևյալ հարցերի շուրջ. Պրոբացիոն ծառայությունների կազմակերպում, ֆինանսական և մարդկային ռեսուրսների կառավարում (հավաքագրում, վերապատրաստում և գնահատում), ռազմավարական պլանավորում, հաղորդակցություն և կապերի հաստատում, որոշումների կայացում և բանակցություններ:

Գնահատման ցուցիչ

- Վերը նշված բոլոր հարցերի շուրջ վերապատրաստման դասընթացներ են անցկացվել ղեկավար պաշտոններ զբաղեցնող բոլոր անձանց համար:

5.4.1.6. Առաջարկություններ - ուսուցման ռազմավարություն

Ինչպես նշվեց վերը, անհրաժեշտ է բոլոր մակարդակների անձնակազմի ուսուցման համակարգված գործընթաց (ռազմավարություն կամ գործողությունների ծրագիր) սկսել և դրա իրականացման կառույց ձևավորել: Հարցազրույցների ընթացքում ստացված տեղեկատվության համաձայն, այս գործառույթը կվերապահվի Իրավաբանական

ինստիտուտին: Անգամ հնարավոր է, որ այս ինստիտուտը ներառվի Արդարադատության ակադեմիայի կազմում: Բացի այդ, պրոբացիոն անձնակազմի վերապատրաստումը նախատեսված է *2012-2016թթ. իրավական և դատական բարեփոխումների ռազմավարական ծրագրում*⁹⁰, այդ պատճառով, առաջնահերթ կարևորություն է ստանում վերը նկարագրված գործողությունների իրականացումը՝ հաշվի առնելով անձնակազմի յուրաքանչյուր խմբի դերակատարությունը:

Իրավաբանական ինստիտուտից (Արդարադատության ակադեմիայից) բացի, որոնք պատասխանատու կլինեն պրոբացիոն անձնակազմի ուսուցման համար, պրոբացիոն ծառայության կենտրոնական մարմինը ևս պետք է ներգրավվի ուսուցման գործողությունների ծրագրի մշակման գործընթացում և ապահովի կապը կազմակերպական այլ գործընթացների հետ:

Գնահատման ցուցիչ

- Ուսուցման գործողությունների ծրագիրը մշակված է: Տարեկան ուսումնական ծրագիրը հաստատված է և ֆինանսավորված:

Օրինակներ լավագույն միջազգային փորձից

Պրոբացիոն ոլորտի բոլոր կազմակերպությունների համար առաջնահերթ խնդիր է իրենց անձնակազմի համար ուսուցման լավագույն հնարավորությունների ապահովումը: Կախված պրոբացիոն ծառայության կառուցվածքից՝ կարող ենք այս ոլորտում առկա լավագույն փորձի տարբեր օրինակներ բերել.

- Նախնական և ընթացիկ ուսուցման մասնագիտացված ակադեմիաներ ունեցող պրոբացիոն ծառայություններից է բանտային և պրոբացիոն անձնակազմի ուսուցման համար նախատեսված Նորվեգիայի ուղղիչ ծառայությունների անձնակազմի ակադեմիան (KRUS)⁹¹:

- Պրոբացիոն ծառայության կողմից հավաստագրված վերապատրաստողների մասնագիտացված թիմ ունեցող պրոբացիոն ծառայությունների մոդելն ընդունված է Արևելյան Եվրոպայի շատ երկրներում, այդ թվում՝ Ռումինիայում, երբ վերապատրաստողների թվում ներգրավվում են պրոբացիոն ծառայողներ, ում պաշտոնի անձնագրով նախատեսված է, որ վերջիններս իրենց հերթին պետք է վերապատրաստումներ անցկացնեն այնպիսի բնագավառներում, ինչպիսիք են ընդհանուր պրոբացիոն աշխատանքը կամ հատուկ միջամտությունները (մտփվացիոն գրույցներ, ճանաչողական վարքային ծրագրեր) և այլն):

5.5. ԵՆԹԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

5.5.1. Ներկա իրադրությունը

Հաշվի առնելով, որ Հայաստանում պրոբացիոն ծառայություն դեռևս ստեղծված չէ, այս գլխին մենք տեսական մոտեցում կցուցաբերենք, քանի որ զեկույցը գրելու պահին ԱՊԿԲ / ՊԾ ենթակայության մեխանիզմները մասնագետներին դեռևս հայտնի չէին: Ենթադրվում է, որ ԱՊԿԲ-ն, հետևաբար նաև ապագա Պրոբացիոն ծառայությունը կգործի Արդարադատության նախարարի ենթակայությամբ:

⁹⁰ Միջոցառում 4.3.2.

⁹¹ <http://www.krus.no/en/>

5.5.2. Առաջարկություններ

«Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծում ենթակայությունը պետք է սահմանված լինի բոլոր մակարդակներով. տեղական ստորաբաժանման աշխատողների ենթակայությունն այդ ստորաբաժանումների ղեկավարներին, տեղական ստորաբաժանումների ենթակայությունը կենտրոնական մարմնին, կենտրոնական մարմնի (դրա ղեկավարի) ենթակայությունն Արդարադատության նախարարին:

Հիշյալ օրենքը պետք է նաև տեսչական ստուգումների և մոնիթորինգի մեխանիզմ նախատեսի, որը կարող է անկախ մարմին լինել Արդարադատության նախարարության կազմում կամ տեսչական ստուգումների առանձին ստորաբաժանում՝ պրոբացիոն ծառայության կենտրոնական մարմնի կազմում, և որը կունենա որոշում կայացնելու բավարար իրավասություն: Անկախ այն հանգամանքից, թե որ մեխանիզմը կորդեգրվի, այն պետք է կանոնավոր հաշվետվություններ ներկայացնի պրոբացիոն ծառայության ղեկավարին և Արդարադատության նախարարին:

Միևնույն ժամանակ, հարկավոր է որոշում կայացնել պրոբացիոն ծառայության կողմից իրականացվող այլընտրանքային պատիժների և այլ միջոցների նկատմամբ դատախազության հսկողական դերի վերաբերյալ: Կարևոր է նաև հստակ սահմանել աշխատողների ենթակայությունը տեղական ստորաբաժանման ներսում, տեղական ստորաբաժանման և կենտրոնական մարմնի միջև, կենտրոնական մարմնի և արդարադատության համակարգի այլ գերատեսչությունների (անձանց) միջև:

Պրոբացիոն ծառայությունը պետք է իրավասու մարմիններին պարբերաբար հաշվետվություններ ներկայացնի իր գործունեության վերաբերյալ⁹²:

«Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքով պետք է սահմանվեն նաև պրոբացիոն գործունեության մեջ այլ հաստատությունների, ՀԿ-ների ու կամավորների ներգրավման ընդհանուր սկզբունքները: Կանոնակարգերով պետք է սահմանվի արդարադատության համակարգում ընդգրկված այլ գերատեսչությունների, օժանդակ կառույցների և քաղաքացիական հասարակության հետ պրոբացիոն ծառայության համագործակցության հստակ ընթացակարգ:

Գնահատման ցուցիչ

- «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծով սահմանված են ենթակայության հստակ մեխանիզմներ:

Օրինակներ լավագույն միջազգային փորձից

Մոնիթորինգի, տեսչական ստուգումների և հանրության համար թափանցիկության առումով լավ օրինակ է Միացյալ Թագավորությունը: Ունենալով Արդարադատության նախարարության կողմից ֆինանսավորվող տեսչական ստուգումների անկախ կառույց (Նորին Մեծության պրոբացիոն տեսչություն)⁹³, բրիտանական փորձն օրինակ է ծառայել մի շարք պրոբացիոն ծառայությունների համար՝ պրոբացիոն ծառայողների գործունեությանն աջակցելու նպատակ հետապնդող, լավ կազմակերպված և համապարփակ տեսչական ստուգումների մեթոդաբանության շնորհիվ:

⁹² Եվրոպական պրոբացիոն կանոններ, Մաս III

⁹³ <http://www.justice.gov.uk/about/hmi-probation>

5.6. ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

5.6.1. Ներկա իրադրությունը

Ինչպես և նախորդ ենթազյուխի պարագայում, այդ ենթազյուխին ևս տեսականորեն կմոտենանք, քանի որ պրոբացիոն ծառայությունը դեռևս հիմնված չէ:

Ինչպես և ենթակայության և տեսչական ստուգումների ընթացակարգերը, համակարգման գործընթացը ևս պետք է շատ հստակ լինի պրոբացիոն գործունեությունը կազմակերպելու բոլոր մակարդակներում: Համակարգման մասին մանրամասն հիշատակվում է 5.1 (Քաղաքականություն և գաղափարախոսություն) ենթազյուխում շարադրված ռազմավարական ու քաղաքական մոտեցումներում:

5.6.2. Առաջարկություններ

Մկսելով ողջ պրոբացիոն ծառայությանը վերաբերող գործողությունների ծրագրից, հարկավոր է նաև տարեկան գործողությունների ծրագրեր մշակել պրոբացիոն ծառայության յուրաքանչյուր ստորաբաժանման համար՝ գործնական անդրադարձ կատարելով վերջիններիս ռազմավարական խնդիրներին: Այդ գործողությունների ծրագրերը պետք է հաստատվեն տեղական ստորաբաժանման մակարդակով, որպեսզի ապահովվի պրոբացիոն ծառայության նպատակների, աշխատակիցների գործունեության և համայնքի կարիքների միջև կապը:

Տեղական գործողությունների ծրագրի պատշաճ իրականացումն ապահովելու համար կենտրոնական կառույցը պետք է մոնիթորինգ իրականացնի, որը հիմնված կլինի տարածքային ստորաբաժանումների կողմից ներկայացվող ամենամսյա կամ եռամսյակային հաշվետվությունների վրա: Այս կապակցությամբ կենտրոնական մարմինը կարող է պարբերաբար կարծիք ներկայացնել տարածքային ստորաբաժանումների կատարած աշխատանքի վերաբերյալ՝ տարածքային ստորաբաժանումների կողմից իրականացվող գործունեության միասնականությունն ապահովելու նպատակով:

Առաջին երեք տարիներին Պրոբացիոն ծառայության կենտրոնական և տարածքային ստորաբաժանումների համակարգող ժողովները խորհուրդ է տրվում կազմակերպել տարեկան երկու անգամ՝ ծառայության գործունեության ուղղությունների և զարգացման միասնական ընկալումն ապահովելու նպատակով: Այդ ժողովները կարող են օգտակար լինել պրոբացիոն ծառայության հանդեպ նվիրվածություն ձևավորելու առումով, և յուրաքանչյուր ծառայող կընկալի կազմակերպությունում իր ունեցած դերակատարությունը, կազմակերպության հաջողությունների կամ ձախողման գործում իր նշանակալիությունը:

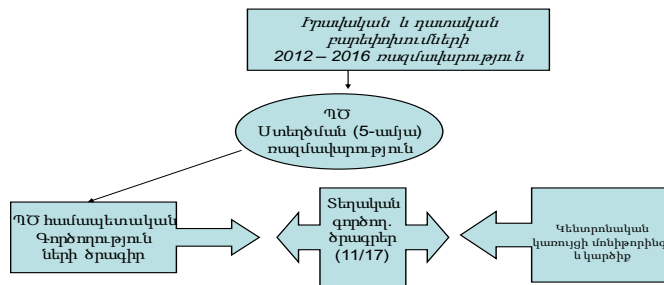
Միևնույն ժամանակ, Պրոբացիոն ծառայության կամ Արդարադատության նախարարության մակարդակով հարկավոր է ձևավորել Պրոբացիոն ծառայության գործունեության հետ կապված բողոքների քննության բաց և հստակ ընթացակարգ:

Այս առաջարկությունները պետք է դիտարկվեն 5.1 (Քաղաքականություն և գաղափարախոսություն) և 5.5 (Ենթակայություն) ենթազյուխների հետ մեկտեղ՝ հաշվի առնելով քաղաքականության, ենթակայության և համակարգման փոխկապակցվածությունը:

Գնահատման ցուցիչներ

- Կենտրոնական և տեղական մակարդակով պարբերաբար վարվում են այնպիսի դեկավար փաստաթղթեր, ինչպիսիք են՝ գործողությունների ծրագրերը, հաշվետվությունները, ժողովների արձանագրությունները.
- Ձևավորվել է պրոբացիայում գտնվող անձանց համար մատչելի բողոքարկման ընթացակարգ:

Վերը շարադրված մեխանիզմի գծապատկերը.

5.7. ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՀԱՎԱՔԱԳՐՈՒՄ ԵՎ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

5.7.1. Ներկա իրադրությունը

Տվյալների պահպանումը կազմակերպությանն անհրաժեշտ է անցյալի մասին տեղեկությունները վերհիշելու և ապագան նախորդ փորձի հիման վրա կառուցելու նպատակով: Հասարակության ներկայիս իրավիճակում անհրաժեշտ է իրական ժամանակում տեղեկատվություն հավաքել՝ հանրության պաշտպանության վերաբերյալ արագ ու հստակ որոշումներ կայացնելու գործում իշխանություններին աջակցելու նպատակով: Պրոբացիոն ծառայությունը պետք է լինի այն կազմակերպություններից մեկը, որը կարող է տեղեկատվություն տրամադրել հաշվառված անձանց և նրանց համար նախատեսված միջամտությունների վերաբերյալ:

5.7.2. Առաջարկություններ

Ինչպես 2012-2016թթ. իրավական և դատական բարեփոխումների ռազմավարական ծրագրի թիվ 3.11 խնդրում, առաջարկվում է ՊԾ ստեղծման ռազմավարությամբ նախատեսել պրոբացիոն ծառայության ընթացքում տեխնոլոգիաներ կիրառելու անհրաժեշտությունը: Անհրաժեշտ է մշակել էլեկտրոնային շտեմարան, որը հնարավորություն կտա պրոբացիոն ծառայության գործունեության մասին իրական ժամանակով հաշվետվություններ ներբեռնել: Բոլոր այս առաջադեմ լուծումներին դիմելիս հարկավոր է հաշվի առնել գաղտնիության և անձնական տվյալների պաշտպանության մասին կանոնակարգերի պահանջները: Հիշյալ տվյալների շտեմարանի բովանդակությունը որոշելիս պետք է հաշվի առնել Եվրոպայի խորհրդի Ամենամյա քրեական վիճակագրության (SPACE II) հետ համագործակցության հնարավորությունը:

Պրոբացիոն ծառայության տվյալների շտեմարանի բաղադրիչները պետք է համադրելի լինեն արդարադատության համակարգի այլ շտեմարանների հետ (դատարանների, բանտերի)՝ անհրաժեշտ տեղեկատվություն փոխանակելու նպատակով:

Պրոբացիոն ծառայության կենտրոնական մարմինը, հետազոտական խմբերի հետ միասին պետք է պարբերաբար վերլուծի պրոբացիոն ծառայության գործունեության միտումները և վերլուծության արդյունքների հիման վրա զեկույցներ հրապարակի և ներքին հրահանգներ արձակի:

Գնահատման ցուցիչներ

- Արդարադատության համակարգի այլ հաստատությունների և Ազգային վիճակագրական ծառայության հետ համագործակցությամբ հաստատվել են տվյալների հավաքագրման միավորները,
- Մշակվել, փորձարկվել և Պրոբացիոն ծառայության գործունեության մեջ ներդրվել է համապատասխան համակարգչային ծրագիր:

Օրինակներ լավագույն միջազգային փորձից

Պրոբացիոն ծառայություն ունեցող երկրների մեծամասնությունում ձևավորվել են տվյալների հավաքագրման մեխանիզմներ՝ որպես փորձի վրա հիմնված գործունեություն ձևավորելու նպատակով իրականացվող հետազոտություններին ուղղված առաջին քայլ: Այդ մեխանիզմները մշակելիս հաշվի են առնվում ոչ միայն առկա կարիքները, այլև տվյալ երկրում տեխնոլոգիական զարգացման մակարդակը, որպեսզի անձնակազմը կարողանա հեշտությամբ օգտվել համակարգից: Տվյալներ հավաքագրելու պարզ, սակայն արդյունավետ եղանակի օրինակ է Իռլանդիայի փորձը⁹⁴:

5.8. SWOT վերլուծություն

Յոթ ենթազուխներում տեղ գտած հիմնական եզրահանգումները տեղ են գտել «Ուժեղ և թույլ կողմերի, հնարավորությունների և սպառնալիքների (SWOT) վերլուծությունում՝ Պրոբացիոն ծառայության ստեղծման գործընթացը համառոտ նկարագրելու նպատակով: Այս վերլուծությունը, ինչպես նաև՝ պրոբացիայի վերաբերյալ ենթազլխի բովանդակությունը սպառնիչ չէ, բայց կարող է ՊԾ ստեղծման կարևոր գործողությունները մշակելու հարցում մեկնակետ հանդիսանալ հայաստանյան իշխանությունների համար:

Քաղաքականություն և գաղափարախոսություն	Ուժեղ կողմեր
Իրավական բարեփոխումներ	ՀՀ պրոբացիոն ծառայությունը ստեղծելու վերաբերյալ որոշումը - 2012-2016թթ. իրավական և դատական բարեփոխումների ռազմավարական ծրագիրը.
Վարչական բարեփոխումներ	Դատական համակարգի և քաղաքացիական հասարակության դրական ակնկալիքները՝ ՊԾ ստեղծումից.
Վերապատրաստում և կարողությունների զարգացում	Հստակ դրույթները գործող օրենսդրությունում, որոնք կարող են հիմք հանդիսանալ պրոբացիոն ծառայության ոլորտում սպասվող զարգացումների համար (օրինակ՝ վերահսկողություն, եզրակացություններ, համայնքային պատիժներ).
Ենթակայություն Գործունեության համակարգում Տվյալների	Իրավաբանական ինստիտուտի (արդարադատության ակադեմիայի) ուսումնական ծրագրում ՊԾ անձնակազմի համար ուսումնական դասընթացի ներառման հնարավորությունը.

⁹⁴<http://www.probaton.ie/pws/websitepublishingdec09.nsf/Content/Information+and+Statistics>

<p>հավաքագրում և վերլուծություն</p>	<p>Քաղաքացիական հասարակության աջակցությունը.</p>
-------------------------------------	--

<p>Քաղաքականություն և գաղափարախոսություն</p> <p>Իրավական բարեփոխումներ</p> <p>Վարչական բարեփոխումներ</p> <p>Վերապատրաստում և կարողությունների զարգացում</p> <p>Ենթակայություն Գործունեության համակարգում</p> <p>Տվյալների հավաքագրում և վերլուծություն</p>	<p align="center">Թույլ կողմեր</p> <p>Պրոբացիոն ծառայության բացակայությունը.</p> <p>Պրոբացիոն ծառայության ստեղծմանն ուղղված հատուկ ռազմավարության, ներառյալ՝ այդ գործընթացում համայնքի ներգրավման ռազմավարության (միջգերատեսչական համագործակցության) բացակայությունը.</p> <p>Դատարաններ և դատախազության հետ, ինչպես նաև՝ ԱՊԿԲ և Քրեակատարողական վարչության այլ ստորաբաժանումների միջև համագործակցության պակասը.</p> <p>Մինչդատական կալանքի այլընտրանքների վերաբերյալ իրավական դրույթների անբավարարությունը</p> <p>Կրկնահանցավորության նվազեցման նպատակով գնահատում և մասնագիտական միջամտություններ իրականացնելու գործում սահմանափակ փորձառությունը.</p>
--	--

<p>Քաղաքականություն և գաղափարախոսություն</p> <p>Իրավական բարեփոխումներ</p> <p>Վարչական բարեփոխումներ</p> <p>Վերապատրաստում և կարողությունների զարգացում</p> <p>Ենթակայություն Գործունեության համակարգում</p> <p>Տվյալների հավաքագրում և վերլուծություն</p>	<p align="center">Հնարավորություններ</p> <p>Նոր օրենսդրական բարեփոխումները՝ եվրոպական ստանդարտների համաձայն.</p> <p>ԱՊԿԲ փորձառության օգտագործումը՝ զրոյից սկսելու փոխարեն.</p> <p>Որոշակի դոնորների և միջազգային կազմակերպությունների աջակցությունը.</p> <p>Կանոնակարգման բացակայությունը կարող է դրական հող ստեղծել նորարարությունների համար.</p> <p>Պատմական քայլ կատարելու հնարավորությունը.</p>
--	---

<p>Քաղաքականություն և</p>	<p align="center">Սպառնալիքներ</p>
---------------------------	---

<p>գաղափարախոսություն</p> <p>Իրավական բարեփոխումներ</p> <p>Վարչական բարեփոխումներ</p> <p>Վերապատրաստում և կարողությունների զարգացում</p> <p>Ենթակայություն Գործունեության համակարգում</p> <p>Տվյալների հավաքագրում և վերլուծություն</p>	<p>Պրոբացիոն ծառայության ստեղծման ձևաչափի մասին տարբեր տեսակետներ՝ «ոչինչ չանելու» տարբերակից մինչև «պրոբացիան պետք է անի ամեն ինչ» տարբերակը.</p> <p>Օրենսդրության ընդունման ձգձգումները.</p> <p>Տնտեսական բնույթի նկատառումները և պետական բյուջեում միջոցների անբավարարությունը.</p> <p>Անհավասարակշռությունը պետական բյուջեից հատկացումների և դոնորական միջոցներ հայթայթելու միջև. Պրոբացիան պետք է պետության հովանավորությունն ունենա.</p>
---	--

5.9. Առաջարկություններ՝ կապված այլ երկրների պրոբացիոն ծառայության փորձն ուսումնասիրելու հետ

Պրոբացիոն ծառայությունը պետք է լինի յուրօրինակ և հարմարեցված Հայաստանի քաղաքացիների ու դատական համակարգի կարիքներին և հայաստանյան իրողություններին: Այդուհանդերձ, պրոբացիոն ծառայություն հիմնելու որոշ սկզբունքների առումով տարբեր իրավական համակարգեր կարող են միանման մոտեցումներ ցուցաբերել: Այս առումով Հայաստանի իշխանություններին առաջարկվում է ուսումնասիրել տարբեր փորձառություն ունեցող պրոբացիոն ծառայությունները. մեկդարյա նախապատմություն ունեցող ծառայություններից մինչև տասը տարի առաջ հիմնված ծառայություններ:

Իռլանդիայի պրոբացիոն ծառայությունը

Սույն զեկույցում մենք հաճախ ենք հիշատակել Իռլանդիայի պրոբացիոն ծառայությունը՝ որպես տարբեր հարցերում պրոբացիոն ծառայության մոդել: Իռլանդիայի պրոբացիոն ծառայությունը⁹⁵ որպես պետական ծառայություն ստեղծվել է Արդարադատության և հավասարության դեպարտամենտի (Արդարադատության նախարարություն) կազմում և շուրջ 100 տարվա պատմություն ունի: Պրոբացիոն ծառայության գործունեությունն ուղղված է նախքան պատժի նշանակումը և պրոբացիայի ձևով պատժատեսակի կամ համայնքային պատիժների իրականացման ընթացքում իրավախախտների վերաբերյալ եզրակացությունների կազմումը: Իռլանդիայի պրոբացիոն ծառայությունն աշխատում է թե անչափահասների, և թե չափահասների հետ՝ բանտային ծառայության և համայնքային կազմակերպությունների հետ համատեղ իրականացնելով մի շարք միջոցառումներ: Հաշվի առնելով, որ Իռլանդիայի բնակչության թիվը մոտ է Հայաստանի բնակչության թվին, առաջարկում ենք փորձի ուսումնասիրման նպատակով այց կազմակերպել Իռլանդիայի պրոբացիոն ծառայություն:

⁹⁵ www.probatation.ie

Ռումինիայի պրոբացիոն ծառայությունը

Ռումինիայի Պրոբացիոն ծառայությունը ստեղծվել է 2001 թվականին⁹⁶՝ Արդարադատության նախարարության կազմում: Այն կազմված է կենտրոնական վարչակազմից և տարածաշրջանային դատարաններին կից գործող 42 տեղական ստորաբաժանումներից: Զբաղվում է թե՛ անչափահասների և թե՛ չափահասների գործերով: Զեկույցը գրելու պահին Պրոբացիոն ծառայության հսկողության ներքո գտնվում էր ավելի քան 16000 դատապարտյալ, իսկ 2012թ. վերջի դրությամբ կազմվել է պատժի նշանակմանը նախորդող ավելի քան 7000 եզրակացություն: Եվրոպական այլ պրոբացիոն ծառայությունների պես, Ռումինիայի պրոբացիոն ծառայությունը մշակել է քրեական վարքագծի հետ կապված միջամտության եղանակներ, որոնց նպատակը կրկնահանցավորության և հանցագործությունից տուժած անձանց թիվը նվազեցնելն է և քաղաքացիների առավել հուսալի պաշտպանությունը: Հիմք ընդունելով մշակութային, պատմական և աշխարհագրական ընդհանրությունները, Ռումինիայի պրոբացիոն ծառայության փորձն ուսումնասիրելու նպատակով կարելի է կազմակերպել հայաստանյան պատվիրակության այց Ռումինիա, և սույն զեկույցի համահեղինակներից մեկը կարող է աջակցել այդ գործում:

Նույնիսկ քրեական արդարադատության համակարգում աշխատող մասնագետներից քչերն են տեղյակ այն հանգամանքին, որ ազատությունից զրկված անձանց՝ *ազատ հասարակությունում վերաինտեգրվելու իրավունքը հիմնարար իրավունք է*: Այս իրավունքը սահմանված է Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի⁹⁷ 10-րդ հոդվածի 3-րդ մասով, այն է՝ «Քրեակատարողական համակարգը պետք է ազատությունից զրկված անձանց համար այնպիսի ռեժիմ սահմանի, որի հիմնական նպատակը նրանց ուղղումն ու սոցիալական վերականգնումն է (...):»:

⁹⁶ <http://www.just.ro/>

⁹⁷ Հայաստանը միացել է 1993 թվականին.

Ամփոփիչ նկատառումներ

Սկսել ձեռքի տակ եղած միջոցներով և սկսել անհապաղ

Քանի որ Հայաստանի քրեական արդարադատության համակարգի բարեփոխումներն ընթացքի մեջ են, այդ գործընթացում ներգրավված բոլոր կողմերը հուսով են, որ մոտ ապագայում ներկայումս առկա խնդիրների մեծ մասը լուծում կստանա: Գրեթե բոլոր հարցվածների կարծիքով, շատ բան կախված է պրոբացիոն ծառայության ստեղծումն արագացնելուց, որը կկարողանա ապահովել ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների և այլ միջոցների կատարումը և հանցանքը կատարած անձանց վերաբերյալ մասնագիտական խորհրդատվություն կտրամադրի դատարաններին ու դատախազությանը:

Նոր, արդիականացված օրենքներով պետք է սահմանվեն Իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016թթ. ռազմավարական ծրագրով (որը բարեփոխումների շատ ավելի լայն շրջանակ է կարգավորում, քան պարզապես քրեական արդարադատության համակարգի բարեփոխումները) ամրագրված նոր մոտեցման իրավական հիմքերը: Այս ծրագրերին ու նախագծերին կողմնակի հայացք ձգելիս կարելի է նկատել, թե ինչպես են այդքան ծավալուն, երբեմն՝ արմատական փոփոխությունները «մարսվում» Հայաստանի իրավական համակարգի և ոլորտի հիմնական դերակատարների կողմից:

Չպետք է մոռանալ, որ առանց ներկայիս *օրենքների* ու կանոնակարգերի էական փոփոխությունների անգամ հնարավոր է հասնել քրեաիրավական *պրակտիկայի* փոփոխությունների՝ առկա իրավական հնարավորությունների հնարամիտ կիրառման պարագայում: Դրա համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է, որպեսզի Արդարադատության նախարարությունը մշակի *քրեական արդարադատության հստակ քաղաքականություն*, որին պետք է հավանություն տան օրենքի կիրառման համար պատասխանատու մասնագետները: Զգալի առաջընթացի կարելի է հասնել հենց հիմա՝ քրեական արդարադատության ոլորտի հետևողական վերապատրաստումների շնորհիվ: Օրինակ, լուծելու համար այն խնդիրը, որ դատախազները չեն հիմնավորում մինչդատական կալանքի միջնորդությունները, իսկ դատարանները չեն շտկում այդ գործելակերպը, դատախազների ու դատավորների հատուկ վերապատրաստումները կարող են ավելի արդյունավետ լինել, քան պարզապես օրենքը փոփոխելը: Եթե վաղաժամկետ ազատման ընթացակարգը թերի է, ապա նույնիսկ ներկա իրավական համատեքստում հնարավոր է շտկել իրավիճակը՝ քրեակատարողական հիմնարկների վարչակազմերի կողմից գործածվող ռիսկի գնահատման ոչ պաշտոնական չափորոշիչները փոխարինելով պաշտոնապես ընդունված չափորոշիչներով և պայմանական վաղաժամկետ ազատման անկախ հանձնաժողովներին պարտավորեցնելով թափանցիկ դարձնել իրենց որոշումների կայացման ընթացակարգը: Առանց դժվարության կարելի է նշել իրավական գործող դաշտի արդյունավետ օգտագործման այլ օրինակներ ևս: Մա չի նշանակում, որ նախատեսված բարեփոխումներն անհրաժեշտ չեն, սակայն նոր օրենքների ընդունումը չի կարող միանգամից նոր մոտեցումներ ձևավորել քրեական արդարադատության հիմնական դերակատարների մոտ: Որպես օրինակ նշենք, որ ժամանակակից պրոբացիոն ծառայություն կարելի է ստեղծել քայլ առ քայլ, քանի որ որևէ մեկը նման բարդ հաստատություն ստեղծելու կամ այն ղեկավարելու փորձ չունի: Հարկավոր է որակավորում ունեցող անձնակազմ հավաքագրել, մշակել ու փորձարկել աշխատանքային մեթոդները: Իսկ այս գործընթացի համար կարող է առնվազն 5-10 տարի պահանջվել:

Խուսափել պարզ կրկնօրինակումից

Հայաստանյան իշխանությունների տրամադրության տակ կան միջազգային բոլոր ստանդարտները, և նրանք կարող են ծանոթանալ այլ երկրների հաջողված և ձախողված փորձերին: Այդ փորձը չի կարող ամբողջությամբ համապատասխանել հայաստանյան (իրավական) մշակույթին, և այլ իրավական համակարգերի փորձի պարզ ընդօրինակումն իմաստ չունի: Օրինակ, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում պրոբացիոն ծառայությունները շատ տարբեր են ԵՄ անդամ երկրների պրոբացիոն ծառայություններից ու եվրոպական (ԵՄ անդամ և ոչ անդամ երկրների) պրոբացիոն համակարգերից, քանի որ դրանք ներդաշնակեցվել են տեղի իրավական և սոցիալական առանձնահատկություններին:

Երբեմն բարեփոխման ծրագրերը բախվում են կարծրացած սովորույթների ու գործելակերպի, որոնց մի մասը, թերևս, Խորհրդային ժամանակներից են ժառանգվել: Օրինակ, ԱՊԿԲ անձնակազմի համար համազգեստ կրելու պահանջների վերացման հարցը քննարկման առարկա չէ: Համարվում է, որ համազգեստի վերացման հետևանքով կկորսվի հարգանքն անձնակազմի հանդեպ:

Հայաստանյան իշխանություններին այժմ պատմական հնարավորություն է ընձեռվել ստեղծելու իսկական, կուռ և կայուն պրոբացիոն ծառայություն, որն իր գործունեության ընթացքում հաշվի կառնի այլ երկրների քաղած դասերը՝ դրանով իսկ կարողանալով խուսափել այլ իրավական համակարգերում պրոբացիոն ծառայության ստեղծման սկզբնական փուլում ի հայտ եկած խնդիրներից:

Պոնորների ներկայությունը հավերժ չէ

Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների նոր այլընտրանքների ընդունումն ամենայն հավանականությամբ կհանգեցնի բանտերում պահվող անձանց թվի և վերջիններիս պահելու համար նախատեսված ծախսերի նվազման: Սակայն պրոբացիոն ծառայության ստեղծումը ևս ահռելի ներդրումներ է պահանջում՝ անձնակազմի, գրասենյակային տարածքների և սարքավորման տեսքով: Հավանաբար, կլինեն դոնորներ, որոնք պատրաստ կլինեն միջոցներ տրամադրել սկզբնական շրջանում, սակայն հարկավոր է նկատի ունենալ, որ ֆինանսական աջակցությունը կարող է ինչ-որ պահի դադարել: Սա ևս լրացուցիչ փաստարկ է այն պնդման օգտին, որ ծրագիրը պետք է սկսել այնպիսի ծավալներով, որպեսզի պրոբացիոն ծառայության գործունեությունը չընդհատվի դոնորական աջակցությունը դադարելու դեպքում:

Լավատեսություն

Լավատեսական նոտայի վրա ավարտելու համար նշենք, որ գրեթե բոլոր հարցվածները ձգտում են մասնակցել բարեփոխումների գործընթացին, ինչը, անշուշտ, հաջողության կարևորագույն գրավականն է:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1. ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Մինչդատական կալանք

- Կալանավորվածներին պահելու վայրերում պահվող անձանց թիվը կրճատելու նպատակով անհրաժեշտ է ոչ մեծ ծանրության կամ առաջին անգամ հանցանք կատարելու մեջ կասկածվող կամ մեղադրվող անձինք ազատ արձակվեն նախքան դատաքննությունը, կամ նրանց հսկողությունն իրականացնել ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցներով:
- Հարկավոր է քննարկել դատախազների համար այնպիսի ցուցումների մշակումը, որոնցում կնշվի, թե որ դեպքերում կարելի է կալանք պահանջել, իսկ որ դեպքերում՝ ոչ:
- Հարկավոր է դատախազների, դատավորների և փաստաբանների համար (համատեղ կամ առանձին) վերապատրաստումներ կազմակերպել մինչդատական կալանքի և դրա՝ ազատությունից զրկելու հետ չկապված այլընտրանքների դատավարական ասպեկտների մասին:
- Դատական համակարգին առաջարկել աշխատաժողովներ՝ մինչդատական կալանքի պատճառաբանված, անհատականացված որոշումներ կայացնելու վերաբերյալ:
- Հարկավոր է հատուկ սեմինարներ կազմակերպել դատախազության և դատական համակարգի համար՝ մինչդատական կալանքի վերաբերյալ իրենց որոշումների արդյունքում ՄԻԵԴ կայացրած որոշումների և ԵԽ համապատասխան հանձնարարականների վերաբերյալ:
- Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում նախատեսել մինչդատական կալանքի հստակ հիմքերը՝ հաշվի առնելով անմեղության կանխավարկածը:
- Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում հարկավոր է դրույթներ նախատեսել նախքան դատավճռի կայացումը մեղադրյալի վերաբերյալ եզրակացություններ խնդրելու կամ պահանջելու հարցում դատախազի կամ դատարանի իրավասությունների վերաբերյալ:
- Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով մինչդատական կալանքի միջնորդություններն ու դրանք բավարարելու որոշումները հիմնավորելու հարցում դատախազության և դատարանի պարտավորությունը սահմանելը կարող է կանխել մինչդատական կալանքի անհարկի կիրառումը: Մինչդատական կալանք նշանակելու որոշումներում պետք է հիմնավորվի, թե ինչու հնարավոր չի եղել ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոց կիրառել:
- Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով անհրաժեշտ է սահմանել մինչդատական կալանքի «ավտոմատ» (օրենքի ուժով) պարբերական վերանայման պահանջը:
- Գործող օրենսգրքի համեմատ Քրեական դատավարության նոր օրենսգիրքը պետք է ավելի շատ (այլ) խափանման միջոցներ նախատեսի: Այս հարցում ուղեցույց կարող է հանդիսանալ Մինչդատական կալանքի կիրառման վերաբերյալ ԵԽ հանձնարարականի 2-րդ հոդվածը:

Ապաքրեականացում, դեպենալիզացիա և պատժողական քաղաքականություն

- Նոր քրեական օրենսգրքի նախագծի հեղինակները պետք է քննարկեն, թե որ հանցանքները կարող են ապաքրեականացվել (հանվել ՔՕ-ից) կամ «դեպենալիզացվեն» (պատժվեն ներկայիս համեմատ ավելի մեղմ կամ այլ պատժատեսակներով, կամ այլ միջոցներով):
- Պարտադիր նվազագույն պատժաչափերը պետք է վերացվեն, ինչը դատարաններին հնարավորություն կընձեռի նշանակել պատիժներ, որոնք լավագույնս կհամապատասխանեն հանցանքը կատարած անձին և գործի հանգամանքներին:
- Եթե տվյալ հանցանքի համար որպես պատիժ նախատեսված է ազատազրկում, դատարանները պետք է միշտ ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժ նշանակելու հնարավորություն ունենան:
- Իրավական առումով պետք է հնարավոր լինի բոլոր պատժատեսակները կիրառել պայմանական կամ հետաձգել դրանց կատարումը:
- Պետք է քննարկել հետևողական քրեական քաղաքականություն մշակելու նպատակահարմարությունը:
- Հարկավոր է քննարկել դատախազների համար ուղենիշներ սահմանելու նպատակահարմարությունը:
- Հարկավոր է քննարկել դատական համակարգի համար պատիժների նշանակման «մեկնարկային կետեր» մշակելու նպատակահարմարությունը:
- Դատարանները պետք է օրենքով պարտավորեցվեն պատճառաբանել պատիժներ նշանակելու որոշումները, հատկապես, երբ խոսքը գնում է ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների նշանակման մասին:

Ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժներ և միջոցներ

- ՔՕ 54-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված հանրային աշխատանքների առավելագույն 2200 ժամ տևողությունը պետք է նշանակալիորեն նվազեցվի՝ ՄԻԵԿ 4-րդ հոդվածի խախտումներից խուսափելու նպատակով (արգելվում է հարկադիր աշխատանքը): Դատապարտյալի նախնական համաձայնությունը չպետք է *կամավոր* լինի, քանի դեռ հանրային աշխատանքների այլընտրանքն ազատազրկումն է:
- Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժները (այլ միջոցները կամ դատավճիռները) պետք է կիրառելի լինեն հանցագործության բոլոր տեսակների պարագայում՝ տվյալ պատիժը կամ միջոցն առանձին, կամ այլ պատիժների ու այլ միջոցների հետ համակցությամբ:
- Քրեական օրենսգրքով ազատությունից զրկելու հետ չկապված նոր պատիժների սահմանումը պետք է իրականացվի դրանց արդյունավետության մասին քրեաբան-գիտնականների կարծիքները հաշվի առնելով:
- Պրոբացիոն ծառայությունն ստեղծելուն պես դատապարտյալների նկատմամբ հսկողության և վերջիններիս աջակցություն ցուցաբերելու գործառնությունները ԱՊԿԲ իրավաբաններից պետք է աստիճանաբար փոխանցվեն սոցիալական աշխատողներին

կամ պրոբացիոն ծառայության այլ անձնակազմին, ովքեր տեղյակ են տվյալ անձի քրեաբանական նկարագրին և կարող են օգնել և ուղղորդել վերջինիս:

- Պրոբացիան պետք է կիրառելի լինի բոլոր տեսակի հանցագործությունների պարագայում:

Վաղաժամկետ ազատում

- Առաջնահերթ պետք է մշակվեն դատապարտյալներին վաղաժամկետ ազատման ներկայացնելու միջոցառումներ (ծրագրեր).
- Պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ օրենսդրությունը և ենթաօրենսդրական ակտերը պետք է վերանայվեն՝ վաղաժամկետ ազատման գործընթացի արդարացիությունն ու թափանցիկությունն ապահովելու նպատակով.
- Նախքան վաղաժամկետ ազատման որևէ տարբերակի վերջնական ընտրությունը, հարկավոր է փորձարկել ազատման պարտադիր համակարգը: Նման փորձնական ծրագրով ենթադրվում է, որ ցանկացած դատապարտյալ, ով կրել է պատժի՝ օրենքով սահմանված պարտադիր ժամկետը, պետք է Արդարադատության նախարարի կողմից վաղաժամկետ ազատ արձակվի, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ առկա են հիմնավոր հակափաստարկներ (որոնք պետք է հիմնավորվեն Դատախազության կողմից), որոնց հիման վրա անհրաժեշտ է մերժել կամ հետաձգել վաղաժամկետ ազատումը: Դատախազը պետք է վաղաժամկետ ազատումը չհաստատելու կամ հետաձգելու վերաբերյալ միջնորդություն ներկայացնի դատարան, որն էլ, տվյալ դատապարտյալին լսելուց հետո միայն, որոշում է կայացնում: Այս փորձնական ծրագրերի պարագայում պայմանական վաղաժամկետ ազատման անկախ հանձնաժողովներն անելիք չպետք է ունենան:
- Գնահատման ներկայիս ձևաչափը, որը կիրառվում է բանտային վարչակազմի կողմից, պետք է հնարավորինս արագ փոխարինվի⁹⁸ պրոբացիոն ծառայության կողմից մշակվող, ազատմանը նախորդող խորհրդատվական եզրակացություններով:

ՊՐՈԲԱՑԻՈՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Քաղաքականություն և գաղափարախոսություն

- Արդարադատության նախարարությանն առաջարկվում է մշակել պրոբացիոն ծառայության ստեղծման համակողմանի գործողությունների ծրագիր: Այդ գործողությունների ծրագիրը պետք է մշակվի Արդարադատության նախարարության կողմից և քննարկվի այդ գործընթացում ներգրավված բոլոր շահառուների հետ:
- Խորհուրդ է տրվում ազդեցության գնահատում նախաձեռնել: Այն պետք է նախապատրաստվի ՊԾ ստեղծման գործողությունների ծրագրի հետ միաժամանակ՝ պարզելու համար ակնկալվող ազդեցությունը՝ օրենսդրության, մարդկային, վարչական և ֆինանսական ռեսուրսների առումով:
- Արդարադատության նախարարությանը խորհուրդ է տրվում քննարկել Համակարգող խորհուրդ ձևավորելու նպատակահարմարությունը, որում ներգրավված կլինեն

⁹⁸ Ինչպիսին կիրառվում է, օրինակ, Նիդերլանդներում.

գործողությունների ծրագրի իրականացման համար պատասխանատու պաշտոնատար անձինք:

Իրավական բարեփոխումներ

- Իշխանություններին խորհուրդ է տրվում քննարկել որոշակի թվով փորձնական կենտրոններ ստեղծելու նպատակահարմարությունը, որտեղ ԱՊԿԲ և ՀԿ ներկայացուցիչներից կազմված խառը մասնագիտական խմբերը կարող են պատասխանել դատարանների հարցումներին:
- Քննարկել իրավախախտների բնութագրի և նրանց ազատվելու հեռանկարների մասին տեղեկատվություն հավաքելու հնարավորության մասով Քրեակատարողական և Քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու նպատակահարմարությունը:
- Հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում քննարկել 1561 որոշումը վերանայելու կամ «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծում հետևյալ գործոնների վերաբերյալ առավել ընդգրկուն դրույթներ նախատեսելու հնարավորությունը. կատարված հանցանքը, հանցանքը կատարած անձի բնութագիրը, վերջինիս գնահատումը, ազատությունից զրկելու հետ չկապված այլ միջոցառումների հնարավորությունը, հանրային աշխատանքները կատարելու վայրերը:
- Իշխանություններին խորհուրդ է տրվում քննարկել ԱՊԿԲ կամ նոր ստեղծվելիք պրոբացիոն ծառայության գործառույթներում հանցանքը կատարած անձանց վերականգնման բաղադրիչին կարևոր տեղ հատկացնելու հնարավորությունը: Այն պատիժների կատարումը, որոնք ավելի շուտ վարչական գործողություններ, քան քրեական վարքագիծն ուղղելու նպատակ են ենթադրում (ասենք՝ տուգանքը), կարող է հանձնարարվել այլ գերատեսչությունների, ինչպիսիք են՝ ոստիկանությունը կամ բռնազանձումներով զբաղվող մարմինները:
- Ընդլայնել իրավական դաշտը՝ թե՛ չափահասների և թե՛ անչափահասների նկատմամբ առկա համայնքային պատիժների կատարումը բարելավելու նպատակով:
- Հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում պրոբացիոն ծառայության վերաբերյալ նոր օրենսդրությունում հատուկ դրույթներ նախատեսել պրոբացիոն ծառայության կողմից անչափահասների հետ աշխատելու դեպքում վերջիններիս ընտանիքներին ներգրավելու մասին:
- Էլեկտրոնային մոնիթորինգը համայնքային պատիժների և այլ միջոցների իրականացման ընթացքում օգտագործելու հնարավորության համատեքստում խորհուրդ է տրվում տեխնոլոգիական այս մոտեցումը լրացնել խորհրդատվական ծառայություններով, որպեսզի մոնիթորինգի ենթարկվող անձն ընկալի ԷՄ սարքեր կրելու պատճառներն ու հետևանքները, ինչպես նաև առաջնորդվել էթիկայի ստանդարտներով՝ ԷՄ ենթարկվող դատապարտյալի անձնական կյանքի գաղտնիության իրավունքի խախտումներից խուսափելու նկատառումներով: Հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում հաշվի առնել Էլեկտրոնային մոնիթորինգի մասին Եվրոպայի խորհրդի նոր հանձնարարականը, որը ներկայումս մշակման փուլում է:
- Հստակ դրույթներ սահմանել քրեակատարողական հիմնարկների վարչակազմի և ԱՊԿԲ-ի կամ ապագա պրոբացիոն ծառայության, ինչպես նաև այլ հաստատությունների միջև:

- Հավասարակշռություն ապահովել պրոբացիոն ծառայության գործառույթների և գործընթացում ներգրավված այլ հաստատություններին կամ կազմակերպություններին վերապահված գործառույթների միջև:
- Նոր օրենսդրության կիրարկումն ապահովելու նպատակով խորհուրդ է տրվում մշակել անհրաժեշտ ենթաօրենսդրական ակտեր:
- Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով պետք է սահմանվի պրոբացիոն ծառայության դերը մինչդատական փուլում, դատաքննության ընթացքում և համայնքային պատիժների և այլ միջոցների իրականացման ընթացքում, և այդ դերն առավել մանրամասն պետք է նկարագրվի «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծով:

Վարչական/կառուցվածքային բարեփոխումներ և ռեսուրսների բաշխում

- Արդարադատության նախարարությանը խորհուրդ է տրվում ստեղծել (փոքր) միջգերատեսչական փորձագիտական համակարգող խորհուրդ, որը կվերահսկի և կուղղորդի բարեփոխումների գործընթացը:
- Վերը՝ 5.1 ենթագլխում նշված ռազմավարության հիման վրա անհրաժեշտ է իրականացնել պրոբացիոն ծառայության համար անհրաժեշտ միջոցների բազմամյա բյուջետավորում:

Վերապատրաստումներ և կարողությունների զարգացում

- Համագործակցություն հաստատել Պրոբացիոն ծառայության և համապատասխան ուսումնական հաստատությունների միջև:
- Կազմակերպել անձնակազմի նախնական մասնագիտական ուսուցում՝ ուղղված պրոբացիային, քրեաբանությանը և քրեական վարքագծի ընկալմանը:
- Ինտենսիվ ուսուցում կազմակերպել պրոբացիոն ծառայության հիմնական գործառույթների և դրանց իրականացման ընթացակարգերի վերաբերյալ:
- Հատուկ վերապատրաստում անցկացնել անչափահասների հետ աշխատող պրոբացիոն ծառայողների համար՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով ընտանիքների հետ տարվող աշխատանքներին, կրթական միջոցառումներին, անչափահասի անհատականության ձևավորմանը, դպրոցների, ընտանիքների և անչափահասների հետ աշխատող այլ անձանց ներգրավմանը:
- Հատուկ վերապատրաստում պետք է կազմակերպվի կենտրոնական և տեղական գրասենյակների ղեկավար անձնակազմերի համար՝ հետևյալ բնագավառներում նրանց հմտություններն ու գիտելիքներն ամրապնդելու նպատակով. պրոբացիոն ծառայությունների կազմակերպում, ֆինանսական և մարդկային ռեսուրսների կառավարում (հավաքագրում, վերապատրաստում և գնահատում), ռազմավարական պլանավորում, հաղորդակցություն և կապերի հաստատում, որոշումների կայացում և բանակցություններ:
- Իրավաբանական ինստիտուտից (Արդարադատության ակադեմիայից) բացի, որոնք պատասխանատու կլինեն պրոբացիոն անձնակազմի ուսուցման համար, պրոբացիոն

ծառայության կենտրոնական մարմինը ևս պետք է ներգրավվի ուսուցման գործողությունների ծրագրի մշակման գործընթացում:

Ենթակայություն

- «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի նախագծում ենթակայությունը պետք է սահմանված լինի բոլոր մակարդակներով. տեղական ստորաբաժանման աշխատողների ենթակայությունն այդ ստորաբաժանումների ղեկավարներին, տեղական ստորաբաժանումների ենթակայությունը կենտրոնական մարմին, կենտրոնական մարմնի (դրա ղեկավարի) ենթակայությունն Արդարադատության նախարարին:
- Հիշյալ օրենքը պետք է նաև տեսչական ստուգումների և մոնիթորինգի մեխանիզմ նախատեսի, որը կարող է անկախ մարմին լինել Արդարադատության նախարարության կազմում կամ տեսչական ստուգումների առանձին ստորաբաժանում՝ պրոբացիոն ծառայության կենտրոնական մարմնի կազմում, և որը կունենա որոշում կայացնելու բավարար իրավասություն:
- Հարկավոր է որոշում կայացնել դատախազների դերակատարության վերաբերյալ:
- Պրոբացիոն ծառայությունը պետք է իրավասու մարմիններին պարբերաբար հաշվետվություններ ներկայացնի իր գործունեության ընթացքում միջազգային ստանդարտների պահանջները կատարելու վերաբերյալ:
- Խորհուրդ է տրվում սահմանել պրոբացիոն գործունեության մեջ այլ հաստատությունների, ՀԿ-ների ու կամավորների ներգրավման ընդհանուր սկզբունքները:

Գործունեության համակարգում

- Հարկավոր է տարեկան գործողությունների ծրագրեր մշակել պրոբացիոն ծառայության յուրաքանչյուր ստորաբաժանման համար:
- Կենտրոնական կառույցը պետք է իրականացնի մոնիթորինգ, որը հիմնված կլինի տարածքային ստորաբաժանումների կողմից ներկայացվող ամենամսյա կամ եռամսյակային հաշվետվությունների վրա:
- Առաջին երեք տարիներին Պրոբացիոն ծառայության կենտրոնական և տարածքային ստորաբաժանումների համակարգող ժողովները խորհուրդ է տրվում կազմակերպել տարեկան երկու անգամ:

Տվյալների հավաքագրում և վերլուծություն

- Անհրաժեշտ է էլեկտրոնային շտեմարան մշակել, որը հնարավորություն կտա պրոբացիոն ծառայության գործունեության մասին իրական ժամանակով հաշվետվություններ ներբեռնել: Հիշյալ տվյալների շտեմարանի բովանդակությունը որոշելիս պետք է հաշվի առնել Եվրոպայի խորհրդի Ամենամյա քրեական վիճակագրությունը (SPACE II): Պրոբացիոն ծառայության տվյալների շտեմարանի բաղադրիչները պետք է համադրելի լինեն արդարադատության համակարգի այլ շտեմարանների հետ (դատարաններ, բանտեր):

- Պրոբացիոն ծառայության կենտրոնական մարմինը հետազոտական խմբերի հետ միասին պետք է պարբերաբար վերլուծի պրոբացիոն ծառայության գործունեության միտումները և վերլուծության արդյունքների հիման վրա զեկույցներ հրապարակի և ներքին հրահանգներ արձակի:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2. ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐԻՆ ՄԱՍՆԱԿՑԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ՑԱՆԿ

- Պրն. Նիկոլայ Առուստամյան, ՀՀ արդարադատության նախարարի խորհրդական
- Պրն. Դավիթ Ավետիսյան, ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի Քրեական պալատի նախագահ
- Պրն. Լևոն Ավետիսյան, ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական վարչության Այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժնի պետ
- Պրն. Վարդան Ավետիսյան, ՀՀ գլխավոր դատախազության պատիժների և հարկադրանքի այլ միոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողության վարչության պետ և պրն. Զաքար Ստեփանյան, նույն վարչության դատախազ
- Պրն. Լյովա Բաղդասարյան, «Էրեբունի» քրեակատարողական հիմնարկի պետ, պրն. Վ. Պողոսյան, պետի տեղակալ, պրն. Գ. Սիմոնյան, Սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքների բաժնի պետ
- Պրն. Արման Դանիելյան, Տաթևիկ Ղարիբյան, Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտ
- Պրն. Սուրեն Մնոյան, Արագածոտնի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր
- Պրն. Արշակ Գասպարյան, «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ
- Պրն. Բենիամին Հարությունյան, ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական վարչության Իրավական, հոգեբանական և սոցիալական աշխատանքների բաժնի պետ, տկն. Գայանե Հովակիմյան, նույն բաժնի ավագ սոցիալական աշխատող
- Պրն. Աշոտ Հայրապետյան, ՀՀ արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտի տնօրեն
- Պրն. Հովհաննես Հունանյան, ՀՀ ոստիկանության պետի տեղակալ, Պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցերով հանձնաժողովի նախագահ, պրն. Թաթուլ Պետրոսյան, ՀՀ ոստիկանության իրավաբանական վարչություն, պրն. Արմեն Սեդրակյան, ՀՀ ոստիկանության միջազգային համագործակցության բաժնի պետ
- Պրն. Մնացական Մարտիրոսյան, Երևանի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր
- Պրն. Ռուբեն Սահակյան, ՀՀ փաստաբանների պալատի նախագահ
- Տկն. Սիրանուշ Սահակյան, ՀՀ Նախագահի օգնական
- Պրն. Գրիգոր Սարգսյան, Դատախազության դպրոցի տնօրեն

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 3. ՊԱՏԺԻՑ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՎԱՂԱԺԱՄԿԵՏ ԱԶԱՏԱՆ ԿԱՍ ՊԱՏԺԻ ԶԿՐԱԾ ՄԱՍՆ ԱՎԵԼԻ ՄԵՂՄ ՊԱՏԺԱՏԵՍԱԿՈՎ ՓՈԽԱՐԻՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՆԵՐԿԱՅԱՑՎՈՂ ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼԻ ԵՎ ՆՐԱ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՉԱՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐ

N	ՉԱՓՈՐՈՇԻՉ	ՊԱՅՄԱՆ (յուրաքանչյուր չափորոշիչի համար գնահատվում է առավել բարձր միավոր ունեցող մեկ պայման)	ՄԻԱՎՈՐ (գնահատել ընդգծելով)
1	Տարիքը	ա) անչափահաս կամ 65 տարեկան և բարձր	2
		բ) մինչև 65 տարեկան չափահաս	0
2	Կրթությունը նախքան դատապարտվելը	ա) բարձրագույն կրթություն, գիտական աստիճան	4
		բ) ավարտել է հանրակրթական դպրոցը (ավագ դպրոց կամ մասնագիտական ուսումնական հաստատություն)	3
		գ) ավարտել է հանրակրթական դպրոցը (միջին դպրոց կամ նախնական մասնագիտական (արհեստագործական) դպրոց)	1
		դ) նվազագույն հանրակրթական ուսուցում չունի (կրտսեր դպրոց)	0
3.	Խնամքի տակ գտնվող անձանց առկայությունը	ա) միակ կերակրողն է կամ ունի մինչև 3 տարեկան երեխա	2
		բ) խնամքի տակ գտնվող անձ առկա է	1
		գ) խնամքի տակ գտնվող անձ բացակայում է	0
4	Նախկին դատվածությունը (անկախ նշանակված պատժի տեսակից կամ այն կրելու հանգամանքից)	ա) երբևէ չի դատապարտվել	4
		բ) նախկինում մեկ անգամ դատապարտվել է անգգուշությամբ կատարված հանցագործության համար և նախորդ պատիժը կրելուց հետո առնվազն 3 տարի չի դատապարտվել	3
		գ) եթե դատապարտվել է ոչ ավելի, քան երկու անգամ և դատվածությունը մարվել կամ հանվել է ⁹⁹	2
		դ) նախկինում դատվածություն ունի, սակայն ոչ ավելի, քան երկու անգամ	1
		ե) ունի երեք և ավելի դատվածություն	0
5.	Նախկին պատժից ազատելու հիմքը	ա) երբևէ չի դատապարտվել	3
		բ) ամբողջությամբ կրել է նախորդ պատիժը դատվածությունը մարվել կամ հանվել է	1
		գ) նախկին պատժի կրումը դադարեցվել է համաներման կամ ներման արդյունքում կամ պատիժը մասամբ է կրել	0
6.	Կատարված հանցանքի ծանրությունը	ա) կատարել է ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք	4
		բ) կատարել է ծանր հանցանք	2
		գ) կատարել է առանձնապես ծանր հանցանք	0

⁹⁹ Անձը դատվածություն ունեցող է համարվում մեղադրական դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու օրվանից մինչև դատվածությունը մարվելու կամ հանվելու պահը, ՔՕ 84-րդ հոդված.

7.	Դատապարտման ժամանակ հաշվի առնված մեղմացնող հանգամանքները	ա) առկա են	4
		բ) բացակայում են	0
8.	Դատապարտման ժամանակ հաշվի առնված ծանրացնող հանգամանքները	ա) առկա են	4
		բ) բացակայում են	0
9.	Քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը	ա) պատիժը կրում է բաց տիպի քրեակատարողական հիմնարկում	5
		բ) պատիժը կրում է փակ տիպի քրեակատարողական հիմնարկում	0
10.	Ազատազրկումը կրելու ընթացքում մասնակցությունը կրթական կամ տեղեկատվական միջոցառումներին	ա) ստանում է կամ ստացել է բարձրագույն կրթություն կամ գիտական աստիճան	5
		բ) սովորում է հանրակրթական դպրոցում կամ ավարտել է հանրակրթական դպրոցը (ավագ դպրոց կամ մասնագիտական ուսումնական հաստատություն)	4
		գ) կազմակերպել է առնվազն 3 լրացուցիչ կրթական կամ տեղեկատվական միջոցառում կամ անմիջականորեն ներգրավված է (ներգրավվել է) առնվազն 3 լրացուցիչ կրթական կամ տեղեկատվական միջոցառման կամ ավարտել է հանրակրթական դպրոցը կամ ստացել է նախնական մասնագիտական (արհեստագործական) կրթություն	3
		դ) ներգրավված է առնվազն 2 լրացուցիչ կրթական ծրագրերում կամ մասնակցում է դատապարտյալների կողմից ստեղծված ինքնագործ ստեղծագործական խմբակներում, կամ ստանում է նախնական մասնագիտական (արհեստագործական) կրթություն	2
		ե) չի մասնակցել որևէ կրթական կամ տեղեկատվական միջոցառումների կամ ծրագրերի և կրթություն ստանալու հարցում հետաքրքրվածություն չի ցուցաբերել	0
11.	Պատժի կրման ընթացքում մասնակցությունը մշակութային միջոցառմանը	ա) կազմակերպել է առնվազն 3 մշակութային միջոցառում, անմիջականորեն ներգրավվել է առնվազն 3 մշակութային միջոցառումների (ոչ որպես հանդիսատես)	4
		բ) մասնակցում է դատապարտյալների կողմից ստեղծված ինքնագործ մշակութային խմբակներին	2
		գ) կազմակերպել է 1-2 մշակութային միջոցառում, անմիջականորեն մասնակցել է 1-2 մշակութային միջոցառման (ոչ որպես հանդիսատես)	1
		դ) չի մասնակցել որևէ մշակութային ծրագրի կամ միջոցառման	0

12.	Պատժի կրման ընթացքում մասնակցությունը սպորտային միջոցառմանը	ա) կազմակերպել է առնվազն 3 մարզական միջոցառում կամ անմիջականորեն ներգրավվել է առնվազն 3 մարզական ծրագրի (ոչ որպես հանդիսատես)	4
		բ) մասնակցում է դատապարտյալների կողմից ստեղծված ինքնագործ մարզական խմբակներին	2
		գ) չի մասնակցել առնվազն 3 մարզական միջոցառման	0
13.	Զբաղվածությունն ազատազրկումը կրելու ընթացքում	ա) սույն եզրակացությունը կազմելուն նախորդող առնվազն 6 ամիսների ընթացքում ներգրավվել է կամավոր չվարձատրվող աշխատանքներում կամ ազատազրկումը կրելու ընթացքում առնվազն 2 տարի ներգրավվել է կամավոր չվարձատրվող աշխատանքներում	4
		բ) սույն եզրակացությունը կազմելուն նախորդող առնվազն 3 ամիսների ընթացքում ներգրավվել է կամավոր չվարձատրվող աշխատանքներում կամ ազատազրկումը կրելու ընթացքում առնվազն 1 տարի ներգրավվել է կամավոր չվարձատրվող աշխատանքներում կամ ունի հաշմանդամություն	3
		գ) չի աշխատել և զբաղմունք չունի	0
14.	Խրախուսանք	ա) ազատազրկումը կրելու ընթացքում խրախուսվել է 3 կամ ավելի անգամ	4
		բ) ազատազրկումը կրելու ընթացքում խրախուսվել է մեկ կամ երկու անգամ	2
		գ) խրախուսանքի չի արժանացել	0
15.	Կարգապահական տույժեր	ա) ազատազրկումը կրելու ընթացքում կարգապահական տույժի չի ենթարկվել	4
		բ) ազատազրկումը կրելու ընթացքում կարգապահական տույժի ենթարկվել է ոչ ավելի, քան երկու անգամ և համարվում է կարգապահական տույժ չունեցող կամ սույն եզրակացությունը կազմելուն նախորդող չորս տարիների ընթացքում կարգապահական տույժի չի ենթարկվել	2
		գ) ազատազրկումը կրելու ընթացքում դիտավորությամբ կատարել է 3 կամ ավելի խախտում և ենթարկվել է կարգապահական տույժի կամ սույն եզրակացությունը կազմելուն նախորդող մեկ տարվա ընթացքում կարգապահական տույժի չի ենթարկվել	0
16.	Ուղղման անհատական պլանը կատարելու աստիճանը	ա) ուղղման անհատական պլանն ամբողջությամբ կատարել է	4
		բ) ուղղման անհատական պլանը մասամբ է կատարել	2
		գ) ուղղման անհատական պլանը չի կատարել	0
17.	Ազատազրկումը կրելու ընթացքում	ա) չի զբաղվել արգելված խաղերով	3
		բ) զբաղվել է արգելված խաղերով	0

	արգելված խաղերով չի զբաղվել		
18.		ա) երբևէ տեղի չի ունեցել	3
		բ) նախկինում տեղի ունեցել է, սակայն սույն եզրակացությունը կազմելուն նախորդող առնվազն մեկ տարվա ընթացքում չի կրկնվել	1
		գ) կրկնվել է սույն եզրակացությունը կազմելուն նախորդող առնվազն մեկ տարվա ընթացքում	0
19.	Պատիժը կրելուն խոչընդոտող հոգեկան կամ վարակիչ հիվանդության առկայությունը	ա) նման հիվանդություն առկա չէ, իսկ առկայության դեպքում դատապարտյալը համաձայն է ազատվելուց հետո բուժման կուրս անցնել	4
		բ) նման հիվանդություն առկա է, և դատապարտյալը համաձայն չէ ազատվելուց հետո բուժման կուրս անցնել	0
20.	Քաղաքական գործիչների կամ պետական ծառայողների երաշխավորությունը	ա) առկա է երեք և ավելի երաշխավորագիր	4
		բ) առկա է մեկ կամ երկու երաշխավորագիր	2
		գ) առկա չէ	0
21.	Հանցագործությամբ պատճառված վնասը և այդ վնասի հատուցումը	ա) հանցագործությամբ վնաս չի պատճառվել կամ պատճառված վնասն ամբողջությամբ փոխհատուցվել է	5
		բ) պատճառված վնասի առնվազն կեսը փոխհատուցվել է	2
		գ) տուժողը կամ նրա իրավահաջորդը հրաժարվել են վնասի հատուցումից	1
		դ) վնասը չի փոխհատուցվել կամ դատապարտյալն անվճարունակ է ճանաչվել	0
22.	Տուժողի (տուժողների) կամ տուժողի (տուժողների) իրավահաջորդի (իրավահաջորդների) հետ հարաբերությունները	ա) Դատապարտյալը հաշտվել է տուժողի (տուժողների) կամ տուժողի (տուժողների) իրավահաջորդի (իրավահաջորդների) հետ և դրական հարաբերությունների մեջ է տուժողի հետ	4
		բ) Դատապարտյալի և տուժողի (տուժողների) կամ տուժողի (տուժողների) իրավահաջորդի (իրավահաջորդների) միջև հարաբերությունները բացակայում են	1
		գ) դատապարտյալը թշնամական հարաբերությունների մեջ է տուժողի (տուժողների) կամ տուժողի (տուժողների) իրավահաջորդի (իրավահաջորդների) հետ	0
23.	Հարաբերություններն ընտանիքի հետ	ա) լավ հարաբերություններ ունի ընտանիքի չափահաս անդամի (անդամների) հետ կամ ընտանիք չունի	3
		բ) վատ հարաբերություններ ունի ընտանիքի հետ	0
24.	Կատարված հանցանքի համար	ա) կատարված հանցանքի համար լիովին զղջալը	4

	զղջալը	բ) կատարված հանցանքի համար մասամբ զղջալը	2
		գ) կատարված հանցանքի համար չզղջալը	0
25.	Տուժողի (տուժողների) կամ տուժողի իրավահաջորդի (իրավահաջորդների) գրավոր համաձայնությունը դատապարտյալին ազատ արձակելու վերաբերյալ	ա) առկա է գրավոր համաձայնություն	5
		բ) գրավոր համաձայնություն առկա չէ	0
26.	Ազատ արձակվելուց հետո բնակության վայրի առկայությունը	ա) առկա է մշտական բնակության վայր՝ դատապարտյալի ընտանիքի հետ միասին	4
		բ) առկա է ժամանակավոր բնակության վայր՝ դատապարտյալի ընտանիքի հետ միասին կամ մշտական բնակության վայր՝ առանց ընտանիքի	2
		գ) առկա է բնակության վայր, սակայն ընտանիք չունի	1
		դ) բնակության վայր չունի	0
27.	Ազատվելուց հետո զբաղվածության երաշխիքները (կարող է հաշվի առնվել նաև ուսանող կամ ապագա զինծառայող անչափահասների դեպքում)	ա) առկա է ազատվելուց հետո աշխատանքը շարունակելու հնարավորություն կամ հնարավոր գործատուի կողմից դատապարտյալին աշխատանքով ապահովելու երաշխիք, իսկ անչափահասի դեպքում՝ աշխատանքի փոխարեն առկա է համապատասխան ուսումնական հաստատության գրավոր տեղեկանքը սովորելու մասին կամ զինվորական ծառայության մեկնելու պարտավորությունը	5
		բ) զբաղվածության պետական ծառայությունում գրանցվելու պարտավորությունը	2
		գ) աշխատելու ցանկության բացակայությունը (անչափահաս դատապարտյալի դեպքում՝ կրթություն ստանալուց կամ զինվորական ծառայության մեկնելուց հրաժարվելը)	0

Եզրակացություն.

1. Հիմք ընդունելով դատապարտյալի և նրա վարքագծի վերաբերյալ գնահատումների արդյունքները (անհրաժեշտ է նվազագույնը 70 միավոր)՝ դատապարտյալ _____-ը _____ (չի կարող կամ կարող է) ներկայացվել պայմանական վաղաժամկետ ազատման:
2. Հիմք ընդունելով դատապարտյալի և նրա վարքագծի վերաբերյալ գնահատումների արդյունքները (անհրաժեշտ է նվազագույնը 65 միավոր)՝ դատապարտյալ _____-ը _____ (չի կարող կամ կարող է) ներկայացվել պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինման:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 4. ՆԱԽԱՏԵՍՎՈՂ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՉԱՓՄԱՆ ՀՈՒՇԱԹԵՐԹԻԿ

Եթե ամեն ինչ նախատեսվածի պես ընթանա, Իրավական և դատական բարեփոխումների ռազմավարական ծրագրի արդյունքում բարեփոխումների մի շարք ծրագրեր կիրականացվեն, որոնք, հավանաբար, կգնահատվեն: Այս առումով կարևոր է, որպեսզի *նախքան* որևէ բարեփոխում սկսելը սահմանվեն նախատեսված կամ ակնկալվող արդյունքները՝ որակական և քանակական արտահայտությամբ (ցուցիչներ): Սա նշանակում է, որ նախքան բարեփոխումների ծրագիր սկսելը պետք է մշակել *գնահատման ուղեցույց*, մասնագիտական խնդիր, որը պետք է հանձնարարվի փորձառու *անկախ* քրեաբաններին, սակայն գիտնականների և բարեփոխումների ծրագրում ներգրավված պետական պաշտոնյաների աջակցությամբ:

Ընդհանուր առմամբ, առաջին բանը, որ պետք է արվի, *բարեփոխումների ծրագրի վերլուծությունն է* (բարեփոխումների ծրագիրը բխում է արդյոք հստակ և պաշտոնական հիմունքներից: Եթե այո, ի՞նչ արդյունքներ կամ հետևանքներ են ակնկալվում բարեփոխումներից: Եթե ոչ, ի՞նչ ողջամիտ արդյունքներ կամ հետևանքներ կարելի է ակնկալել՝ պրոֆեսիոնալ գնահատողների կարծիքով): Դրանից հետո սովորաբար իրականացվում է *ելակետային իրավիճակի* գնահատում (ի՞նչ իրավիճակ է տիրում ծրագրի մեկնարկային փուլում. դա անհրաժեշտ է այս կամ այն փոփոխությունն արձանագրելու համար): Հաջորդ փուլը *ընթացիկ գնահատումն է* (երբ վերլուծվում է պատասխանատու անձանց ու կազմակերպությունների կողմից բարեփոխումների իրականացման եղանակը, ներգրավված բոլոր անձանց կողմից ծրագրի իրականացման ճշգրտությունը): Գնահատման վերջին փուլը ծրագրի արդյունքների (հետևանքների) չափումն է՝ բարեփոխումների ծրագրի սկզբում սահմանված ցուցիչների հիման վրա:

Առանց կասկածի տակ դնելու պրոֆեսիոնալ քրեաբանների կողմից մշակվելիք գնահատման գործիքների արդյունավետությունը, առաջարկվում են բարեփոխումների ծրագրի *հաջողվածության կամ ձախողվածության հետևյալ հնարավոր ցուցիչները*, որոնք վերաբերում են մինչդատական կալանքին, ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժներին ու այլ միջոցներին, պայմանական վաղաժամկետ ազատմանը (պատիժը պայմանական չկիրառելուն) և պրոբացիոն ծառայության ստեղծմանը:

Եթե Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով սահմանվեն **մինչդատական կալանքի այլընտրանքները**, *ինչպես նաև* դատարանների վրա մինչդատական կալանքի որոշումները հիմնավորելու հարցում առավել խիստ պարտավորություն սահմանվի, ապա հաջողության ամենակարևոր ցուցիչը կլինի մինչդատական կալանքի տակ գտնվող անձանց թվի նվազումը (քանակական ցուցիչ)՝ նոր այլընտրանքների և նվազման միջև պատճառական կապն ի հայտ բերելու պայմանով: Եթե այլընտրանքների սահմանումը չհանգեցնի մինչդատական կալանքի կիրառման թվի նվազման, սակայն դատարանները սկսեն նախկինի համեմատ ավելի լավ հիմնավորել կալանքի որոշումները (որակական ցուցիչ), ապա բարեփոխումները կարելի է մասամբ հաջողված համարել:

Եթե նոր Քրեական օրենսգրքով սահմանվեն **ազատությունից զրկելու հետ չկապված ավելի շատ կամ նոր պատիժներ և այլ միջոցներ**, *ինչպես նաև* Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով դատարանների վրա ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժներ նշանակելու որոշումները հիմնավորելու հարցում առավել խիստ պարտավորություն

սահմանվի, ապա հաջողության կամ ձախողման ամենակարևոր ցուցիչը կլինի հանցանքը կատարած անձի կողմից կրկին հանցանք կատարելու հարցում այդ քայլերի ազդեցությունը (քանակական ցուցիչ): Դրա համար անհրաժեշտ է գնահատման բարդ գործիքների տիրապետել, որը հնարավորություն կտա պարզել, ասենք, թե ինչպես պետք է ձևավորվեն հսկվող խմբերը, ինչպիսին է կրկնահանգավորության սահմանումը և այլն:

Եթե բարեփոխումների ընթացքում նախատեսվում է **պատիժ նշանակելու կամ կողմնորոշիչ ուղեցույցներ** մշակել, ապա պատիժների նշանակման որոշումների վերլուծությունը ցույց կտա, թե նախկինի համեմատ որքանով են ավելի լավ հիմնավորված պատիժների կայացման որոշումները (որակական ցուցիչ):

Եթե ստեղծվում է **պրոբացիոն ծառայություն**, որի առջև խնդիր է դրվում պատժի նշանակմանը նախորդող եզրակացություններ կազմել, ապա պետք է պարզել, թե ծառայության ստեղծման արդյունքում որքանով է ընդլայնվել ազատությունից զրկելու հետ չկապված խափանման միջոցների կիրառումը (քանակական ցուցիչ), և թե որքանով է դա ազդել մինչդատական կալանքի որոշումների որակի վրա (որակական ցուցիչ):

Եվ վերջապես, եթե նախատեսվում է բարեփոխել **վաղաժամկետ ազատման ընթացակարգը**, ապա բարեփոխումների հաջողության կամ ձախողման մասին վկայող կարևոր ցուցիչ է հանդիսանում տարվա կտրվածքով պայմանական վաղաժամկետ ազատման բավարարված միջնորդությունների թիվը (քանակական ցուցիչ): Այդուհանդերձ, հաջողության իրական ցուցիչը կրկնահանգավորության մակարդակի և բնույթի վրա նոր ընթացակարգի ազդեցությունն է (մասամբ՝ քանակական, մասամբ՝ որակական ցուցիչ): Եթե բարեփոխումների շրջանակներում նախատեսվում է մշակել **վաղաժամկետ ազատմանը նախապատրաստելու ծրագրեր**, ինչպես նաև պրոբացիոն ծառայությունը ներգրավել պատժից վաղաժամկետ ազատելուն և պատիժը պայմանականորեն չկիրառելուն անձանց նախապատրաստելու և այդ անձանց վերահսկելու գործընթացներում, ապա հաջողության մասին վկայող ցուցիչներ կարող են լինել նաև ազատմանը նախապատրաստելու ծրագրերին մասնակցող դատապարտյալների թիվը (քանակական ցուցիչ) և այդ ծրագրերի բովանդակությունը (որակական ցուցիչ):

Պրոբացիոն ծառայության հաջողության և ձախողման ցուցիչները բազմաթիվ են: Քանակական ցուցիչներ են, օրինակ, տարվա կտրվածքով կազմված եզրակացությունների թիվը, պրոբացիոն ծառայողների ծանրաբեռնվածությունը: Որակական ցուցիչներ կարող են լինել մեղադրյալների և դատապարտյալների վարքագծի վրա մոնիթորինգի և կողմնորոշման ազդեցությունը: Որակական այլ ցուցիչներ են դատախազների և դատարանների կողմից պրոբացիոն ծառայության գործունեության ընդունման աստիճանը, որն արտացոլվում է նրանց գրավոր որոշումներում:

Այս ամենը վկայում է այն մասին, որ նախատեսված բարեփոխումների որակյալ գնահատման համար հսկայական ջանք կպահանջվի մարդկային և ֆինանսական ռեսուրսների առումով: Եթե համապարփակ գնահատողական հետազոտություն իրականացնելը հնարավոր չէ, քրեաբանները կարող են ի հայտ բերել և կառավարությանը, խորհրդարանին և հանրությանը ներկայացնել բարեփոխումների ազդեցության (հաջողվածության կամ ձախողման) ընդհանուր պատկերը նկարագրող հիմնական ցուցիչները: